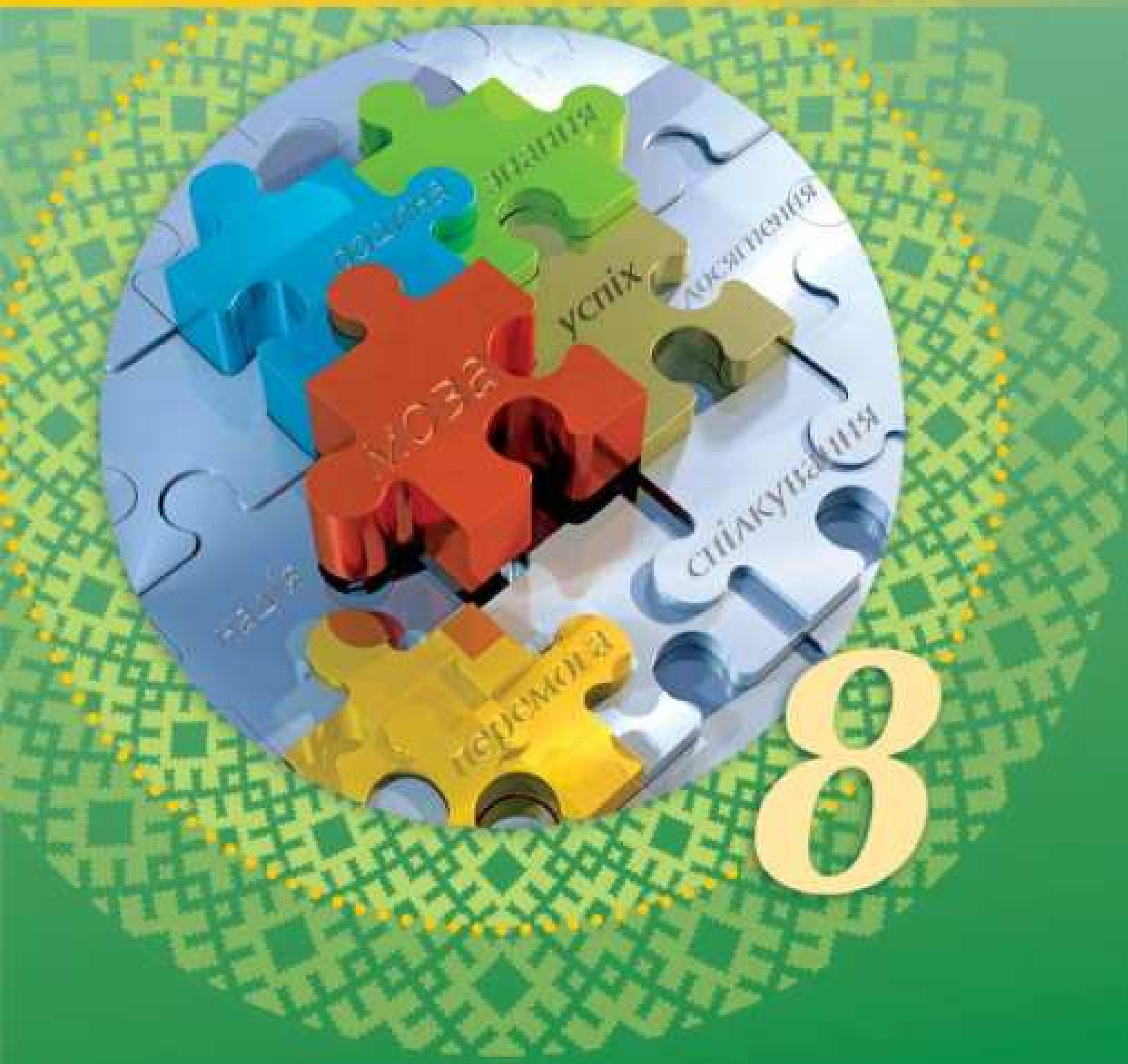
ГРАМОТА

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Ніна ГОЛУБ
Олена ГОРОШКІНА

УКРАЇНСЬКА МОВА

Ніна Голуб, Олена Горошкіна

«Українська мова»
підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти

Видавництво «Грамота»
2025

УДК 811.161.2*кл8(075.3)
Г62

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 21.02.2025 № 347)

Голуб Н., Горошкіна О.

Г62 Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2025. 256 с.

ISBN 978-617-559-036-2

Підручник відповідає Державному стандарту загальної середньої освіти та модельній навчальній програмі НУШ *(авт. Н. Голуб, О. Горошкіна)*. Спрямований на розв'язання завдань нової української школи, ґрунтується на засадах особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів.

Зміст спрямовано на те, щоб учні й учениці усвідомлювали значення української мови, критично мислили, розмірковували, дискутували та висловлювали свої думки.

УДК 811.161.2*кл8(075.3)

ISBN 978-617-559-036-2

© Голуб Н. Б., Горошкіна О. М., 2025
© Видавництво «Грамота», 2025

Навчальне видання

ГОРОШКІНА Олена Миколаївна, *ГОЛУБ* Ніна Борисівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань, що перебувають у вільному доступі.

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей».

Редакторка *С. Бабич*. Художня редакторка *О. Андрущенко*.
Технічна редакторка *Л. Ткаченко*. Комп'ютерна верстка *О. Руденко, С. Груніної*.
Коректорка *С. Кашка*

Формат 70×100/16. Ум. др. арк. 20,8. Обл.-вид. арк.18,37. Наклад прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота». 01033, м. Київ, вул. Паньківська, 25, оф. 15.
Електронна адреса: info@gramota.kiev.ua; www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

За модельною навчальною програмою НУШ
(авт. Н. Голуб, О. Горошкіна)

Дорогі восьмикласники й восьмикласниці!

Ви піднялися на важливий щабель опанування української мови.

Синтаксис — не просто завершальний розділ шкільного курсу української мови. В ієрархії мовної системи він посідає найвищу позицію, оскільки спрямовує знання фонетичних законів, правил морфології, наявний лексичний запас на продукування думок, оформлення й об'єднання їх у тексти. Саме цей розділ досліджує та оперує тими одиницями, що визначають успіх чи невдачу людського спілкування. Широке поле для застосування знань і вмінь із синтаксису пропонують розділи «Інформація», «Текст», «Жанри мовлення», «Спілкування», що наближають здобуті знання і вміння до реалій життя.

Пам'ятайте: елементарні мовні знання і вміння не є визначальною метою мовної освіти. Навчання синтаксису не має звужуватися до розуміння теорії та виконання синтаксичного розбору речення. Для вашого життя і становлення в соціумі значно важливіше усвідомлювати виражальні можливості одиниць синтаксису, формування поведінкових норм для кожної ситуації мовлення засобами цих одиниць.

Яку ж роль відводимо синтаксису? Наскільки важливим є цей розділ для вивчення та засвоєння української мови? Переклад слова *синтаксис* із грецької вже містить натяк на важливість його, оскільки цей розділ покликаний упорядкувати одиниці мови й дати їм поштовх до дії. Одиниць нижчих рівнів мови недостатньо для того, щоб мова жила та повноцінно виконувала свої функції. Для оформлення і висловлення наших думок, пізнання світу, обміну інформацією, емоціями та почуттями, для гармонійного спілкування необхідні одиниці вищого рівня мовної системи — речення. Усвідомлення цього стане важливою передумовою вашого успіху.

Для організації вашої навчальної діяльності пропонуємо такі позначки:

 — робота в парах;

 — робота в групах;

 — рефлексія;

 — застосування знань;

 — для допитливих;

 — активізуємо уяву/логіку;

 — домашнє завдання.

Мовна освіта має значно ширші перспективи, не обмежуйте себе у визначенні цілей лише складанням ЗНО / НМТ. Нині важко знайти суспільну сферу, де не потребують хорошого мовця. Та насамперед це потрібно вам для самоствердження, самоповаги й самореалізації. Тож будьте сміливими у визначенні цілей і наполегливими в досягненні їх.

Щиро зичимо вам жаданих здобутків і перемог!

З повагою — *авторки*.

ВСТУП

§ 1. Мова — маркер безпеки кордонів України
Відчуй Україну в собі

Цілевизначення

Слова дня: *зага́рбати, нава́житися, ко́нче.*

1. Запишіть у зошит відповіді на такі запитання: Чим для мене є мова? Що означає «відчути Україну в собі»?
2. Прочитайте текст. Що для держави означає втрата її атрибутів? Наведіть з історії України приклади такої втрати. Чому мова важлива?

Атрибути держави — це її визначальні національні символи, пов'язані з розвитком титульної нації та її роллю в становленні державності.

Атрибутами державності є:

1) *власна територія* з визначеними кордонами;

2) *мова* як невід'ємний державницький атрибут, найважливіший маркер національної самоідентифікації;

3) національне *вбрання*, національні *страви*, національні *музичні інструменти*, національна народна *пісня*, видатні історичні та сучасні *постаті*.

4 жовтня 2018 р. Верховна Рада України запровадила ще один атрибут — національне гасло «Слава Україні! Героям слава!» як офіційне вітання в Збройних Силах і Національній поліції *(за О. Святоцьким)*.

3. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Чия мова — того влада. Чия влада — того мова *(давньоримське прислів'я)*. 2. Без мови не створити нам держави, доріг **тернистих** не перебрести! Хай вороги жорстокі і лукаві — стіною стань і мову захисти! 3. Для нації вона гарант на вічність, тому її так люто ворог **б'є**. 4. Лише тому, що **не пропала** мова, то й ми ще наче люди між людьми. 5. В її скарбниці — доля України, **глибинна** таємниця правіків *(М. Лотоцький)*. 6. Нація **повинна** боронити свою мову більше, ніж свою **територію** *(Леся Українка)*. 7. Нації вмирають **не від інфаркту. Спочатку** їм відбирає мову *(Л. Костенко)*.

- Поясніть написання виділених слів.

Об'єднайтеся в три групи й поміркуйте над змістом речень (*I група* — перше-друге речення; *II* — третє-четверте; *III* — п'яте–сьоме), сформулюйте основну думку своїми словами. Яке з речень може бути епіграфом до уроку? Чому?

4. Прочитайте виразно вірш.

…кажуть, дитино,
що мова наша солов'їна.
Правильно кажуть.
Але затям собі, що колись
можуть настати і такі часи,
коли нашої мови
не буде пам'ятати
навіть найменший соловейко.
Тому не можна покладатися
тільки на солов'їв, дитино.

І. Малкович

- Чому нашу мову називають *солов'їною*? Від чого застерігає нас автор? Які припущення робить поет? Що означає *«не можна покладатися тільки на солов'їв»*?

5. Розгляньте таблицю. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

№ з/п	Статус мови	Суть мовного статусу	Приклади мов
1	**Безпечна**	Послуговуються всі вікові групи, мову передають із покоління в покоління.	англійська, арабська, німецька, французька
2	**Вразлива**	Говорять більшість дітей, але сфера функціювання обмежена (наприклад, нею розмовляють тільки вдома).	адигейська, якутська, башкирська, чуваська, білоруська, інгуська
3	**Виражено загрожена**	Діти не вивчають її вдома як материнську мову.	алтайська, марійська, валлонська, неварська
4	**Небезпечно загрожена**	Використовує лише старше покоління — дідусі й бабусі, батьки ж можуть розуміти, але самі нею не говорять ні з дітьми, ні між собою.	бретонська, вепська, іжорська, кашубська, нижньолужицька, сефардська, хантийська
5	**Критично загрожена**	Послуговуються лише дідусі та бабусі, уживаючи її частково й зрідка.	айнська, гавайська, евенська, тофаларська
6	**Вимерла**	Не залишилося жодного живого носія.	готська, полабська

Запитання та завдання

1. Доберіть до таблиці заголовок. Передайте зміст її своїми словами.
2. У якому статусі, на вашу думку, перебуває українська мова?
3. Чи є зв'язок між змістом таблиці й віршем І. Малковича? Поясніть.

6. Прочитайте текст. Виконайте завдання та дайте відповіді на запитання.

Були ми якось *(в, у)* Єгипті. Спитали гіда, куди поділася мова єгиптян. Вона ж була?! Так, була. Коли прийшли араби, вони **не/брали** на роботу тих, хто **не/розмовляв** арабською. **Не/знаєш** мови, маєш два

варіанти: вивчити її або померти *(із, з, зі)* голоду. Араби *(у, в)* міли це впроваджувати. І за якийсь час мова єгиптян зникла.

Це почали робити совєти з українською. І досягли великих успіхів, майже досягли. Але ми її зберегли, нашу мову, нашу зброю, наш спадок і скарб. Ми не єгиптяни, ми не здалися *(Л. Коковська-Романчук)*.

Запитання та завдання

1. Запишіть речення, знявши риску й дужки. Поясніть правопис виділених слів.
2. Випишіть по три приклади слів, у яких (1) вимова й написання відрізняються; (2) вимова та написання однакові.
3. Обміняйтеся записами із сусідом / сусідкою по парті та перевірте правильність виконання завдання.
4. Що вам відомо про зникнення мов?
5. Яка інформація в тексті прихована?

7. Прочитайте текст. Виконайте завдання.

Навіщо нам мова? Що дає нам вона?

1. **Унікальність.** Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина. Але унікальними нас робить наша рідна мова. Це ще називають самобутністю.

2. **Окремішність.** Мова проводить кордони між нами й рештою. Розділяє та гуртує водночас. Гуртує рідних за мовою і виносить за дужки людей зайвих, сторонніх. Говорити різними мовами — це не завжди про різні мови, але завжди про різні цінності.

3. **Цінності.** Мова має досвід тих, хто був до нас. Саме в мові століттями кодують знання, які торкаються найпотаємніших струн нашого серця. Ми звемо ці одкровення життєвими цінностями.

4. **Упевненість.** Жодною набутою мовою не говорять так упевнено, як рідною. І йдеться не про словниковий запас чи мовні навички, а про внутрішню **розкутість** і **можливість** бути собою.

5. **Силу.** Мова наділяє нас силою. Саме тому найперше завдання ворога — похитнути віру людини в її мову.

Нації, які вірять, що їхні мови багато в чому поступаються решті мов, стають слабкими, неповноцінними чи меншовартісними *(А. Акуленко)*.

- Перекажіть текст, додавши до нього власні висновки про те, навіщо нам мова.
- Поставте в орудному відмінку виділені слова та іменник *мить*, поясніть особливості.

Узагальніть матеріал уроку й озвучте найважливіші думки. Прочитайте відповіді на запитання, які ви записали на початку уроку. Чи хотіли б щось у них змінити?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію «Як мова стереже наші кордони».
2. Підготуйте плакат на одну з тем: «Мова стереже державні кордони», «Відчуй мову в собі».
3. Напишіть есе на одну з тем: «Навіщо мова державі?», «Ця мова в мені».

СИНТАКСИС

Сила синтаксису полягає
в здатності сполучати слова.

І. Фаріон

§ 2. Відомості про синтаксис

Різноманітний світ природи

Цілевизначення

Слова дня: прина́дний, тро́ща, пле́со.

1. Прочитайте запитання та дайте на них відповіді.

…уміти визначити вид речення;

…розпізнавати члени речення;

…уміти формулювати свою думку;

…уміти поспівчувати людині;

…уміти цікаво розповідати;

…стати цікавим співрозмовником;

…розпізнати члени речення;

1. Що вам відомо про синтаксис?
2. Що означає «*вивчати синтаксис*»?
3. Навіщо потрібно вивчати синтаксис?
4. Де поза межами школи ви користуєтеся знаннями із синтаксису?
5. Що нового ви хотіли б дізнатися про цей розділ?

…уміти послідовно характеризувати речення;

…уміти зобразити схему речення;

…уміти розпізнати речення в тексті;

…уміти висловити подяку;

… уміти пояснити причину;

…Уміти помиритися із сестрою;

- Які зі згаданих умінь ви вважаєте для себе найважливішими? Чому? Використовуйте зміст схеми для формулювання цілей на уроках вивчення синтаксису.

2. Прочитайте текст.

Мистецтво мови — це не знання слів, а вміння сполучати їх. Матриця сполучених слів — це тканина нашого мислення, де вишиваємо словами-нитками. Міцність тканини — запорука тривалого життя мови як неповторної картини світу. Якщо лексичний рівень — це відкритий, зовнішній бік мови, то синтаксис — її морське дно, що є глибинами нашого

мислення. Тому зовсім не складно знайти й виправити лексичну помилку (наприклад, замість *міроприємство — захід*), набагато складніше, мислячи, одягнути думки в українські синтаксичні строї *(І. Фаріон)*.

- На які запитання попередньої вправи дає відповідь авторка? Чому *«одягнути думки в українські синтаксичні строї»* складніше, ніж пояснити значення слова? У чому важливість синтаксису?

3. Прочитайте слова.

1. Звуками, того, світ, барвами, узагалі, сміявся, сонцем, дня.
2. Густе, сіявся, крон, решето, букових, дощ, через.
3. Шати, рум'янцем, осінь, одягнула, густим, жовто-зелені, зашарілась *(за М. Дочинцем, Н. Данилюк)*.

- До яких частин мови належать ці слова? Який розділ науки про мову вивчає їх? Утворіть речення із цих слів. Чим відрізняються слова та речення?

Си́нтаксис **— це розділ науки про мову, що вивчає будову словосполучень і речень, способи й правила поєднання в них слів та особливості вживання речень і словосполучень.**

Одиниці синтаксису — це словосполучення, речення і текст.

4. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Ставить крапку на спеці краплина дощу. 2. Затихає цвіркун у некошеній тиші *(М. Жайворон)*. 3. Перед людиною відкрилася радість життя, тому що вона почула шепіт листя і пісню цвіркуна, гомін весняного струмочка й переспіви срібних дзвіночків жайворонка в гарячому літньому небі, шерхіт сніжинок і стогін заметілі, лагідний плюскіт хвиль і врочисту тишу ночі — почула і, затамувавши подих, слухає сотні та тисячі років чудесну музику життя *(В. Сухомлинський)*. 4. Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить. Бляшаний звук води, веселих крапель кроки... *(Л. Костенко)*. 5. Температурить грудень, захворів, плаче туманом і хрипить вітрами... 6. Ще грудень бавиться у осінь і на пеньки вдяга сережки із грибів... 7. Зимовий вітер перечитує листи, які щодня йому писала осінь... *(Н. Шеденко)*.

Запитання та завдання

1. Охарактеризуйте речення за відомими вам ознаками.
2. Що вивчають розділи «Морфологія» і «Синтаксис»?
3. Випишіть із речень п'ять словосполучень. Чим вони відрізняються від речень?
4. Що, на вашу думку, означає «різноманіття природи»? Наведіть приклади.
5. Поясніть зміст першого речення.

6. Запишіть речення, що найбільше вам сподобалося. Опишіть картину, яка постала у вашій уяві *(усно)*.

А що якби сніжинки були зі смаком улюблених цукерок? Як грудень «*бавиться у осінь*»?

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Чому літо завжди закінчується так швидко?! Не/встиг пролунати останній дзвоник, як уже чуєш перший, що **(з-, с-)кликає** на уроки! А ще стільки цікавого лишилося!

«**Ще/б** разочок позасмагати на березі річки, добудувати таємну хижу в лісі, вирити нову печеру, достругати з палиці шпагу й оздобити її візерунками, випаленими **(роз-, рос-)печеним** цвяхом...» — думала Рено. «...Дочитати книжку й нарешті навчити **хв(е, и)лястого** папугу говорити...» — думала Клава.

А ще... **(з-, с-)робити** з кіс справжні дреди, адже за літо волосся добряче повідростало, а різнобарвні дреди — це круто! Така була мрія. Принаймні в Рено.

А ще... умовити батьків купити лінзи, аби **не/ходити** все життя в окулярах. Така була мрія принаймні в Клави.

Зачекайте/но! Ви знаєте, хто така Рено? А Клава? Це дві подружки-нерозлийвода, які цього літа перейшли до шостого класу.

— Про що ж розповісти, коли зададуть тему «Як я провела літо»?

— Та просто напиши, як ти відпочивала з батьками на морі, — стенула плечима Клава. — Про хвилі, сонце й таке інше. Головне — без помилок!

— Про це всі напишуть! Нудно! **Ні/хто** й уваги не зверне, — мовила Рено. — От якби написати все азбукою Морзе... Ото **було/б** круто!

Вона зупинилася і замислилася *(І. Роздобудько)*.

Запитання та завдання

1. Чи поставало перед вами запитання, сформульоване в першому реченні?
2. Перекажіть діалог подруг, додавши свої репліки про нереалізовані за літо мрії.
3. Запишіть виділені слова, знявши риску й дужки. Поясніть написання.
4. Обміняйтеся зошитами із сусідом / сусідкою по парті та перевірте правильність виконання завдань.

Здійсніть рефлексію трьома реченнями. Скоротіть сказане до одного речення. Висловте це п'ятьма ключовими словами.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Намалюйте порівняльну схему, у якій відтворіть особливості морфології та синтаксису.
2. Як ви розумієте суть синтаксису?
3. Напишіть есе «Чим збагатило мене літо?».

§ 3. Словосполучення. Будова й види словосполучень

Воскресни, наш козацький роде!
Воскресни в нащадках своїх!

Цілевизначення

Слова дня: *бра́нці, запе́клий, запобігти́.*

1. Розгляньте схему.

Чи є різниця між словом і словосполученням?

Слово виконує називальну функцію: називає предмети, дії, ознаки, час, мету, спосіб дії та ін.

Словосполучення, виконуючи називальну функцію, водночас уточнює, конкретизує предмет, дію чи ознаку.

Словосполучення:

осідлані коні, у далекий похід, козацька звитяга, хоробрість козаків, берег Дніпра, лівий берег, чатувати ворога, низові козаки, бурхливі пороги, гетьман Мазепа, повсякчас сподіватися.

Слово:

коні, у похід, ватажок, звитяга, хоробрість, берег, чатувати, козаки, пороги, гетьман, сподіватися, набігати, бранці.

?????

Виходячи в степ, Хортиця, низові козаки, учора й сьогодні, острів Хортиця, перепливати з кіньми, вісті про татар, набігти несподівано, невдовзі помітили, набіги на Україну, ховалися поміж скелями, якнайпильніше вистежували, упорядкувавши сяк-так, птаство.

Е. Базилянський. Дозор запорожців у степу

Н. Павлусенко. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний

І. Шульга. Пісня запорожців

- Побудуйте діалог за змістом схеми. Доберіть власні приклади словосполучень за поданими репродукціями картин.

2. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. **З-поміж** багатьох козацьких ватажків раннього періоду козацької історії чи не найбільшою славою вкрив себе князь Дмитро Вишневецький. На початку 1550-х років він заснував за́мок на острові Мала Хортиця, згуртував навколо нього козаків і цим поклав початок Запорозької Січі. 2. Під проводом Петра Конашевича-Сагайдачного **запорожці** здобули блискучу воєнну перемогу — узяли приступом потужну турецьку фортецю та великий невільницький ринок у Криму — Кафу — і визволили багатьох бранців. 3. Вершиною полководницької майстерності гетьмана Богдана Хмельницького справедливо вважають битву під Батогом. 4. Іван Виговський за короткий час створив потужну й високоефективну Генеральну канцелярію — важливий складник Української **держави**. 5. Пилип Орлик не був українцем за походженням, але став ним по духу й діяльності *(О. Реєнт)*. 6. Тому роду не буде переводу, у котрому браття милують згоду *(нар. тв.)*.

Запитання та завдання

1. Яка інформація вам відома, а яка — нова?
2. Що означає *«стати українцем по духу й діяльності»*?
3. Котре з речень ви обрали б за епіграф до уроку? Чому?
4. Випишіть сім слів і сім словосполучень. Розкажіть про різницю між ними.
5. Поясніть, як правильно вимовляти виділені слова.
6. Чим зумовлені закінчення орудного відмінка підкреслених іменників?

3. Розгляньте схему.

Словосполу́чення — це двоє чи більше повнозначних слів, поєднані за смислом і граматично.

У словосполученні слова **нерівноправні**: одне головне, решта — залежні.

Залежно від того, якою частиною мови виражене головне слово, словосполучення поділяють на такі ***види:***

1) **іменникові:** *запорозьке товариство, козацька сила, напади ворога, третій курінь;*

2) **прикметникові:** *усім відомий, надзвичайно хоробрі, упевнений у собі, готові до бою;*

3) **дієслівні:** *визволяти бранців, виступати в похід, оспівані в піснях, змусивши ворога, рішуче перемогли, боролися завзято, долаючи труднощі;*

4) **числівникові:** *одна третя прибутку, троє з козаків;*

5) **прислівникові:** *особливо важливо, трохи ліворуч, неймовірно далеко.*

Запитання ставимо від головного слова до залежного: *походи (які?) славні, воюючи (з ким?) із татарами й турками, билися (як?) завзято, підливали (коли?) уночі, обрали (кого?) гетьмана.*

- Сформулюйте й запишіть запитання, відповіді на які містить схема.

4. Утворіть якомога більше словосполучень, використавши запропоновані слова як головні *(за зразком)*.

Зразок. Перемогти — перемогти ворога, перемогти остаточно, перемогти в бою, перемогти кмітливістю, перемогти завтра.

Похід, зберігати, джерело, дивувати, відносини, стосунки, воля, дотепно.

5. Утворіть словосполучення, вибираючи з дужок потрібне за змістом слово, і визначте вид. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

(Вірний, правильний) переклад; (відчинити, відкрити) двері; (заключити, укласти) угоду; (виборне, виборче) право; (навчальні, учбові) тренування; (привели, призвели) до поразки; (наступний, слідуючий) рік; (музичний, музикальний) твір; (стосунки, відносини) між державами; (воєнний, військовий) стан; (відмінити, скасувати) указ.

Спілкуємось українською правильно

Словосполученнями не можуть бути такі поєднання слів:

1) повнозначного та службового: *біля річки, перед боєм, між скелями*;

2) підмета й присудка (граматичної основи речення): *козаки ремствували*;

3) у складі присудка: *намагалися перешкодити, були відважні, прагнули визволити, почала зростати*;

4) рівноправних, не залежних одне від іншого: *міцно й надійно, полковники й отамани, на Волині й Київщині*.

Не є сполученнями також фразеологізми *(накивати п'ятами, бити байдики)* і словосполучення, що є цілісними назвами *(Біла Церква, Військо Запорозьке)*.

6. Прочитайте текст уголос. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

7 червня 1788 року великий турецький флот Гашан-паші з 57-ми кораблів вийшов з Очакова й напав на запорозькі байдаки* та російський флот. Тоді була велика хуртовина й російські судна **не/могли** йти проти вітру, так що туркам легко було пробити їх із великих гармат своїх кораблів. **Тут/то** запорожці й нагадали всьому світові свою

давню славу. **Не/боячись** гармат, вони вибігли на гребках зі своїми байдаками **на/перед** і, зачепивши російські судна линвами*, потягли їх на турків. Розпочався бій. Три турецькі кораблі були підірвані, а інші відійшли до Очакова.

Уся слава того бою припала запорожцям *(за А. Кащенком)*.

Запитання та завдання

1. Як текст перегукується із сьогоденням?
2. Запишіть виділені слова, знявши риску.
3. Назвіть приклади поєднання слів, що не є словосполученнями.
4. Чи всі слова з тексту вам зрозумілі? Чому це важливо?

Оцініть результати своєї роботи. Поділіться враженнями від уроку. Що вам удалося найкраще?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Перетворіть текст, у якому подано мовні відомості, на схему чи таблицю.
2. Оберіть улюблений вірш і випишіть усі наявні в ньому словосполучення. Визначте види словосполучень *(усно)*.
3. З'ясуйте, які назви крамниць, кав'ярень чи інших установ вашого населеного пункту виражені словами та словосполученнями. Про що вони інформують?
4. Напишіть есе «Що мене захоплює в запорозьких козаках?».

§ 4. Речення прості та складні, двоскладні й односкладні

Філософ щастя

Цілевизначення

Слова дня: *осягну́ти, сприя́ти, пра́гнути.*

1. Пригадайте, що вам відомо про речення. Складіть і запишіть запитання, відповіді на які ви знаєте.

Ре́чення **— це одне чи кілька слів, що об'єднані за смислом, граматично й інтонаційно та виражають закінчену думку.**

Для речення характерна завершена інтонація.

Наприклад: ***Ранок. Незбагненна тиша. Раптом усе довкола починає пробуджуватися.***

2. Розгляньте схему. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Має одну граматичну основу.	Має дві й більше граматичні основи.	Наявні обидва головні члени.	Наявний лише один головний член (у формі підмета або присудка).
Люди крок за кроком осмислювали філософські проблеми.	*Ви замислювалися над тим, що вас ощасливлює?*	*Над чим розмірковують філософи?*	*Пізнай себе та своє буття* (Г. Сковорода).

Запитання та завдання

1. Розпізнайте за поданими визначеннями просте та складне, двоскладне й односкладне речення.
2. Підготуйте розповідь за матеріалами схеми, ілюструючи її прикладами.
3. Що з уміщеного в схемі вам відоме, а що — нове? Яку інформацію необхідно уточнити чи пояснити?

Важливість речень полягає в тому, що за допомогою них передаємо думки, інформацію, формулюємо запитання. І все це необхідно для ефективного спілкування. Неправильно побудоване речення може стати перешкодою для порозуміння, сприйняття інформації тощо.

3. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Проблеми, з якими людство зіткнулося сьогодні, **він** передбачив 300 років тому. 2. **Його** називали дзвонарем для глухих і докоряли, що він носив свічку перед сліпими. 3. **Його** кумирами були Піфагор, Сократ, Платон, Плутарх, Цицерон, Сенека, Арістотель, Еразм Роттердамський. Їхні твори в студентські часи вивчав мовою оригіналу, оскільки знав латину, еллінську, гебрейську, німецьку, польську та французьку мови. 4. **Він** наполегливо обстоював свої погляди щодо людини як найбільшої цінності Всесвіту. 5. **Він** грав на скрипці, флейті, бандурі, кобзі, співав у церковному хорі, писав музичні твори. 6. Сьогодні український народ дійшов глибокого розуміння, що моральне вчення **філософа** може стати кровоносною системою в розбудові незалежної демократичної України *(за О. Бакуменком)*.

Запитання та завдання

1. Про кого йдеться в тексті? Чиє прізвище ви поставили б замість виділених слів?
2. Хто такі філософи? Що вам відомо про них? Використайте «слова дня» у своїх відповідях.

3. Охарактеризуйте речення за будовою і наявністю головних членів. Обґрунтуйте відповіді.
4. Зміст яких речень вам зрозумілий повністю, а для котрих бракує інформації?

4. Прочитайте словникове тлумачення слова *філософ*. Чи збігається воно з вашим? Яке тлумачення, на вашу думку, стосується Г. Сковороди? Чому?

1. Фахівець із філософії; мислитель, що розробляє питання світогляду. 2. *розм.* **Студент філософського факультету в закладі вищої освіти. 3.** *перен., розм.* **Людина, схильна до абстрактних міркувань, роздумів. 4. Людина, що розумно ставиться до життя, спокійно й стійко терпить злигодні, мінливість долі** *(зі словника)*.

5. Перетворіть кожну групу простих речень на складне та запишіть. Обґрунтуйте вид речення *(усно)*.

1. У філософії Г. Сковороди головною формою відтворення думки була українська культурна традиція. Для неї характерна людська самодостатність, делікатність, відчуття власної гідності, релігійність і схильність до містицизму *(за О. Бакуменком)*. **2. Кожна людина найбільше любить свій народ. Любов Сковороди до України була ревною і не раз викликала подив, а то й роздратування. 3. Філософ змальовує образ України як краю. У цьому краю «оселилася простота й царствувала дружба». Дружба робила мале великим, дешеве — дорогим, а просте — приємним»** *(Л. Ушкалов)*. **4. Григорій Сковорода цікавився проблемами освіти. Освіта, на думку філософа, має зробити людину щасливою. 5. Природа створила його, мабуть, тільки з певним наміром. Цей намір — пересвідчитись у власній здатності «творити не лише нікчемних фіглярів, а й богів»** *(А. Товкачевський)*.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Кожен мусить пізнати свій народ і себе в ньому. Чи ти рус?.. Будь ним... Чи ти лях? Будь ляхом. Чи ти німець? Німечествуй. Француз? Французствуй. Татарин? Татарствуй. Усе добре на своєму місці та своєю мірою... *(Г. Сковорода)*.

Запитання та завдання

1. Поясніть, як ви розумієте зміст прочитаного.
2. Чи актуальні ці слова нині? Як вони пов'язані з українськими реаліями?
3. Що означає *«пізнати свій народ і себе в ньому»*?
4. Охарактеризуйте перше речення за відомими вам ознаками.

7. Прочитайте діалог. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

— А що роблять філософи?
— Ну, як тобі сказати? Ми думаємо.
— Про що?

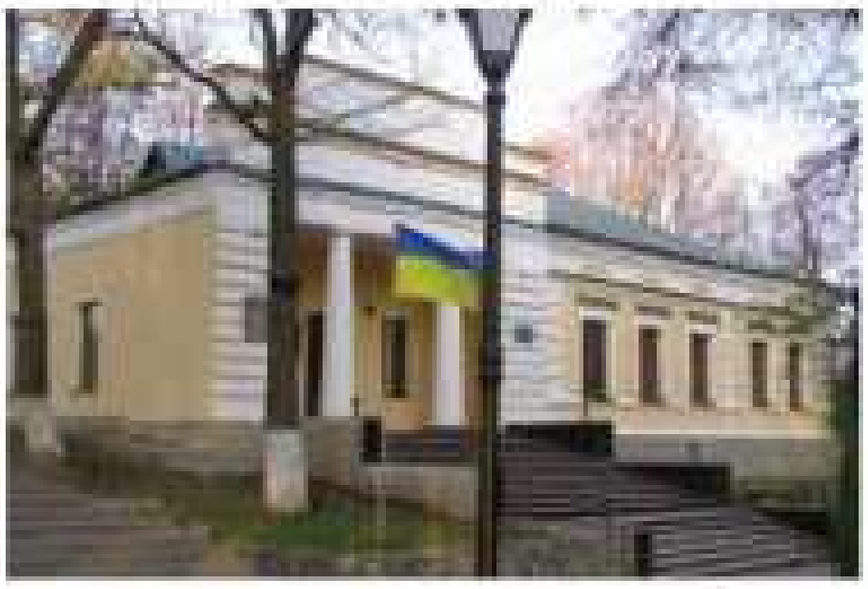
— Про все на світі: про справедливість, чесність, рівність, віру, закон, мову...

— Я теж про це думаю, то і я філософ?

— Мабуть. А ти ретельно думаєш про всі ці речі? *(С. Гершовіц)*.

Запитання та завдання

1. Чи повною мірою текст розкриває роль філософів?
2. Чому імена Сократа, Платона, Декарта, Гіпатія, Діотіма та Сапфо дійшли до нас через тисячоліття та не втратили актуальності?
3. Перебудуйте цей діалог, доповнивши його відомою вам інформацією.
4. Які речення ви здебільшого використали?

Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди

Автор невідомий. Копія прижиттєвого портрета Г. С. Сковороди. *1744 р.*

Російські окупанти ракетою знищили музей Г. С. Сковороди

8. Яких результатів ви прагнули? Якими способами їх можна досягти? Що для цього вам було необхідно? Чи задоволені ви досягнутим? Чому, на вашу думку, Г. Сковороду називали *«філософом щастя»*? Котре з речень цього параграфа може бути епіграфом до уроку? Чому?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Які твори називають *філософськими*? Запишіть п'ять речень із філософської лірики Т. Шевченка, Лесі Українки або Л. Костенко. Про що їхні роздуми? Охарактеризуйте кожне речення за ознаками, які ви вивчали на уроці *(усно)*.
2. Підготуйте презентацію теми цього уроку.
3. Напишіть есе «Яким я уявляю щастя?».

§ 5. Головні й другорядні члени речення

Чари живої природи

Цілевизначення

Слова дня: *па́хощі, па́морочливий, байра́к, безгоми́ння.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Яке речення називаємо *двоскладним*? Чим воно відрізняється від односкладного? Які члени речення є *головними*, а які — *другорядними*?

2. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

А й справді гарне місце!

Гарне? О ні, його ніяк не можна назвати гарним чи навіть красивим. Це для нього недостатньо правдиві слова. Воно дивовижне, так, дивовижне! Досі я ще не бачила жодного такого місця, що навіть вигадати краще неможливо *(Л.-М. Монтгомері)*.

Запитання та завдання

1. Чим відрізняються прикметники *гарний* і *дивовижний*?
2. Коли *гарний* — недостатньо правдиве слово?
3. Яке місце ви назвали б *дивовижним*? Чому?
4. У чому полягає особливість творення вищого ступеня порівняння прикметника *гарний*?
5. Складіть діалог, поділіться цією інформацією, використайте «слова дня».

3. Підготуйте розповідь про члени речення за змістом схеми, використовуючи як приклади подані речення. Що вас вражає в змісті речень?

Стоїть верба у дзеркалі ріки *(Г. Чубач)*.
Липневим цвітом розпочався день *(С. Костюк)*.
Усе навколо вкриває сива пелена дощів *(Т. Белімова)*.

Веселий вересень у лісі повісив ліхтарі *(Юрій Клен)*.
У багаттях своїх золотих палить осінь листи *(М. Жайворон)*.
Парує став, мов кава у горняті *(Л. Пікас)*.
Над Вислою пливуть тумани в годину ранню восени *(Б. Сольчаник)*.
Ранкова тиша гусне над селом *(Н. Данилюк)*.

4. Запишіть речення, уставляючи пропущені букви.

1. Час іде. За вікном ще засмагою тіш..ться літо... 2. Вірші — також зар..мована магія тиші *(С. Костюк)*. 3. Над ч..решнею бджоли ро..сипають м..дові пісні *(П. Велесик)*. 4. Молочними коктейлями туману смакує осінь зранку залюбки. 5. Подарував мороз сьогодні квітам намисто із гірського кр..шталю. 6. На білих ватманах снігів малює сонечко картину... *(Н. Шеденко)*. 7. На тлі ранкової пори спорищ в..блискує у росах *(Г. Литовченко)*. 8. Душа не хоче літо відпускати *(Л. Дмитерко)*. 9. Туман с..віє, струшує росу... *(М. Жайворон)*.

- Чи маєте ви звичку милуватися красою природи? Визначте головні члени речення. Чому їх називаємо *головними*?

5. Запишіть речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Крізь віти яблуні розквітлої синіє небо і ріка *(М. Луків)*. 2. І зранку хтось так небо вимив чисто від хмарок білих — аж до синяви *(Г. Сергієнко)*. 3. Хмар шовкові лагідні перини облягли топазову блакить. 4. Знов небо насупило брови. 5. Гроза толочить хмари у макітрі, скрегоче, мов обірвана струна *(Н. Данилюк)*. 6. Добре небо постаріло так, посивіло і згорбилось дуже *(Р. Боднар)*. 7. Удари блискавки крізь сльози ламали небо на шматки *(М. Заболоцький)*.

Запитання та завдання

1. Назвіть наявні в реченнях другорядні члени. Прочитайте кожне речення без другорядних членів. Зробіть висновки.
2. Чи любите ви спостерігати за небом? Про що воно може розповісти?
3. Розгляньте світлини та складіть за кожною з них речення, описавши, яким небо постало у вашій уяві.
4. Виберіть по два іменники та прикметники. Запишіть їхні граматичні ознаки й запропонуйте однокласникам та однокласницям назвати ці слова.

6. Запишіть речення. Підкресліть граматичні основи.

1. Втопила осінь пишну діадему в дзеркальних водах срібного ставка *(Н. Данилюк)*. **2. Тремтливе листя буйних верховіть нашіптує печаль далеким зорям. 3. Перші осінні дощі пружно шмагали землю** *(І. Савка)*. **4. Дощ перестрів мене раптово на тихій вулиці міській** *(Н. Данилюк)*. **5. Зелені плахти ялин нависали з обох боків** *(М. Дочинець)*.

- Замініть виділені члени речення своїми прикладами. Як змінився зміст? Чи подібні дощі між собою?

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

У будь/якому великому міському парку чи лісопарку від п'ятої до сьомої ранку можна натрапити на справжній пташиний концерт. Уміння відрізнити й визначити окремі пташині голоси — мистецтво, якого має навчитися кожен орнітолог*. Мені в цьому дуже допомагала любов до класичної* симфонічної музики. Адже кожен концерт чи симфонію розбирають на окремі партії — ось скрипки, ось кларнети, а ось заграла арфа.

Першу скрипку в типовому міському парку грають дрозди — чорний і співочий. **Вони залюбки співають не тільки в/ранці, але й у вечірніх сутінках.** Пісня не/величкого коричневого, з поцятькованими грудьми дрозда співочого — це дзвінка фраза, у якій можна розібрати веселе запрошення: «Чай-п'ють, чай-п'ють! А м-мені, а м-мені? З цук-кор-ром, з цук-кор-ром!»

Ще один типовий міський співак — зяблик. Його пісня — короткі однакові фразочки, з різким «розчерком» наприкінці.

У великих містах, прокинувшись приблизно о четвертій ранку, ви зможете почути з балкона пісню горихвістки чорної. Вона подібна до стукоту маленьких камінців.

Чому ж горихвістка, зяблик, дрозди й інші птахи співають? *(Н. Атамась)*.

Запитання та завдання

1. Перекажіть текст.
2. Яка інформація є для вас новою?
3. Що вам відомо про функції пташиного співу? Яку інформацію довкілля птахи передають піснею?
4. Голоси яких птахів ви розрізняєте? Чи знаєте ви згаданих у тексті птахів?
5. Запишіть виділені речення. Підкресліть головні та другорядні члени.
6. Запишіть слова, знявши риску. Поясніть написання.

8. А що якби можна було замовляти пташині концерти? Розкажіть про птахів своєї місцевості. Яка їх роль в екосистемі?

9. Які враження на вас справив урок? Чи досягли ви поставленої мети? Оцініть результати своєї роботи.

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Дайте письмові відповіді на запитання. Визначте другорядні члени.

Що в природі найбільше захоплює, дивує вас? Скільки видів пташок вашого краю ви знаєте? Назвіть відомі вам пташині житла. Що слугує матеріалом для пташиного будівництва? Які птахи будують гніздо-рукавичку? Які птахи найвірніші в шлюбі?

2. Випишіть з українських поезій сім речень про красу природи. Виділіть у них головні члени речення.
3. Напишіть есе «Чому птахи співають?».

§ 6. Головні члени речення. Види та способи вираження підметів

Яскрава візитівка України

Цілевизначення

Слова дня: *дивогля́дний, жева́вий, запальни́й.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Чому не всі члени речення рівноправні? Які функції виконують головні члени? Що вам відомо про види та способи вираження підмета?

2. Прочитайте інформацію. Передайте її своїми словами, дібравши власні приклади.

Підмет і ***присудок*** — це граматична й смислова основа речення, тому їх називаємо ***головними членами***.

Виконавці танцюють гопак в українських національних костюмах.

Пі́дмет — головний член речення, що називає предмет (особу, явище), про який ідеться, і відповідає на питання *хто?* або *що?*

Гопак виник у козацькому побуті як бойова розвага.

За будовою підмети поділяють на ***прості*** (виражені різними частинами мови) і ***складні*** (виражені словосполученнями). Наприклад:

1. Український танець зачарував увесь світ. 2. Після знищення Січі гопак виконують хлопці з дівчатами.

Спосіб вираження підмета визначають за тим, яка частина мови виконує його роль.

3. Прочитайте речення, визначте в кожному головні члени. Чи доводилося вам бачити майстерне виконання українського гопака? Поділіться враженнями, які на вас справив танок.

1. Гопак — найпопулярніший і найскладніший старовинний український народний танець. 2. Нині в Україні зростає інтерес до гопака як до виду бойового мистецтва. 3. Цей танець походить із козацьких часів. 4. Гопак давно вже став візитівкою української культури. 5. Первісно гопак козаки танцювали із шаблями. 6. Перша літописна згадка про го-

пак — записи візантійського літописця Лева Диякона. 7. Назва танцю походить від вигуку «гоп!» під час його виконання *(за В. Пилатом)*.

4. Визначте підмети в поданих реченнях. Розпізнайте за описом назву танцю та запишіть, користуючись довідкою. Який із них є вашим улюбленим? Чому?

1. Для цього танцю сценічними костюмами є червоні шаровари, кольоровий пояс, вишита сорочка, взуття з гострими носками. 2. Центральне місце в культурі цього танцю посідають диджеїнг, реп, мистецтво графіті та брейкінг. 3. Для цього парного бального танцю характерний ритм 3/4 і переважно закрита позиція. 4. Танцюристи втілюють цим танцем веселощі карнавалів, імітуючи складними кроками барабанні удари й створюючи потужну енергію та динаміку *(за В. Верховинцем)*.

Довідка: самба, гопак, хіп-хоп, вальс.

5. Прочитайте речення в обох колонках. Назвіть виконавців дії. Яку роль у реченні відіграє це слово? Чи можна його вживати в орудному відмінку?

Танок майстерно виконується артистками.	Танок майстерно виконують артистки.
Помилки вчасно виправлено мною.	Помилки вчасно виправив / виправила я.
Картину «Гопак» намальовано О. Шупляком.	Картину «Гопак» намалював О. Шупляк.
Висновок: іменник, що називає виконавця / виконавицю дії, є підметом у реченні. Уживаємо його в називному відмінку. В орудному відмінку ставимо слово на позначення знаряддя, інструменту, яким дію виконують: *Помилки виправлено ручкою. Картину намальовано олійними фарбами. Грядку скопано лопатою.*	

6. Опрацюйте таблицю. За її змістом запишіть у зошити, якими частинами мови виражений простий і складений підмет. Доберіть власні приклади.

Способи вираження підмета

Простий	Складений
Гопак є яскравою візитівкою України.	Троє синів було в матері.
Він любить танцювати.	Кожен із нас має мрію.
Колискова — світлий спогад дитинства.	Батько із сином люблять танцювати.
Три — символічне число.	Ми з мамою готували сніданок.
Донатити — обов'язок кожного.	Чимало води втекло.
Прооперований мав хороший настрій.	Ліна Василівна Костенко народилася на Київщині.
«Ой» лунало на вулиці.	Байдики бити — улюблена справа мого сусіда.
	«Ой у лузі червона калина» широко відома за межами України.

7. Запишіть речення. Підкресліть підмети. Визначте вид і спосіб вираження.

1. У цього танцю велике майбутнє. 2. Жінки з'явилися в гопаку лише в сценічному варіанті. 3. На сцені зазвучало «Ще не вмерла України ні слава, ні воля...». 4. Він добре відомий в Україні та по всьому світу. 5. Ці рухи виконують двоє в центрі сцени. 6. Танцювати — їхнє нестримне бажання. 7. До Дня Незалежності України чотирнадцять парашутистів виконали український народний танець у небі *(з інтернету)*.

8. Прочитайте текст.

Український танець гопак відомий у всьому світі як візитівка України. Але не всі знають про збереження в традиційних рухах не тільки духовності та містики тисячоліть, а й гармонійної системи давнього військового мистецтва працурів, комплексу бойових і спортивних вправ.

Бойовий гопак забезпечує гармонійний розвиток людини. Він передбачає, крім спортивної підготовки, ще й володіння традиційною зброєю, спів, гру на музичних інструментах, ораторське мистецтво, написання віршів, вивчення кількох мов. Це лицарське мистецтво українців достойно конкурує з японським карате*, китайським кунг-фу*, французьким та американським кікбоксингом*, бразильською капоейрою*.

Бойовий гопак — це шлях українського лицарства, яке захищає свій народ, мову, звичаї, обряди, традиції, історію та українську правду.

У 2001 році було створено та зареєстровано Міжнародну федерацію бойового гопака, яка поширює цей танець в Україні та світі *(за В. Пилатом)*.

- Визначте в кожному реченні вид і спосіб вираження підмета. Випишіть п'ять–сім ключових слів і розташуйте їх за ступенем важливості.

9. Розгляньте картину О. Шупляка «Гопак» та світлини.

1. Складіть три речення, у яких підмети виражені різними частинами мови.
2. Обміняйтеся зошитами із сусідом / сусідкою по парті та перевірте правильність виконання завдання.

Що можна сказати мовою танцю?

Підсумуйте результати своєї роботи й оцініть їх.

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Відредагуйте речення. Поясніть допущені в них помилки.

1. До цього танцю костюмерами створено яскраві сценічні костюми. 2. У 1994 році Володимиром Пилатом засновано школу бойового гопака. 3. Федерацією бойового гопака організовано фестиваль козацьких лицарських мистецтв у Пирогові. 4. Глядачами схвалено виступ колективу.

2. Випишіть із художніх творів сім речень, у яких підмети виражені різними частинами мови.
3. Напишіть есе «Про що гопак розповідає світові?».

§ 7. Види та способи вираження присудків

Книжки — надійні друзі

Цілевизначення

Слова дня: *допи́тливий, відта́к, полі́пшувати, книгозбі́рня, книга́рня.*

1. Дайте письмові відповіді на запитання. Визначте в кожному реченні присудок. Висловте припущення щодо видів і способів вираження присудків.

1. Що таке книжка? 2. Чим для вас є читання? 3. Яка книжка, на вашу думку, найцінніша? 4. Чого навчає вас книжка? 5. Коли святкуємо Міжнародний день дарування книжок?

2. Прочитайте правила. Поставте запитання, на які ви знайшли відповіді. Визначте вид і спосіб вираження присудка в кожному з поданих нижче речень.

Присудок, виражений дієсловом у будь-якому способі, виді, часі або в неозначеній формі, називаємо *простим дієслівним*.

Цьогорічний книжковий форум об'єднує орієнтовно 40 тем.

Складений іменний присудок **виражений дієсловом-зв'язкою та іменною частиною (іменником, прикметником тощо).**

Читання *невдовзі* *стало* *моїм улюбленим* *заняттям*.

Складений дієслівний присудок **виражений допоміжним дієсловом і дієсловом у неозначеній формі.**

Випадкова *зустріч* *із хорошою книжкою* *може* *назавжди* *змінити* *долю людини* (М. Прево).

1. Без книжок, як без повітря, людина жити не може *(С. Корольов)*.
2. Припиняючи читати, люди перестають мислити *(Д. Дідро)*.
3. Людина з хорошою книжкою в руках ніколи не є самотньою *(Ф. Петрарка)*.
4. Книжка домчить нас до будь-яких берегів *(Ч. Дікенс)*.

Присудок, виражений фразеологізмом, вважаємо простим, оскільки його можна замінити одним словом. *Ця новина збила їх із пантелику*.

3. Прочитайте речення.

1. Я люблю милуватися садом *(І. Малкович)*. 2. Марк Твен був улюбленим письменником мого дитинства. 3. Книжки можуть бути різними. Насамперед вони повинні бути дотепними, цікавими, добрими й живими *(Леся Воронина)*. 4. У дитинстві всі навколо мене говорили суржиком *(С. Жадан)*. 5. А Шевченко в останні роки життя взагалі був культовим поетом *(Л. Ушкалов)*. 6. На початку 1990-х років цікавість до творчості Ліни Костенко починала зростати та виходити з-під заборон *(С. Щербак)*. 7. 1967 року Ліна Костенко була номінована на Нобелівську премію з літератури разом із Павлом Тичиною та Іваном Драчем *(Т. Дудіна)*. 8. Він не став ходити околяса*, а відразу перейшов до справи *(І. Кампрад)*.

- Виділіть присудки, визначте вид і спосіб вираження. Згорнувши підручник, запишіть будь-які два речення з пам'яті.

Допоміжне слово у складеному дієслівному присудкові може бути виражене такими частинами мови:

- **дієсловом** (означає початок, тривалість і кінець дії): *починати, стати, продовжувати, переставати, припиняти, кидати*;
- **дієсловом** (означає можливість, необхідність, бажаність дії): *готуватися, могти, уміти, хотіти, бажати, збиратися, намагатися, прагнути, поспішати*;
- **прикметником**: *готовий, згоден, ладен, повинен, радий*;
- **дієприкметником**: *змушений, зобов'язаний, покликаний*;
- **прислівником**: *варто, необхідно, можна, слід, треба*.

4. Запишіть речення. Замініть у ньому простий присудок на складені дієслівні, використовуючи подані вище допоміжні слова. Як вони впливають на зміст речення? Котрий із присудків виражає комунікативний намір?

Мій друг / моя подруга читає твори сучасних українських авторів.

Зразок. Мій друг починає читати твори сучасних українських авторів.

5. Прочитайте текст.

Крім того, в Аліни були ще інші друзі, найвірніші, — книжки. Лише там усе здається справжнім. З перших сторінок інтуїтивно розумієш: хоче тебе автор збити з пантелику, тобто надурити, чи, навпаки, готовий привідкрити свою душу й упустити до неї хоча б на мить (двісті чи триста сторінок — незалежно від обсягу). І ти навшпиньки, міцно тримаючись за руку провідника, крокуєш літерами-сходинками, реченнями, загортаючись в одяг чужих думок, приміряючи на себе переживання та роздуми автора *(Дара Корній)*.

- Визначте в кожному реченні присудки. Чи поділяєте ви вподобання Аліни? Обґрунтуйте відповідь. Як ви розумієте зміст прикінцевого речення?

6. Прочитайте речення.

1. Я пам'ятаю, коли мені мама приносила «Трьох мушкетерів» чи «Робінзона Крузо», це було моє маленьке свято *(С. Жадан)*. 2. Важливим поетом для мене завжди був Богдан-Ігор Антонич. Відколи він з'явився в українській літературі, можемо не переживати за її якість. Пізніше я відкрив для себе Ольжича. Це один із моїх найулюбленіших українських поетів *(І. Малкович)*. 3. Манили мене легенди та чарівні казки. Я записалася в усі можливі бібліотеки *(Л. Денисенко)*.

- Визначте присудки. А які книжки манять вас? Кого з авторів ви назвали б улюбленим? Складіть про це два речення.

7. Прочитайте, як люди по-різному визначають для себе роль читання. А чим воно є для вас? Чому? Розгляньте подані малюнки. Відповідь на яке запитання вони пропонують? Яку ідею утверджують?

1. Це віконце, через яке ми бачимо світ. 2. Це творчість і гра. 3. Це знання, а знання — це сила. 4. Це ковток свіжого повітря. 5. Це двері у світ. 6. Це розкішне вбрання для думок. 7. Це втеча від самотності (лихого світу). 8. Це притулок, де мені затишно. 9. Це магічний килим.

8. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Стоси книжок. У бібліотеках**, на полицях магазинів**, у старих сервантах. Зрубаний ліс перетворюють на папір. Чи хотіли б дерева стати книжками, які ніхто не читатиме? Чи писала б я книжку, якби не вірила, що вона западе в душу? Та ні. Нехай би ліси шуміли.

Озирнімося. Чи про багатьох ближніх ми можемо сказати, що вони смакують блаженство? Далеко не кожен розібрався з ключовими запитаннями й почистив свої **джерела**. Той, кому це вдалося, може запевнити, що **сьогодні** — найліпший день його життя.

Потреби власної душі не мають залишатися на темному горищі розуму... *(Н. Романовська)*.

Запитання та завдання

1. Сформулюйте й запишіть порушені в тексті проблеми.
2. Як ви розумієте зміст прикінцевого речення?
3. Знайдіть по одному прикладу вивчених видів присудків.
4. Чи є в тексті односкладні речення? Обґрунтуйте відповідь.
5. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.

А що якби книжки вміли говорити?

Здійсніть рефлексію довільним способом.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Поясніть значення «слів дня». Складіть речення з кожним словом так, щоб у них були різні види присудків.
2. Уявіть, що вам доручили розробити проєкт шкільної книгозбірні. Підготуйте презентацію, у якій розкажіть про книгозбірню вашої мрії.
3. Напишіть есе «Навіщо дружити з книжкою?».

§ 8. Тире між підметом і присудком
Символи твоєї держави

Цілевизначення

Слова дня: *шанува́ти, вбача́ти, зріка́тися, корогва́.*

1. Дайте письмові відповіді на запитання, склавши речення, у яких треба ставити тире між підметом і присудком. Чи в усіх випадках це можливо? Чому?

1. Що таке символіка? 2. Які державні символи визначає стаття 20 Конституції України? 3. Що означає символіка України? 4. Що належить до народних символів України?

2. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Коли розпочалася гібридна* російсько-українська війна й Краматорськ, рідне місто П. Вишебаби, окупували росіяни зі словами: «Ми с вамі разговаріваєм на одном язикє», Павло перейшов на українську. «Це точно символ держави, з якою воює моя країна, — сказав він в одному інтерв'ю про російську мову. — Це символ держави, через яку загинули мої друзі, і я не хочу мати нічого спільного із цим символом зараз». Він

постійно спілкується українською, а в його віршах є мотив Краматорська, що набув болісно-особистого звучання... *(за І. Малковичем)*.

Запитання та завдання

1. Що вам відомо про П. Вишебабу? Про що свідчить його вчинок? Висловте свою думку щодо позиції П. Вишебаби.
2. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях із прямою мовою.

3. Прочитайте речення.

1. Найдовший музичний інструмент у світі — це українська трембіта. 2. Це ж так просто — зустріти ранок у полоні весняного дива *(Л. Дмитерко)*. 3. Справдешній скарб — посохла, давня скриня *(Н. Данилюк)*. 4. Повага до державних символів країни — норма цивілізації. 5. Тризуб — український символ із прадавніх часів. 6. Шанувати мову — це говорити нею та піклуватися про її майбутнє. 7. Софія Київська — то колиска київського християнства, державності й культури *(з підручника)*.

- Які розділові знаки ви можете пояснити? Висловте припущення щодо тире між підметом і присудком. Звірте свої міркування з таблицею.

4. Розгляньте таблицю. Підготуйтеся до взаємоопитування за змістом її. За поданими зразками доберіть і запишіть свої приклади.

Тире між підметом і присудком

ставимо:

1) підмет і присудок виражені іменниками або числівниками в називному відмінку;
2) один із головних членів або обидва виражені неозначеною формою дієслова;
3) підмет виражений особовим займенником, який виділено інтонаційно;
4) перед словами ***це, то, ось, ото, значить***, що передують присудкові.

1. Прапор — наш ангел *(І. Гентош)*.
2. Жити — Вітчизні служити *(нар. тв.)*.
3. Ти — головне в цім світі диво! *(М. Бойко)*.
4. Бо мова — то є народ! *(В. Захарченко)*.

не ставимо:

1) присудок виражений прикметником або числівником;
2) присудок приєднаний словами ***ніби, мов, немов, немовби, неначе, як***;
3) перед присудком (крім неозначеної форми) стоїть частка ***не***;
4) підмет або присудок виражений займенником;
5) між підметом і присудком є вставне слово чи словосполучення.

1. Україна вільна, відважна, красива й горда.
2. Наш стяг мов золото полів і неба ніжная блакить.
3. Але життя не сон *(В. Сосюра)*.
4. Ми українці.
5. Правда, звісно, річ всесильна.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Георгій Нарбут — один із найвизначніших українських графіків* і художників-ілюстраторів першої половини XX ст. Вважають, що саме він започаткував українську шрифтову школу, розробив проєкт герба та печатки Української держави й популяризував тризуб як основний національний знак. Він автор дизайну грошей для українських урядів Центральної ради й Гетьманату, професор-засновник і перший ректор Української академії мистецтв.

Нарбут обожнював геральдику: досліджував і сам розробляв герби. «Українська абетка» — одна з найвідоміших «шрифтових» робіт автора. Її називають узірцем української графіки *(О. Нагорна)*.

Запитання та завдання

1. Що вам відомо про Г. Нарбута?
2. Поясніть уживання тире.
3. Поставте наголос у виділених словах.
4. Обґрунтуйте написання великої літери.

У чому важливість теми уроку? Оцініть результати своєї роботи. Висловте міркування про те, що для вас було найважливіше.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть і запишіть п'ять фразеологізмів, що можуть слугувати прикладами вивченої теми.
2. Знайдіть інформацію про народні символи України. Запишіть про це п'ять речень, у яких ставимо тире між підметом і присудком.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Чому соловей — народний символ України?», «Чому народні символи — це важливо?».

§ 9. Особливості узгодження головних членів речення

Знайди своє призначення в житті

Цілевизначення

Слова дня: *досхочу́, жартома́, заздалегі́дь.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Які іменники в українській мові незмінювані? Як визначити рід у цих словах? Який підмет називають *складеним*? Про кого з відомих вам людей ви могли б сказати, що вони знайшли своє призначення в житті? Як ви це визначили?

2. Запишіть речення, узгодивши головні члени речення. Чи виникли у вас сумніви або труднощі? Які саме? Зверніться за допомогою до поданої таблиці.

1. Кілька яскравих спогадів (промайнути) в нашій уяві. 2. Багато хто (зосереджуватися) на цінностях. 3. Максим з Олегом нерідко (шукати) розради в практичних рекомендаціях. 4. Більшість друзів (прагнути

вчитися) нового та (працювати) над самовдосконаленням. 5. Галаслива юрба дітлахів (бути захоплений) грою.

Присудок уживаємо в однині, якщо підмет виражений...

• Словами *більшість, меншість, багато, мало, чимало, ряд, частина, решта, низка, кілька, декілька, купа, гурт, юрба, група* + іменник у родовому відмінку множини:
Решта дітей одразу погодилася.
Кілька хвилин промайнуло в мовчанці.
• Займенником *хто*, а також сполуками *хтось із нас, кожен із нас, хтось із них, кожен із них*:
Хто вірить у свої сили, той досягає мети.
Кожен із нас по-своєму розуміє своє призначення.

Присудок уживаємо в множині, якщо підмет виражений...

• Іменником у називному відмінку + іменником в орудному відмінку з прийменником: *Брат із сестрою спільно планували своє майбутнє.*
• Словами *більшість, меншість, багато, мало, ряд, частина, решта, низка, кілька, декілька, купа, гурт, юрба, група* + іменник, **але** головні члени є однорідними або розділені підрядним реченням чи іншими членами речення: *Низка питань, які ми запропонували для обговорення, були схвалені відразу. Кілька дітей підтримали ідею, згуртувалися й заверщили проєкт.*

Якщо підмет — незмінюване слово чи абревіатура, то присудок узгоджуємо відповідно до правил визначення роду в таких іменниках: *1. Захоплливе турне завжди приваблювало мене. 2. МОН затвердило концепцію Нової української школи.*

3. Запишіть речення, прокоментуйте особливості узгодження підмета й присудка. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Більшість із нас рідко замислюється над процесом ухвалення рішень *(Ч. Хіз)*. 2. Маючи записану мету й упорядкований план, кожен із вас стане набагато продуктивнішим та ефективнішим *(Б. Трейсі)*. 3. А перед тим В. Антонович з однодумцями Тадеєм Рильським, Костем Михальчуком, Павлом Житецьким заснували культурно-просвітницьке товариство «Київська громада» *(Б. Торкул)*.

4. Оберіть із першої групи слів три підмети, а з другої — три присудки та складіть із ними речення. Поясніть, якими правилами узгодження головних членів ви скористалися.

1. Я з однокласниками / однокласницями, більшість друзів / подруг, хтось із них, гурт однолітків, купа подарунків, кілька пропозицій, Назар з Артемом.

2. Перемогти, упоратися, зацікавитися, згайнувати, здивуватися, завітати, заопікуватися, дочекатися, зголоситися, мандрувати, завершити.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

«Якщо в людини є «навіщо», вона (з, с) терпить будь-яке «як», — вважав Ф. Ніцше.

Є дуже простий спосіб віднайти своє справжнє (пре-, при-) значення в житті. (З-, С-) кладіть перелік усіх рис, які ви цінуєте в собі та якими захоплюються інші. Якщо ви маєте почуття гумору, то здатні підбадьорювати й розважати. Якщо вам (пре-, при-) таманне чітке мислення і ви (в-, у-) міє́те генерувати ідеї, прийміть це як дар, що може бути корисним для багатьох у вашому оточенні. Якщо інколи ми думаємо про себе погано, важливо копнути глибше, щоб відкрити (при-, пре-) ховані навички й таланти.

А як ви взаємодієте з людьми? Складіть перелік найкращого в собі. Ви любите навчати когось корисної навички? Чи любите ви слухати чиїсь проблеми? Чи почуваєтеся ви найщасливішими, організовуючи роботу якоїсь групи? Можливо, ви вмієте добре підбадьорити зневажених?

Кожен із вас має (з-, с-) формувати ментальну картину світу, у якому ви хотіли б жити. Це ваша мета. Саме цього чекає від вас життя *(Дж. М. Templton)*.

Запитання та завдання

1. Поясніть, як ви розумієте зміст першого речення.
2. Складіть і запишіть перелік усіх рис, які ви цінуєте в собі та якими захоплюються інші. Чи готові ви озвучити їх?
3. Випишіть ключові слова.
4. Що означає «ментальна картина світу»? Назвіть ключові слова ментальної картини світу, у якому ви хотіли б жити.
5. Знайдіть речення, що може слугувати прикладом для вивчених сьогодні правил. Поясніть, яке правило тут доцільно застосувати.
6. Запишіть слова, обравши з дужок правильний варіант. Поясніть.

6. Складіть діалог, у процесі якого обговоріть зміст прочитаного тексту вправи 5 і запропонуйте свої погляди на порушену проблему. Використайте кілька підметів, зазначених у таблиці.

7. Створіть ментальну карту на одну з тем. Використайте подані варіанти.

Чи вважаєте цей урок для себе результативним? Чому? Обґрунтуйте важливість мовної теми й порушеної проблеми. Чи важливо, на вашу думку, кожній людині знайти своє призначення в житті? Чому? Як це вплинуло б на життя суспільства?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть і запишіть власні приклади до кожного вивченого правила.
2. Підготуйте ментальну карту «Моя Україна».
3. Напишіть есе «Яке моє призначення в житті?».

§ 10. Речення поширені й непоширені. Другорядні члени речення: повторення

Святий обов'язок — Вітчизну захищати

Цілевизначення

Слова дня: *наснáга, одностáйний, присягáтися.*

1. Дайте відповіді на запитання.

1. Які характеристики речення ви знаєте? 2. За якою ознакою речення поділяють на поширені й непоширені? 3. Яке речення називають *поширеним*? 4. Які члени речення поширюють його?

2. Розгляньте малюнки.

- Які з малюнків асоціюються у вас із непоширеним реченням, а котрі — з поширеним? Чому? Доберіть інші асоціації.

Непоши́реним **називаємо речення, у складі якого наявна лише граматична основа.** *Віра надихає.* **Ознакою *поширеного* речення є наявність у ньому другорядних членів:** *Віра українців у перемогу надихає наших захисників.*

3. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Щитом Вітчизні бути — це святе *(Л. Пікас)*. 2. Назар, людина книжок і працівник книгарні, пішов до військкомату в перший день війни *(С. Андрухович)*. 3. Українці не є «ніякою нацією з нізвідки» *(Я. Грицак)*. 4. 24 лютого постало питання про етичність нашої системи життя *(С. Асєєв)*. 5. Захист Вітчизни є конституційним обов'язком кожного громадянина, оскільки оборона країни належить до найважливіших функцій держави. 6. Світ прийшов в Україну. І Україна стала Світом *(П. Залмаєв)*. 7. Я вже не витримав. Я не міг так далеко лишатися від України. Це був мій найсвятіший вибір *(В. Сліпак)*.

Запитання та завдання

1. Визначте тип кожного речення за наявністю другорядних членів.
2. На прикладі одного з речень доведіть важливість у ньому другорядних членів.
3. Яку роль у реченні виконують виділені слова?
4. Поясніть зміст шостого речення.
5. Яке з речень може бути епіграфом до уроку? Обґрунтуйте вибір.

4. Оберіть із поданих речень одне й запишіть. Утворіть різні варіанти його, поширюючи другорядними членами. Зробіть висновок про роль другорядних членів.

1. Ми усвідомили. 2. Ніхто з них не злякався. 3. Вони боронять. 4. Лунає пісня. 5. Виглянуло сонце. 6. Надія є.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Маловідомий факт: на світі є лише два полководці, які не програли жодної битви. Усі походи вони закінчили успішно, захопили всі (місця, міста), які брали в облогу.

Один із них — це Олександр Македонський. Його неофіційно визнано (кращим, найкращим) полководцем (всіх, усіх) часів і народів. А другий — український козак Іван Сірко, якого запорожці обирали на посаду кошового отамана рекордну кількість разів.

Сірко мав феноменальний (воєнний, військовий) (талан, талант): за життя він здійснив 55 походів проти Османської імперії, 65 великих битв і 179 сутичок із ворогами й у (усіх, всіх) переміг.

Першу велику перемогу Сірко здобув **1646 року** під час тридцятирічної війни. На запрошення французів загін, що налічував 2500 запорозьких козаків, на чолі з Богданом Хмельницьким та Іваном (Сірком, Сірко) за одну ніч захопив іспанську фортецю Дюнкерк. Французькій армії принца Конде це не вдавалося (упродовж, впродовж) п'яти років.

Козак поляже, але слава **козацька** буде жити у віках *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Перекажіть текст, додавши власні висновки про актуальність прочитаного.
2. Які емоції викликала у вас інформація?
3. Що вам відомо про цих героїв з уроків історії?
4. Які історичні постаті викликають у вас захоплення?
5. Котре слово з дужок доцільно обрати? Поясніть.
6. Якими членами речення є виділені слова?
7. Чи є в тексті непоширені речення?
8. Випишіть із тексту складні слова, поясніть їхнє написання.
9. Зіставте портрети полководців, назвіть схожі риси.

Олександр Македонський. *Мозаїка.* *100 р. до н. е.*

Н. Павлусенко. Іван Сірко. *2021 р.*

С. Васильківський. Бій запорожців із татарами. *1892 р.*

6. Побудуйте та запишіть діалог на основі прочитаного тексту попередньої вправи. Використайте поширені й непоширені речення. Яким реченням мовці віддають перевагу в діалогах?

Уявіть, що було б, якби людина з кожним хорошим учинком ставала вродливішою.

Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію «Герої мають жити в наших серцях». Використайте поширені й непоширені речення.
2. Підготуйте розповідь для учнів та учениць початкових класів про поширені й непоширені речення. Доберіть для цього яскраві образи.
3. Напишіть есе «Які обов'язки називають святими?».

§ 11. Види означень
Лінія доброти

Цілевизначення

Слова дня: світа́ння, листі́вка.

1. Прочитайте текст. Як ви розумієте зміст завершального речення?

Одного разу я прочитав допис, у якому **невідомий** автор згадував слова **свого батька**: «**Мій** тато купував товари в бідних за **високими** цінами, хоча сам не потребував **цих** речей. Він іноді платив їм більше. Одного разу я запитав його:

— Навіщо ти це робиш, тату?

Батько відповів:

— Це благодійність, **загорнута в гідність**, сину мій!

Я зробив висновок: найкраще людину характеризують її слова та вчинки *(з інтернету)*.

- Визначте, якими частинами мови є виділені слова, на які питання вони відповідають. З'ясуйте їхню синтаксичну роль.

Означе́ння — це другорядний член речення, який називає ознаку предмета та відповідає на питання ***який? котрий? чий?*** Наприклад: *Добрі (які?) справи творять справжні (які?) дива.*

Означення залежить від члена речення, вираженого іменником, і характеризує його. Роль означення найчастіше виконує прикметник, дієприкметник, займенник, порядковий числівник, рідше — інші частини мови.

2. Розгляньте схему.

Види означень

Непоширені

Виражені одним словом:
Добрі вчинки роблять нас людьми.

Поширені

Виражені прикметниковим або дієприкметниковим зворотом:
Серце, зігріте добром, повік не охолоне.

Неузгоджені

Виражені іменником, особовим займенником, неозначеною формою дієслова, прислівником:
Усім сподобалася пропозиція спільно допомагати воїнам ЗСУ.

Узгоджені

Узгоджуються з означуваним словом у роді, числі й відмінку:
Добрі люди завжди допоможуть. В оточенні добрих людей усім затишно.

- Сформулюйте за змістом схеми два-три запитання. Доберіть власні приклади для ілюстрування теоретичних положень.

3. Порівняйте словосполучення в обох колонках. Поставте питання від головного слова до залежного. Розкажіть, як розрізнити узгоджені й неузгоджені означення.

морський вітер	вітер із моря
п'ятнадцятирічний юнак	юнак років п'ятнадцяти
абрикосове варення	варення з абрикосів
добрі наміри	наміри з добром
бабусина порада	порада бабусі
братова підтримка	підтримка брата
шовкова сукня	сукня із шовку
мовчазне читання	читання мовчки

4. Складіть речення, використовуючи подані слова та словосполучення як неузгоджені означення.

Навчатися, на два тижні, з глини, у смужку, праворуч, з паперу.

5. Замініть подані словосполучення синонімічними *(за зразком)*. Складіть речення з двома парами слів, підкресліть їх як члени речення. Чи змінюється значення словосполучень у результаті перетворень?

Зразок. Сукня матері — материна сукня. На стільці висіла сукня моєї матері. — Нова материна сукня була красивою.

Колір неба, барви осені, учинок брата, полиця для книжок, шафа з дерева, гілка яблуні, берег моря, сік з апельсина, будинок із каменю.

6. Прочитайте текст.

Коли говориш про Леонардо да Вінчі, зазвичай більшість людей уявляє найвідомішу картину цього італійського художника — «Мону Лізу». Інші згадують його геніальні проєкти літальних апаратів, які обігнали свій час на кілька століть. Але небагато хто знає, що крізь усе життя Леонардо проходить лінія доброти *(Р. Кемп, П. Блоу)*.

- Випишіть означення разом з означуваними словами. Укажіть вид *(усно)*. Що, на вашу думку, означає *«лінія доброти»*? Із чим у вашій уяві асоціюється Л. да Вінчі?

7. Прочитайте речення.

1. Ти міг би підтягнути мене з **фізики**? Ми взяли участь в олімпіаді з **фізики**. Дай, будь ласка, мені підручник **фізики**. 2. Здатність швидко **запам'ятовувати** почуте значно полегшує навчання. Ми вчимося швидко **запам'ятовувати** найважливішу інформацію. 3. Ми побачили в ка-

пелюсі маленьке пташеня. Нашу увагу привернула жінка **в капелюсі**. 4. Дорога **ліворуч** вела прямо до озера. Невдовзі ми повернули **ліворуч**.

- Яку роль у реченні виконують виділені слова? Обґрунтуйте відповідь.

8. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Хто має, той і дає...

Красиві завжди хвалять **зовнішність** інших. Талановиті хвалять чужі здібності. І всілякo намагаються підтримати та захистити. Сильні хвалять терпіння та **мужність** інших. Благородні хвалять чужу **щедрість і великодушність**.

А добрі просто хвалять усе добре, бо бачать його скрізь. **Здатність** щиро хвалити інших свідчить, на/скільки багата сама людина. І чим саме багата.

Похвала інших — ліки від гіркоти життя. Людину відразу можна розпізнати за її похвалою та добрими безкорисливими словами.

Про погане кажуть жебраки, у яких не/має чим поділитися. Шкода їх. З такими запасами жити важко.

Якщо за день ви сказали хоч одне добре слово, похвалили когось від серця, то обмінялися доброю енергією зі світом і з людьми. А ще збільшили свій скарб, даний з/гори. Адже хто дає іншим, той отримує більше... *(за А. Кір'яновою).*

Запитання та завдання

1. Сформулюйте думку, яку утверджує авторка тексту.
2. Як ви розумієте зміст завершального речення?
3. Кого й за що хвалите ви?
4. Хто та за що хвалить вас? Як на вас діє похвала?
5. Чи маєте ви звичку казати за день хоч одне добре слово? Обмінюйтеся добрими словами.
6. Поставте виділені слова, а також іменник *мить* в орудному відмінку. Що спільного й відмінного?
7. Запишіть слова, знявши риску.

Що нового ви дізналися під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Що вас найбільше зацікавило? Над чим треба ще попрацювати? Якби вам довелося малювати добро, що б ви зобразили насамперед? Зіставте свої уявлення з дитячими малюнками.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Пригадайте, що таке *епітет*. Виразно прочитайте вірш, який вивчали на уроках літератури, випишіть із нього епітети. Чи всі означення в тексті є епітетами?
2. Опишіть картину, яку ви спостерігаєте за вікном, трьома–п'ятьма іменниками. Доберіть до цих іменників дієслова. Поширте ці речення означеннями, додатками й обставинами *(за зразком)*. Намагайтеся так добирати другорядні члени речення, щоб вони були виражені різними частинами мови.

Зразок. 1. Осінь. Листя. Дощ.

2. Настала осінь. Опало листя. Шумить дощ.

3. Нарешті настала золотокоса осінь. Від помаху її руки повільно опало на землю різнокольорове листя. Монотонно шумить за вікном осінній дощ.

3. Напишіть есе «Що таке лінія доброти?».

§ 12. Прикладка як різновид означення. Написання непоширених прикладок

Заклади освіти — осередки культури

Цілевизначення

Слова дня: *добро́дій, полемі́ст.*

1. Прочитайте речення.

1. Озеро **Світязь** — одне з найкрасивіших в Україні озер.
2. Річка **Прут** бере свій початок у Карпатах.
3. Національний університет **«Острозька академія»** має давню історію.

- На які питання відповідають виділені слова? Визначте, якою частиною мови вони виражені. Чи можна вважати їх означеннями? Чому?

Прикладка — це різновид означення, що характеризує предмет, даючи йому іншу назву: *Місто* ***Харків*** *називають студентською столицею України. Виходимо на станції метро* ***«Хрещатик»****. Щорічно багато людей піднімаються на гору* ***Говерла****.*

З двох іменників — власного імені людини й загальної назви — прикладкою є загальна назва: ***Учителька музики*** *Павленко Людмила Петрівна,* ***гетьман*** *Сагайдачний.*

Прикладку до означуваного слова приєднуємо за допомогою слів *імені, пам'яті, на ім'я, тобто* та ін.: ***бібліотека імені Максима Рильського, ліцей № 23 імені Романа Гурика.***

Прикладка вказує на:

1) різні характеристики предмета, особи: *красуня ялинка*;

2) рід занять, професію: *бабуся-лікарка, брат-еколог*;

3) вік: *подруги-однолітки*;

4) національність: *друг-словак*;

5) географічні назви: *річка Раставиця*;

6) назви газет, журналів, підприємств, установ тощо: *видавництво «Грамота»*.

Прикладка може пояснювати головні та другорядні члени речення.

*Гостем гімназії «**Діалог**» сьогодні був Денис Олександрович Вишневський, **український зоолог, радіоеколог, автор книжок і статей про екологію**.*

*Учні й учениці Черкаського колегіуму «**Берегиня**» передали три FPV-дрони бійцям 118-ї окремої бригади тероборони.*

Прикладка може бути **одиничною** (вираженою одним словом) і **поширеною** (вираженою кількома словами): *урочище **Каскади**, урочище **Чорний ліс***.

2. Запишіть, підкресліть прикладку. Визначте, на що вона вказує.

Журнал «Колосок», лікар-кардіолог, учитель-математик, країна-інвестор, жук-короїд, місто Одеса, льон-кучерявець, дівчина-розумниця, вулиця Івана Франка, річка Черемош, дівчина-грузинка, хлопчик-мізинчик, боєць-патріот, козак-характерник, інженер-конструктор, озеро Синевир, школа імені Валерія Марченка.

НАПИСАННЯ ПРИКЛАДОК

Дефіс ставимо:

1) якщо означальний (прикладковий) іменник ужито після означуваного іменника: *козак-характе́рник, мова-джерело́, країна-інве́стор;*

2) якщо означальним іменником є родова назва, ужита після іменника — видової назви: *Дніпро-ріка, звіробій-трава, Йордан-річка*;

3) якщо означуваний та означальний іменники можна поміняти місцями, але означальну роль виконує другий іменник: *учитель-фізик і фізик-учитель, художник-пейзажист і пейзажист-художник;*

4) якщо означальний іменник належить до складу терміна, зокрема назв рослин і тварин: *льон-довгунець, заєць-біляк, гриб-паразит*.

Дефіс не ставимо:

1) якщо означальний іменник ужито перед означуваним іменником: ***ненька** Україна;*

2) якщо означальний іменник є видовою назвою до першого іменника — родової назви: *місто **Львів**, ріка **Дніпро**, село **Моринці***.

Пишемо в лапках

Умовні власні назви підприємств, установ, організацій, пароплавів, творів мистецтва, журналів, газет тощо: *Шевченків «Кобзар», футбольний клуб «Полісся».*

Але: лапки **не пишемо** в назвах автобусних і залізничних маршрутів: *автобус Львів–Трускавець, потяг Костянтинівка–Київ.*

3. Перепишіть речення, підкресліть прикладки. Які слова вони пояснюють? Обґрунтуйте написання прикладок. Яку роль відіграє прикладка в мовленні?

1. Навіщо ж дуб-нелинь* зберігає посохле листя? 2. У Музеї народної архітектури та побуту «Шевченківський гай» уперше відкрили виставку давньої яворівської забавки. 3. Усі малюнки конкурсу вирішено передати воїнам-захисникам на передову. 4. Чарує нас і манить досить далека Сапун-гора *(з інтернету)*. 5. Ранок в урочищі Маслокрут почався з пташиного щебету *(І. Меліка)*. 6. Віками ткалося мереживо народних переказів про велику княгиню Ольгу як про діяльну, мудру правительку *(О. Козуля)*. 7. На стежки слова «дума» нас кличе улюблена Шевченкова пісня «Забіліли сніги» *(А. Содомора)*.

4. Запишіть словосполучення, знімаючи риску.

Іван/солдат, гриб/паразит, сльоза/роса, воїн/месник, месник/воїн, ведмідь/ласун, завод/велетень, птах/ворон, ворон/птах, ріка/Ятрань, Ятрань/ріка, хлопець/богатир, місто/Львів, льон/довгунець, очі/зірочки, зірочки/очі, розбишаки/горобці, літератор/початківець, озеро/Ялпуг, мальва/квітка, квітка/мальва, трава/полин, полин/трава.

5. Поясніть, чи є прикладка в сполученнях слів *хліб-сіль, батько-мати, щастя-доля, життя-буття*. Для цього визначте, поєднання поданих слів передають одне поняття чи різні.

Назви міст, сіл і річок, що вжиті в ролі прикладки та виражені відмінюваним іменником, узгоджуємо у відмінку з родовою назвою: *у місті **Ужгороді**, із села **Веселого**, над річкою **Дніпром**.*

Зазвичай не узгоджуємо, тобто зберігаємо початкову форму:

1. Назви, які рідко вживаємо в мовленні: *собори міста **Орв'єто**.*

2. Складені назви: *у місті **Кривий Ріг**, за селом **Давидів Брід**.*

3. Назви міст, які вживають у спеціальній літературі (географічній, військовій), в офіційних повідомленнях.

4. Інші власні назви (географічні назви, а також назви установ, підприємств, книжок тощо), що виступають у ролі прикладки, не відмінюємо: *над озером **Сиваш**, у серіалі «**Зоряні війни**», на сайті «**Оглядач**».*

6. Перепишіть речення, обираючи потрібну форму з дужок.

1. Ми під'їхали до міста (Нововолинськ/Нововолинська). 2. Археологи знайшли римські монети-динарії і залишки римської солекопальні в (Солотвино/Солотвині) на Закарпатті. 3. Книжка Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» (буде/будуть) (екранізована/екранізовано). 4. У селі (Кам'яний Брід/Кам'яному Броді) перші поселенці займалися виготовленням дьогтю.

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Острозька школа-академія є однією з перших шкіл вищого ступеня в Україні. У середині XVI **століття** місто Острог було центром науки. Першим ректором академії був Герасим Смотрицький — видатний освітній та культурний діяч, педагог, письменник. Серед випускників академії — гетьман Війська Запорозького Петро Конашевич-Сагайдачний, перший ректор київської братської школи Іов Борецький, лаврський архімандрит Єлисей Плетенецький, письменник Мелетій Смотрицький, автор знаменитої «Палінодії» Захарія Копистенський, відомий церковний і культурний діяч Ісакій Борисковичта ін.

В Острозі разом з академією постало найпотужніше тогочасне українське видавництво — кириличнадрукарня Івана Федорова (Федоровича). Тут побачив світ **греко-слов'янський** «Буквар» — перший український підручник (1578) *(з Інтернету)*.

Острозька академія. *Світлина*

Запитання та завдання

1. Випишіть із тексту прикладки разом з означуваними іменниками. Яку роль відіграють прикладки? Поясніть написання виділених слів.
2. Визначте тип мовлення та основну думку тексту.
3. Підкресліть головні та другорядні члени в першому й другому реченнях.
4. Чи можна вважати Острозьку академію осередком культури? Чому?

Доберіть прикметники, якими можна охарактеризувати урок *(продуктивний, цікавий, корисний...)*. Запишіть кілька цікавих фактів, про які ви дізналися на уроці.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте словниковий диктант із теми «Написання прикладок».
2. Перетворіть теоретичні відомості параграфа на карту пам'яті або таблицю.
3. Знайдіть інформацію про Острозьку академію, залишіть кілька цікавих фактів, використовуючи прикладки.

§ 13. Додаток
Твоя батьківщина

Цілевизначення
Слова дня: *середмі́стя, за́тишок, дідизна, ме́шкати, обі́йстя.*

1. Дайте відповіді на запитання.

На які групи поділяють члени речення? Чому? Яка роль належить другорядним членам? Чи важливі вони для змісту речення? Чи можна обійтися без них?

2. Прочитайте текст.

— Оце — моя ба́тьківщина, — показує бабуся на напіврозвалену **хату**, яку вже щільно обсіли кабаки із сусіднього городу. — А отам була дідизна, — показує на теперішнє колгоспне **поле**. Ба́тьківщина — це не те саме, що Батьківщи́на, а місце, де колись стояла батьківська хата, а дідизна — це обійстя діда... *(Н. Кур'ята)*.

- Про що йдеться в тексті? На які питання відповідають виділені слова? Яку роль вони виконують у реченні? Із чим у вас асоціюється ба́тьківщина?

Дода́ток — це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямована дія або щодо якого ця дія відбувається. Додаток відповідає на питання непрямих відмінків *(кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?)*: *З хлібом у нас зустрічають гостей* (П. Воронько). *Батьки навчили нас жити чесно.*

Додаток найчастіше виражений іменниками, займенниками або іншими частинами мови (прикметниками, числівниками) у значенні іменників, дієсловом у формі інфінітива.

3. Перепишіть речення. Підкресліть додатки, укажіть, якими частинами мови вони виражені. Що об'єднує ці речення? Поясніть зміст п'ятого речення. Доберіть до виділених слів спільнокореневі *(усно)*.

1. Золотавим листком від сонця, ароматом **густим** кавовим доторкнусь до самого серця незрадливого рідного Львова. 2. Мій Львів мені й у сірих латках гарний *(Л. Дмитерко)*. 3. Люблю тебе, маленьке **тихе** місто! *(М. Провоторова)*. 4. Борщів — моє місто — перлина в намис-

ті — постало з прадавніх глибин... Вражає красою всіх місто весною — чарівно і затишно тут... *(П. Домчук)*. 5. «Ми їдемо з нашої малої на нашу велику батьківщину, — переконує мене Ділявер, — щоб колись повернутися. Там ми будемо проводити всі ці флешмоби, будемо **нагадувати** світові про Крим» *(А. Левкова)*. 6. У наші серця разом з аортою вплетене бажання розправляти крила й повертатися до **рідного** гніздечка *(В. Чорней)*.

4. Складіть речення з поданими іменниками так, щоб в одному реченні вони були підметами, а в іншому — додатками.

Оселя, середмістя, обійстя, затишок, дерево.

5. Прочитайте речення. Назвіть наявні в них додатки. Випишіть речення, у яких додатки виражені неозначеною формою дієслова. Яку ще синтаксичну роль може виконувати інфінітив?

1. У такі хвилини дівчина любить пити свіжу гірську воду та прислухатися до себе. 2. Чоловік попросив незнайомця ввійти до передпокою. 3. Найбільше бабуся любить милуватися літнім зоряним небом. 4. Кожен із присутніх мріяв засадити пустир магноліями *(М. Кузьменко)*. 5. Старий Кайдаш загадав звечора Кайдашисі та Мелашці гребти сіно, а Лаврінові — косити ячмінь *(І. Нечуй-Левицький)*. 6. Вигравають цимбали, лунає народна казка — і люди лагодять свої серця спогадами про батьківське соняшникове подвір'я *(В. Чорней)*. 7. Біла акація розпустила свої пахучі квітки, скоро цвістиме лаванда й чебрець... Чи десь іще я відчуватиму їхній запах? Чи десь іще бачитиму ці скелі та сосни, ці вулички, стрункі мінарети*? *(А. Левкова)*. 8. Я завжди любитиму Донецьк, якого вже немає. Скільки ще лишається часу мого життя, стільки я сумуватиму за моїм містом *(В. Рафєєнко)*.

6. Складіть речення, у яких подані дієслова виконують роль додатків *(усно)*.

Радіти, прагнути, піклуватися, мріяти, запам'ятати.

7. Відновіть прислів'я та приказки, запишіть їх. Підкресліть додатки, визначте відмінкову форму.

1. Без, немає, Батьківщини, людини.
2. Усяка, гніздо, своє, пташка, знає.
3. Мила, кожному, сторона, своя.

8. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Кожне місто порівнюєш передусім зі своїми уявленнями про нього. З тим, що вичитав свого часу в книжках і сприйняв як щось незаперечне.

Наше уявлення про світ безпосередньо залежить від вмісту наших бібліотек. Що ти прочитав, те й знаєш про це життя, чому повірив — тим і керуєшся. Ось так і з Черкасами... Зовсім не обов'язково тут бути, аби скласти про нього «правильне» уявлення — Хмельниччина, Коліївщина, Байда, Самойлович. Татари, поляки, євреї. Шевченко із Симоненком.

Місто в самому центрі країни, якщо подивитися на карту. Себто знову ж таки — мапи, книжки, підручники історії. Пам'ятники, заповідники, козацька слава.

Ясна річ, що справжні Черкаси мають цілком інший вигляд.

Обласний центр не надто великий, до трьохсот тисяч мешканців. Нова забудова з украпленнями модерну. Збудовані останнім часом церкви, тихі, майже сільські вулички поруч з університетськими гуртожитками. На деяких будинках висять меморіальні дошки з портретами почесних громадян, на деяких брамах — попередження про злих псів.

Містяни біжать на роботу, поспішають на навчання, на закупи, на зупинки, у своїх щоденних справах, у своїх клопотах, таких непомітних для решти, таких важливих для них самих. І зовсім не схоже на те, аби вони дуже переймалися історичним минулим, аби надто обтяжувались усвідомленням того, що ходять фактично сторінками підручників, аби пам'ятали, що перебувають у самому центрі цієї дивної солодкої країни. Хоча хтось, мабуть, переймається.

...Зовсім не обов'язково знати імена гетьманів і старост, аби любити дерева за своїми вікнами.

...З пагорба, поруч із колишньою Замковою горою, відкривається панорама на Дніпро, точніше — на водосховище.

Вітер забиває дихання, розриває слова, тож і говорити немає про що. Птахи летять на північ, дивляться згори на міста й вокзали, школи та фабрики, на ранкові вулиці, галасливі ринки, на країну, що лежить унизу, теплу й безкінечну.

Пірнають у повітряні потоки, завертають на схід, долітають до середини Дніпра. Прекрасні птахи. Рідкісні *(за С. Жаданом)*.

Споруда XIX ст.

Сквер «Юність»

Долина троянд

Запитання та завдання

1. Випишіть із тексту перше та третє речення, підкресліть головні й другорядні члени. Визначте, що означають додатки, від якого члена речення залежать.
2. Які типи мовлення використав автор? Чому? Обґрунтуйте свою думку.
3. Прочитайте речення, у яких ідеться про те, із чим асоціюються Черкаси в С. Жадана.
4. Запишіть низку слів: а) ваших асоціацій із місцем, де ви живете; б) ваших асоціацій із місцем, де ви хотіли б побувати.

5. Підтвердьте або спростуйте твердження: 1) *«Наше уявлення про світ безпосередньо залежить від вмісту наших бібліотек»*; 2) *«Зовсім не обов'язково знати імена гетьманів і старост, аби любити дерева за своїми вікнами»*.

А що, коли навчання не було б обов'язковим для всіх?

Чим збагатив мене урок? Що насамперед для себе я усвідомив / усвідомила? Якими знаннями та вміннями я збагатився / збагатилася?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть сім прислів'їв про батьківщину, підкресліть у них головні й другорядні члени речення.
2. Перетворіть теоретичні відомості параграфа на карту пам'яті, схему або малюнок.
3. Напишіть есе «Моя батьківщина».

§ 14. Види та способи вираження обставин

Знати історію свого народу важливо

Цілевизначення

Слова дня: *антоло́гія, форте́ця.*

1. Прочитайте тексти.

1. Відомий француз Гійом Боплан **із 1630 по 1647 рік** перебував на українській землі. Будуючи фортеці, **водночас** студіював краєзнавство України. У книжці «Опис України» він зазначав: «Ця нація співає **плачучи. Так чинять на землі тільки українці»**. Книжка Боплана мала **в Європі** великий успіх.

2. Німецький поет Фрідріх Боденштедт **у середині XIX ст. так** захопився українськими народними піснями й історичними думами, що вивчив українську мову та переклав німецькою багато пісень і дум, **видавши згодом** антологію «Поетична Україна». У передмові він **піднесено** писав про пісню та мову українського народу, вважаючи їх досягненнями народів світу *(з інтернету)*.

- Що об'єднує тексти? На які питання відповідають виділені слова та яку роль у реченні вони виконують? Від яких членів речення залежать?

Обста́вина — другорядний член речення, що вказує на місце, час, мету, умову, міру й ступінь, ознаку дії або іншої ознаки та відповідає на питання ***де? коли? куди? звідки? чому? як? навіщо?*** Наприклад: *Історія країни допомагає нам краще розуміти себе та світ.*

Обставини можуть бути виражені прислівником, іменником із прийменником, дієприслівником, дієприслівниковим зворотом,

фразеологічним зворотом і неозначеною формою дієслова (інфінітивом).

Обставини, виражені фразеологічними зворотами, розділовими знаками **не відокремлюємо**: *Нові будинки в місті ростуть як гриби після дощу.*

2. Ознайомтеся з таблицею. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

ВИДИ ОБСТАВИН ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Вид обставини	Відповідає на питання	Приклади
Місця	*де? куди? звідки?*	*У боях побратими завжди билися поруч.*
Часу	*коли? відколи? доки?*	*У той час великий вплив на запорожців мав полковник Війська Запорозького Іван Сірко.*
Мети	*для чого? навіщо? з якою метою?*	*Козаки виходили щовесни на південь висліджувати татар. Задля безпеки запорожці ховалися по плавнях, очеретах, поміж скелями й по печерах.*
Причини	*чому? через що? з якої причини?*	*Через немічі похилі козаки йшли жити в захисні кутки запорозьких земель.*
Способу дії	*як? яким способом?*	*Нелегко було перепливти козакам уперше бурхливі пороги.*
Міри і ступеня	*як? якою мірою? скільки разів? як часто?*	*На Запорожжі обрання гетьмана не в Січі й навіть без участі Війська Запорозького дуже не подобалося.*
Умови	*за якої умови?*	*За наявності нового листа гетьман Кішка виступив із Січі Дніпром на човнах угору.*
Допустові	*незважаючи на що? усупереч чому?*	*Наперекір прогнозам війна лівонська була затяжна й тяжка.* (за А. Кащенком)

Запитання та завдання

1. Сформулюйте за змістом таблиці три-чотири запитання.
2. Визначте, якими частинами мови виражені обставини в реченнях.
3. Поясніть написання великої букви в реченнях.

3. Запишіть речення, знявши дужки й риску. Підкресліть обставини. З'ясуйте, чим вони виражені, визначте вид їх. Поясніть зміст п'ятого та сьомого речень.

1. Усі запорожці (у, в)ставали завжди до схід сонця та йшли на річку (у, в)миватися або купатися *(А. Кащенко)*. 2. Після отримання магдебурзького права в містах почали з'являтися перші цехи. 3. У 1932 році в Україні розпочався штучно створений голод. 4. 6 червня 2023 року російські окупаційні війська, відступаючи з правобережної Херсонщини, підірвали дамбу Каховської ГЕС *(А. Шиманська, А. Шиманський)*. 5. Ця війна для багатьох українців тр(и, е)вала завжди *(А. Бондар)*. 6. Не/зважаючи на підписання в 1494 р. «вічного миру» з Литвою, за шість років Московія оголошує нову війну Великому князівству Литовському й Руському *(С. Чорна)*. 7. Українці ні/коли не/були маленькими людьми *(І. Павлюк)*.

4. Поясніть значення фразеологізмів. У яких відношеннях перебувають пари поданих фразеологізмів? Складіть із ними речення. Визначте синтаксичну роль фразеологізмів.

Хоч греблю гати — як кіт наплакав; рукою подати — за тридев'ять земель; душа в душу — як кішка із собакою; хоч голки збирай — хоч око виколи.

5. Перепишіть речення, уставивши пропущені букви та знявши риску. Підкресліть члени речення. Визначте синтаксичну роль дієслів неозначеної форми.

1. Не/нові й намагання північно/східних сусідів захопити Київ, перетворити його на провінційну окраїну *(С. Чорна)*. 2. Саме тут майбутній гетьман навчився пр..ховувати справжні емоції. 3. Утримати два береги Дніпра Дорошенкові не/вдалося. 4. Тр..валі війни, хвороби й зубожіння штовхали правобережних с..лян тікати на лівий берег. 5. Із часом у Мазепи з'явилася можливість відвідувати матір у київському Печерському монастирі. Приїздив побачитися та поспілкуватися *(В. Курико)*.

Неозначена форма дієслова в реченні виконує роль обставини мети після дієслів на позначення руху або стану: *Я забіг попрощатися* (забіг, щоб попрощатися).

Якщо до слова в реченні можна поставити кілька запитань, віддавайте перевагу тому, що відповідає змісту. Потрібно зважати, що іменник із конкретним значенням найчастіше буває додатком, а з абстрактним — обставиною: *Вертали (звідки?) з вирію лелеки. (Із чого?) З гілки звисали великі яблука.*

6. Прочитайте речення.

1. Вони були схожі між собою як дві краплі води 2. Мене з печі як вітром здуло *(М. Стельмах)*. 3. Дощ ллє як із відра *(нар. тв.)*. 4. Селяни після Хмельниччини стали вільними, розібравши землю польської шляхти. 5. Щойно прийшовши до влади, Мазепа виділив кошти на відновлення Софії Київської. 6. Побачивши сімдесятирічного гетьмана Ма-

зепу, шведський король Карл XII зауважив, що кожен рух і крок цього чоловіка свідчать про дуже високу культуру *(В. Курико)*. 7. Добро і зло ідуть у парі через усю історію, переплітаючись між собою *(Ю. Ґордер)*.

- Поясніть особливості вживання розділових знаків у реченнях з обставинами, вираженими фразеологізмами й дієприслівниковими зворотами.

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Наша молода вчителька Олена Іванівна недавно розказувала нам про патріотів, які поклали за мову життя... Від неї ми дізналися і про Голодомор, і про репресії, і про героїв УПА, і про Крути. Про багатьох героїв, що полягли за Україну. Навіть тих, чиїх імен ще немає в наших підручниках. Нам з учителькою дуже пощастило. Тато каже: «Бо то небайдужа людина».

Але я дедалі більше дивуюся, чого воно так виходить. Хіба не можна захистити нашу мову так, щоб більше ніхто її не кривдив? Назавжди!

Мама знаходить на Youtube пісню сестер Тельнюк «Прощай, Україно, моя Україно, чужа Україно, навіки прощай...» і каже:

— Василь Стус.

Олена Іванівна розказувала нам і про Василя Стуса. Але від цієї пісні мою спину завжди обсипає морозом.

— Це не просто пісня, — озивається тато. — Це крик душі.

Коли Олена Іванівна проводила урок пам'яті загиблих за Україну й засвітила на вікні свічку, я дивилась і намагалась уявити прадідуся. І, мабуть, він мені таки уявився! Гарнішого прадідуся годі було й уявити! Дід казав, що він лежить далеко на Колимі, присипаний безжальним снігом репресій. Цікаво, чи пам'ятають ті дві ялинки в нас на подвір'ї, хто їх садив? *(за Г. Кирпою)*.

Запитання та завдання

1. Визначте основну думку тексту.
2. Що вам відомо про події, згадані в тексті?
3. Чому про це потрібно знати й пам'ятати?
4. Випишіть будь-які два речення, додавши в них обставини.
5. Що означає свічка пам'яті? Коли її запалюють українці?
6. Розгляньте світлини. Що вони ілюструють? А які ілюстрації дібрали б ви?

Запишіть три цікаві факти, про які ви дізналися. Оцініть свою роботу на уроці.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Дайте письмові відповіді на запитання. Підкресліть обставини. Визначте їх вид за значенням.

1. Як спочатку називали чумаків? Чому? 2. Хто такі *гетьман* і *кошовий отаман*? 3. Який рік на Гетьманщині тривав тільки чотири місяці? Чому? 4. Що називали *тартаками*? 5. Хто в Україні користувався лебійською мовою?

2. Підготуйте презентацію «Пам'ятаймо свою історію», у якій згадайте три–п'ять найважливіших історичних подій.
3. Напишіть есе «Історія — це вчителька життя».

§ 15. Порівняльний зворот. Розділові знаки при ньому

Мистецтво як джерело формування загальної культури

Цілевизначення

Слова дня: *графі́ті, надиха́ти, о́плески, мистки́ня.*

1. Прочитайте речення.

1. А публіка прибувала, немов стихія, сповнюючи стіни старовинного закладу сміхом, галасом та особливим, давно забутим піднесенням мирних днів. 2. Усі звуки світу переміщалися в моїй голові, мов хвилі морські. Я поплив за ними, мов човен. 3. Усі вони були гарненькі, гладко зачесані й подібні одна до одної, мов зернятка. 4. Нічне небо над Михайлівською площею висіло нерухомо й рівно, немов чорний оксамитовий обрус*. 5. Хто не місив власними руками час, мов глину, той проспав життя *(за І. Роздобудько)*. 6. Підняв на руки легко, мов пелюстку *(Л. Костенко)*. 7. Слово зріє в душі, мов пшениця у полі *(Л. Пікас)*. 8. Туман над лугом проплива, волочить пасма білі, як у кульбаби голова, як взимку заметілі *(В. Геращенко)*.

- Знайдіть у реченнях порівняння. Висловте припущення щодо розділових знаків. Котре порівняння викликало у вас здивування?

Порівня́льний зворо́т **— це сполучення слів, що образно розкриває, уточнює зміст слова чи словосполучення шляхом порівняння і приєднується порівняльними сполучниками *як, мов, мовби, немов, немовби, наче, неначе, неначебто, неначеб, ніби, нібито*.**

Порівняльний зворот у реченні виконує роль другорядного члена — здебільшого обставини способу дії: *Мов падолист, розсипалися звуки, кришталевим пилом зринули увись!..* (Н. Данилюк).

Обставини, виражені порівняльним зворотом, **відокремлюємо комами**: *Пісня то гриміла, як цілий оркестр, то коливалася на тоніснькій струні* (О. Донченко).

Кому не ставимо	
якщо перед порівняльним сполучником ужито слова ***зовсім, майже***	*Ти міркуєш майже як дорослий.*
якщо порівняльний зворот є частиною присудка	*Галявина була як райдужне око старого лісу.*
якщо зворот є частиною фразеологізму	*Бережи книжку як зіницю ока.*
перед ***як*** у конструкціях із повторюваним підметом або присудком	*День як день, нічого особливого.* *Зробив як зробив.*
якщо зворот у реченні має значення «у ролі кого», «у функції чого»	*Омара Хаяма знали передусім як ученого-математика, астронома.*
якщо перед сполучником ***як*** ужито слова ***(не) більш, менш, не раніше, не пізніше, не довше, не далі*** й сполуки не є порівняннями	*У її репертуарі більш як 50 партій в операх, операх і музичних казках.*

2. Прочитайте речення. Поясніть розділові знаки при порівняльних зворотах.

1. Засвітила ніч небесну люстру, і молодий місяць, як диригент, підняв руки *(А. Пашкевич)*. 2. Величною ходою, наче поважна королева, настала осінь, прибрана в шати тисяч кольорів, прикрашена рубіновими сережками калини, коралями глоду, шипшини й терну *(І. Чендей)*. 3. Картини художниці звучать урочисто, як органна музика *(Н. Розсошинська)*. 4. Вітер, неначе парубок у танці, на всі боки обертав кожуху-метелицю *(М. Стельмах)*. 5. Рожевий світанок, немов немовля, беру в долоні, теплі і ніжні *(Г. Гордасевич)*. 6. Щось озвалося в душі, ніби відлуння того зеленого лісу *(І. Савка)*. 7. Вона була задумлива, як сад. Вона була темнава, ніби сад. Вона була схвильована, мов сад. Вона була мов сад і мов не сад *(М. Вінграновський)*.

3. Перепишіть речення, розставляючи, де потрібно, розділові знаки. Які правила вживання розділових знаків можна проілюструвати наведеними реченнями?

1. На конвертики хат літо клеїть віконця мов марки. 2. В сірі будні буду бити як в бубни. 3. Голова у нього над плечима була як вежа в шапці сивини. 4. Все перед ним було як на долоні. 5. Струшується сад як парасолька *(Л. Костенко)*. 6. Юрко був як уві сні *(З. Тулуб)*. 7. Що вам відомо про Петра Яцика як мецената? 8. Друзі, висівайте доброту, бо вона, як хліб, потрібна людям *(Д. Луценко)*.

Увага! Порівняння — засіб виразності мовлення, що дає змогу яскравіше й цікавіше зобразити предмет мовлення. В основі порівняння та зіставлення є один процес — пошук спільного. Порівняти — це показати спільне чи відмінне між предметами, явищами, поняттями, людьми.

Що далі один від одного предмети порівняння, то яскравіше й образніше висловлення. Не треба говорити «дуб як клен», треба шукати інший предмет порівняння — «дуб як велетень». Виразними є афоризми, якщо предмети порівняння беруть із різних царин: *Сплило життя, як листя, за водою* (Л. Костенко).

4. Доповніть фразеологічні звороти. У яких ситуаціях їх використовують? Складіть із двома фразеологізмами речення.

Голодний як ... , почуватися як ... , боятися як ... , міцний як ... , схожий як ... , гострий як ... , розумний як ... , красивий як ... , худий як ... , блідий як ... , потрібен як ... .

5. Прочитайте текст мовчки. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Над містом в..сочіє стародавній замок.

Він як вартовий удивляється в/далеч своїми бійницями, готовий що/миті зах..стити рідну землю від ворога/поганця з далекої чуж..ни. Не/раз його брали приступом, руйнували, нівечили зал..шаючи шрами на не/приступних мурах.

Стоїть стародавній замок як свідок історичних подій уже п'ять століть.

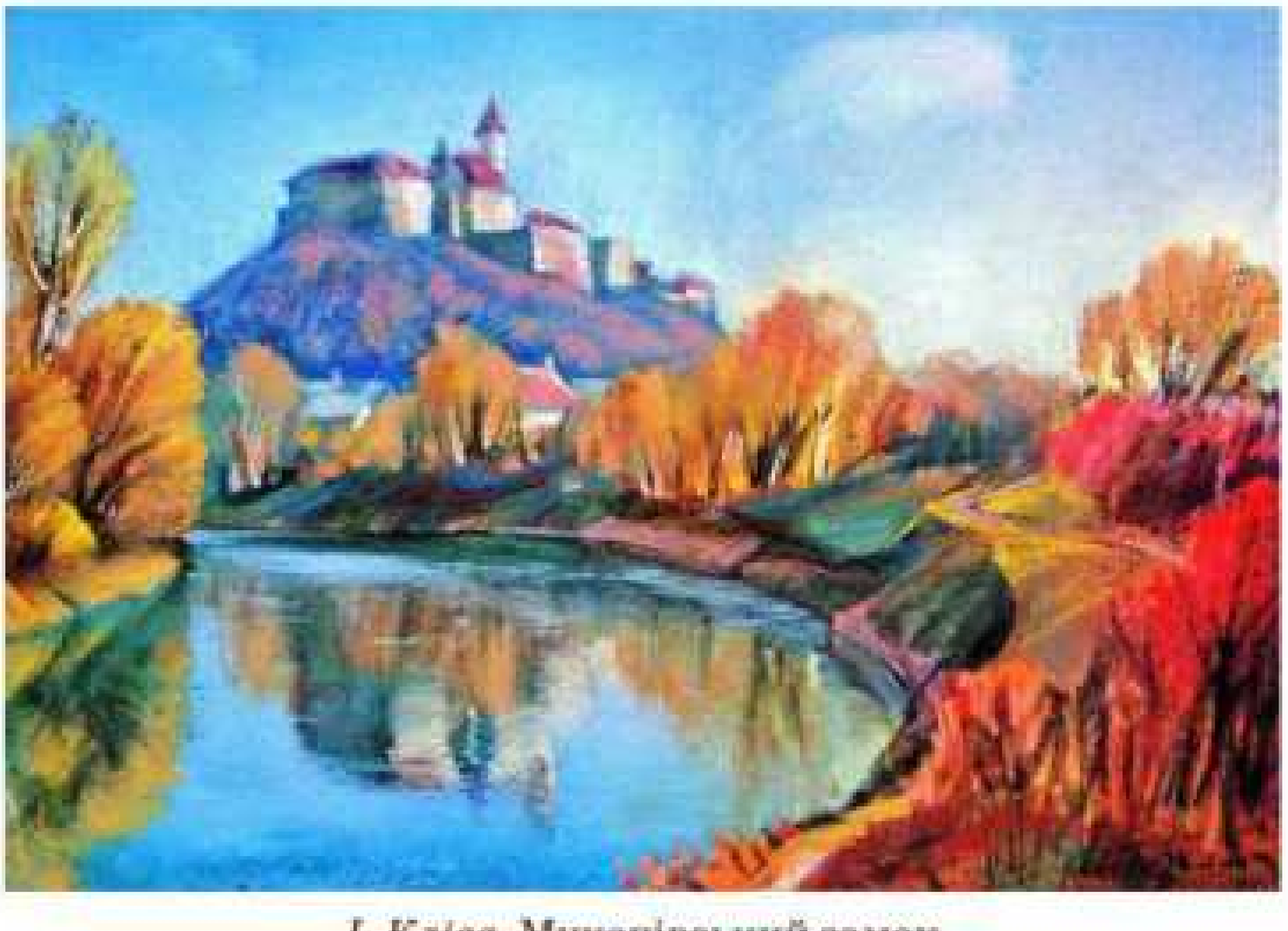
Навколо нього запл..лася барвистим цвітом у вінок наче молода дівчина долина. А до неї пр..горнулася б..р..гами з густим в..рболозом річка. Тут віками співали в..снянки, гаївки, водили хороводи, ро..палювали багаття в/ніч на Івана Купала, закохувалися, солов'їних пісень слухали *(за А. Пашкевичем)*.

Запитання та завдання

1. Перепишіть текст, знімаючи риску та вставляючи пропущені букви й розділові знаки.
2. Назвіть ужиті порівняльні звороти, визначте їхню зображувальну роль у тексті.
3. Підкресліть слова, до яких автор дібрав порівняння. Доберіть до них власні приклади порівнянь.

4. Визначте тип мовлення тексту.
5. Доберіть синоніми до слова *за́мок*.
6. Пригадайте, як називаємо слова *за́мок — замо́к*.

6. Розгляньте репродукцію картини. Які кольори переважають на ній? Які емоції ви відчуваєте під час перегляду? Складіть кілька речень, використовуючи порівняльні звороти.

І. Кліса. Мукачівський замок

7. Прокоментуйте висловлення В. Ван Гога: «Картини живуть своїм життям, народженим душею художника».

8. Поширте речення порівняльними зворотами.

1. Дівчата уважно слухали екскурсовода. 2. Екскурсія промайнула швидко. 3. Під час вистави глядачі сиділи тихо. 4. У когось гучно задзвонив телефон. 5. Ми швидко доїхали до Чернігова.

9. Запишіть ознаки явищ природи, яку письменники беруть для порівняння. Складіть речення *(за зразком)*.

Зразок. Небо — блакитне, синє, чисте. Небо, як синя квітка з паперу *(А. Павлюк)*.

Небо, хмари, місяць, річка, літо, зима, осінь.

Що найважливіше я засвоїв / засвоїла сьогодні? Про які досягнення я можу звітувати перед собою?

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Виконайте тестове завдання й складіть подібне для однокласників та однокласниць.

Потрібно відокремити порівняльний зворот у всіх реченнях, ОКРІМ

А День тепер куций мов заячий хвіст *(М. Стельмах)*.

Б Як паросць виноградної лози плекайте мову *(М. Рильський)*.

В Весна як автобус дальнього рейсу біля одинокого пасажира не зупиняється *(В. Яворівський)*.

Г Дощ линув як із відра.

2. Перетворіть текстову інформацію про вживання розділових знаків у реченнях із порівняльними зворотами на схему або таблицю, наведіть власні приклади.
3. Напишіть есе «Яку силу має мистецтво?». Використовуйте порівняльні звороти.

§ 16. Порядок слів у реченні. Логічний наголос
Що робити з фінансовими проблемами?

Цілевизначення

Слова дня: *заоцáдження, бюджéт, витрачáння.*

1. Прочитайте та зіставте подані пари речень. Чи однаковий їхній зміст? Чим відрізняються?

Фінансова грамотність потрібна всім.	Усім потрібна фінансова грамотність.
Мій тато завжди ретельно планує витрати.	Завжди ретельно планує витрати мій тато.
Я читаю книжки про фінансову грамотність.	Читаю книжки про фінансову грамотність я.

Слова, з яких складаються речення, розташовані в певному порядку. Розрізняють два типи порядку слів у реченні: прямий і зворотний.

У реченнях із ***прямúм порядком*** слів підмет стоїть перед присудком, означення — перед означуваним словом, додаток після слова, від якого він залежить, а обставини можуть займати різні місця, зважаючи на своє значення та спосіб вираження: *Мама подарувала мені цікаву книжку «Шлях до фінансової свободи»*.

Порушення прямого порядку слів із метою виділення тих чи тих його членів називаємо ***зворóтним порядком*** (або ***інвéрсією***). Інверсія вносить новий відтінок у зміст речення, а часом може цілком змінити його зміст. Наприклад, у реченні *Цікаву книжку «Шлях до фінансової свободи» подарувала мені мама* зворотний порядок слів дає можливість акцентувати увагу на означеннях *(цікаву, «Шлях до фінансової свободи»)* і додатку *(книжку)*.

Нерідко порядок слів має граматичне значення. Наприклад: *Сильний дощ* (прямий порядок) і *Дощ сильний* (непрямий порядок, оскільки *сильний* — це іменна частина складеного іменного присудка).

Зазвичай найважливіше слово чи словосполучення ставимо в кінець речення: *Мій друг переміг у шкільній олімпіаді* (а не в змаганнях із тенісу). *У шкільній олімпіаді переміг мій друг* (а не я). *Мій друг у шкільній олімпіаді переміг* (а не програв).

2. Прочитайте речення.

1. Ми будемо відбудовувати економіку країни після перемоги. 2. Створення бюджету — це перший і найважливіший крок у фінансовому плануванні. 3. Мій тато — економіст. 4. Розсудливе витрачання грошей зберігає фінансову стабільність. 5. Машина обігнала автобус. 6. Комп'ютери замінили друкарські машинки. 7. Теплий день. 8. Уночі на небі панує місяць. 9. Компетентний фахівець.

- У котрих реченнях порядок слів не може бути змінений, оскільки це впливатиме на зміст усього речення? Запишіть речення, у яких неможлива зміна порядку слів.

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Дослідники нейрології вважають, що граматика — це такий кінорежисер, який наказує мозку, що і як моделювати. Граматика вирішує, на якому елементі треба зосередити увагу.

Надзвичайно важливе те, у якому порядку автор розставляє слова в реченні. Можливо, тому конструкція на кшталт «Джейн дала кошеня татові» зчитується краще, ніж «Джейн дала татові кошеня». Ми уявляємо спочатку Джейн, тоді — кошеня, а тоді аж — тата. І цей порядок відповідає порядку речей у реальному світі. Ми проживаємо події в правильній послідовності. По суті, автори створюють нейронні фільми в головах читачів і мають поважати дійсний порядок речей і подій, уявляючи, як нейронна камера читача фокусується на кожній частині речення *(за В. Сторром)*.

Запитання та завдання

1. Визначте основну думку тексту.
2. Спрогнозуйте, хто може бути адресатом цієї інформації.
3. Доберіть власні приклади, щоб проілюструвати твердження: *«Надзвичайно важливе те, у якому порядку автор розставляє слова в реченні»*.
4. Сформулюйте запитання, на яке дає відповідь текст.
5. Які правила написання ілюструють підкреслені слова?

Найважливіше в реченні (інформація або слово) може бути виділено не лише за допомогою інверсії, а й за допомогою інтонації (посилення голосу, зміни тембру, пауз тощо).

Логі́чний на́голос — це інтонаційне виділення одного із членів речення для посилення його значущості: *У гості* ***до мене*** *прийшли* ***друзі*** (а не до когось іншого). — *У гості до мене прийшли* ***друзі*** (а не хтось інший).

4. Прочитайте прислів'я.

1. Копійка любить, щоб її рахували. 2. Гроші на гроші набігають. 3. Гроші — що вода: прийшла й пішла. 4. Без потреби живе той, хто гроші береже. 5. Грошима почуття не купиш *(нар. тв.)*.

- Поясніть, на які слова падає логічний наголос. Чи завжди в реченні логічний наголос робимо тільки на одному слові? Які правила запобігання фінансовим проблемам закладено в прислів'ях?

5. Поставте запитання так, щоб речення було відповіддю на нього *(за зразком; усно)*.

Зразок. Хто їде на екскурсію до Праги? — **Ми** їдемо на екскурсію до Праги.

Ми **їдемо** на екскурсію до Праги. Ми їдемо **на екскурсію** до Праги. Ми їдемо на екскурсію **до Праги**.

6. Прочитайте виразно текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Люди накопичують, витрачають гроші. Гроші течуть. Це схоже на воду, що з водосховища рухається водогоном до кранів у багатоквартирному будинку.

Гроші безмежні у своїх можливостях. За них можна купити все, що продається. Водночас їхня кількість обмежена. Ніхто й ніколи не одержить усі гроші світу.

Гроші називають активом. Слово *активність* загальнозрозуміле: це рух, діяльність. Гроші вміють працювати. Майже як люди. Через банки вони потрапляють від роботодавця до працівника, від покупця — до виробника товару. Гроші можна порівняти з кров'ю, що поспішає від серця до найвіддаленіших частин тіл, постачаючи їх киснем *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Доберіть заголовок до тексту.
2. Назвіть слова, на які, на вашу думку, виділяємо логічним наголосом.
3. Визначте вид кожного речення за будовою.
4. Запропонуйте власне визначення гро́шей.
5. Розкажіть, як змусити гроші працювати. Як ви плануєте свій бюджет? Що робите, коли дуже хочеться придбати якусь річ, а грошей бракує?
6. Потренуйтеся вимовляти фразу «Ти вмієш долати фінансові проблеми» з різною інтонацією, залежно від ситуації спілкування: а) захоплено; б) радісно; в) здивовано; г) іронічно.

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Рахувати свої гроші має кожна людина. Фахівці радять обговорити в родині, як зменшити витрати на воду, опалення та електроенергію. **Заощаджують** чималі суми звички вимикати за собою світло, **швидко** приймати душ.

А ще — готувати їжу вдома, планувати **наперед**, що готуватимете, складати список потрібних продуктів, перш ніж іти до магазину.

Розв'язувати фінансові проблеми може кожен *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Визначте порядок слів у реченнях.
2. Доберіть синоніми до виділених слів.
3. Доберіть заголовок до тексту. Визначте тему й мікротеми.
4. Продовжте текст власними міркуваннями.

Доберіть епіграф до теми уроку. Чому тема уроку важлива? Що насамперед для себе я усвідомив / усвідомила? Якими знаннями та вміннями я збагатився / збагатилася?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Запишіть текст (120–130 слів) із твору, який вивчаєте на уроках літератури. Підкресліть слова, на які падає логічний наголос. Визначте порядок слів у реченнях. Запропонуйте різні варіанти розташування слів. Простежте, чи додало це нових відтінків у зміст речень.
2. Підготуйте колаж «Порядок слів у реченні».
3. Напишіть есе «Як навчитися заощаджувати?».

§ 17. Узагальнення вивченого
Інноватори — люди, що здатні змінити світ

Цілевизначення

Слова дня: *далекосяжний, затятий, зусилля.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Яке речення називаємо *простим*? Що його відрізняє від складного? Які члени речення називаємо *головними*, а які — *другорядними*? Згадайте та назвіть види присудків. Який член речення вказує на місце й час дії? Коли речення стає поширеним? Які є види означень?

2. Запишіть речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Якщо ви не готові змінюватися, ви готові втрачати *(Г. Форд)*. 2. Інновація — то шлюб креативного мислення та здорового глузду. 3. Інновація має пропонувати високу цінність, наприклад, невеличке покращення обслуговування клієнтів. 4. Замисліться про найвідоміші нині інноваційні бренди: «Amazon», «Apple», «Disney», «Google»,

«Microsoft». 5. Інновації стосуються не лише нових продуктів. Вони також можуть мати вигляд нової ідеї поліпшення процесу роботи. 6. Однією з найчастіших причин невдалих інновацій є вбивчі дії песимістів *(за К. Ґріффітсом, М. Кості)*.

Запитання та завдання

1. Визначте в кожному реченні головні члени. Який вид речення пов'язаний із наявністю підмета й присудка?
2. Підкресліть означення та охарактеризуйте їх.
3. Поясніть зміст шостого речення.
4. Дайте власне тлумачення слова *інновація*. Поясніть його написання.

3. Виберіть із поданих одне слово. Складіть із ним кілька речень так, щоб у кожному з них слово виконувало іншу синтаксичну роль.

Інновація, далекосяжний, винахід, ідея, покращувати, цінність.

4. Прочитайте речення.

1. Василеві Симиренкові вдалося модернізувати свої цукровні й налагодити виробництво **пастили** та першого українського **мармеладу**. Успішне **експортування** солодких новинок за кордон приносило родині мільйонні статки. 2. Марія Примаченко створила власний **стиль** у народному мистецтві, а її картини стали **символом** української самобутності. 3. **Соломія Крушельницька**, видатна оперна співачка, своїм неповторним голосом підкорила сцени Європи. 4. Киянин Серж Лифар став справжнім **революціонером** у балеті. **Його** ідеї не переставали приголомшувати європейців *(з інтернету)*.

- Про кого йдеться в реченнях? Яка інформація для вас є новою? Визначте синтаксичну роль виділених слів.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Уявіть собі Леонардо да Вінчі в його майстерні в середині XV століття. Він майструє д..вайси та винаходи, здатні докорінно змінити інженерію, різні галузі медицини, озброєння.

І от Леонардо д..монструє свої ескізи учням і пот..нційним мец..натам, а вони ск..птично дивляться та говорять: «Навіщо нам пристрій для польотів? Хіба не можна пройтися пішки?»

Чи уявляєте ви першу людину, яка вигадала колесо та пр..бігла показати його друзям із племені? А ті подивилися на неї, знизали пл..чима та продовжили тягти каміння в руках.

Таких прикладів тисячі. І всі вони спонукають до висновку: навіть найсміливіші **в..нахідники,** найяскравіші **інноватори** мало на що здатні без підтримки. Тому втілення в життя нових ідей і сенсів — це одна з найважливіших наших спільних справ.

Люди звикли жити гуртом і підтримувати одне одного. Від початку це було не про емпатію та альтру..зм, а про те, щоб вижити.

Наші пращури мали дуже практичну зацікавленість у тому, щоб найвправніший м..сливець таки забив здобич, а найрозумніший май-

стер винайшов віз, у якому можна перевозити жінок і дітей усього поселення.

Згодом підтримка інших стала ще культурним і соціальним яв..щем.

Інші люди для нас — це джерело інформації. Завдяки спілкуванню з ними ми розуміємо цінність своїх ідей і себе.

Щоб зростати, нам потрібні інші. І якщо простягати руку тим, хто поруч із тобою забирається на в..соку гору, в..ршини можна досягти набагато швидше... *(за Є. Мазуренко)*.

Запитання та завдання

1. Випишіть слова з пропущеними буквами, уставляючи їх.
2. Випишіть чотири словосполучення, позначте в них головне слово.
3. Охарактеризуйте всі прості речення в тексті за відомими вам ознаками.
4. Запишіть виділені речення, підкресліть у них головні та другорядні члени.
5. Сформулюйте два-три запитання за змістом тексту.
6. Змініть порядок слів і логічний наголос у реченні *«Завдяки спілкуванню з ними ми розуміємо цінність своїх ідей і себе»*. Як це вплинуло на зміст?
7. Доберіть до виділених слів прикладки.
8. Визначте тему й головну думку тексту.
9. Підтвердьте або спростуйте думку: *«Щоб зростати, нам потрібні інші»*.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Бути частиною інноваційної спільноти всюди складно. Для цього треба добре вчитися, багато працювати, виявляти наполегливість і не/відступати від обраного шляху. Недостатньо придумати щось потрібне людям. Треба розібратися, як працює багато сфер, для того щоб перетворити ідею на життє/здатний продукт, яким користуватимуться мільйони людей. Й обов'язково міряти себе великою міркою. Порівнювати з найкращими продуктами, наявними у світі, не/лише з тими, що в Україні. З розумом і працею можна здобути все, що потрібно для реалізації задумів, — знайти інвестиції, команду, ресурси. Допитливість і завзятість — дві основні риси, які потрібні інноваторам у всьому світі *(за О. Афанасьєвою)*.

Запитання та завдання

1. Поясніть, як ви розумієте зміст прочитаного.
2. Охарактеризуйте виділені речення за будовою та наявністю головних членів. Обґрунтуйте відповіді.
3. Перекажіть текст. Яка інформація є для вас новою?
4. Запишіть слова, знявши риску. Поясніть написання.
5. Випишіть слова іншомовного походження.

6. Як ви розумієте зміст прикінцевого речення?
7. Складіть і запишіть перелік усіх новаторських рис.

Скільки завдань ви виконали правильно? Оцініть свою роботу на уроці.

7. Прочитайте речення.

□ Гербом України є тризуб.

○ Науковці намагаються пояснити походження та значення цього знака.

◇ Здавна кожна держава піднімає свій прапор, представляє світові свої відзнаки й клейноди, виявляє свою сутність у національній символіці.

▽ Хрест і тризуб виявляють також на візантійських і татарських монетах.

△ Багато дослідників вважають, що тризуб з'явився з грецької культури... *(за В. Супруненком)*.

1. Первісний текст буде відновлено, якщо речення розташувати в послідовності, запропонованій у рядку

А ◇ ▽ ○ □ △

Б ◇ □ ▽ ○ △

В ◇ □ ○ △ ▽

Г ◇ △ ▽ □ ○

Д ◇ △ □ ○ ▽

2. Складений підмет є в реченні, позначеному

А ○ Б □ В ◇ Г ▽ Д △

3. Складений іменний присудок є в реченні, позначеному

А ○ Б □ В ◇ Г ▽ Д △

4. Складений дієслівний присудок є в реченні, позначеному

А ○ Б □ В ◇ Г ▽ Д △

5. Однорідними присудками ускладнено речення, позначене

А ○ Б □ В ◇ Г ▽ Д △

6. Однорідні означення є в реченні, позначеному

А ○ Б □ В ◇ Г ▽ Д △

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте карту пам'яті «Просте речення».
2. Складіть два тестових завдання для однокласників та однокласниць із будь-якої теми розділу «Просте речення».
3. Напишіть есе «Інновації, яких очікує світ».

§ 18. Односкладні речення. Односкладне називне речення

Дрібниці мають значення

Цілевизначення

Слова дня: *благословéнний, таїнá.*

1. Прочитайте речення. Назвіть у реченнях граматичну основу. Зазначте, де вона виражена підметом і присудком, а де — одним головним членом речення.

1. Ще один день пролетів. — Осінній день. 2. Я чекаю на перемогу. — Чекаю на перемогу. 3. Дівчата вишивають рушники червоними й чорними нитками. — Рушники вишивають червоними й чорними нитками. 4. Після спекотного дня вечір повіяв прохолодою. — Після спекотного дня повіяло прохолодою.

Речення, граматична основа яких складається тільки з одного головного члена, називаємо ***односклáдними***.

В односкладних реченнях наявний лише один головний член — у формі підмета або у формі присудка: *Океан тропічних квітів*... (А. Кримський). *Бережи честь змолоду* (нар. тв.).

Другий член в односкладних реченнях не потрібний (або неможливий): *Мені не віриться* (головний член речення — безособове дієслово — не потребує підмета у формі називного відмінка). *Люблю життя* (введення підмета можливе, однак це зайве, оскільки дієслово-присудок своєю формою вказує на першу особу однини).

Односкладні речення, як і двоскладні, можуть бути частинами складних речень: *Куди не глянь — скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом* (Панас Мирний).

Залежно від способу вираження та значення головного члена односкладні прості речення поділяємо на два види:

— речення з головним членом у формі підмета: *Осінь. Бабине літо.*

— речення з головним членом у формі присудка: *Шила в мішку не сховаєш* (нар. тв.). *Стемніло.*

2. Прочитайте та запишіть речення. Визначте види їх за будовою та способом вираження головного члена. Підкресліть головні члени речення. Укажіть, чим вони виражені. Чи згодні ви, що дрібниці мають значення? Обґрунтуйте свою думку.

1. З дрібниць добре починати: у них криється суть речей. 2. Зрозумівши деталі, усвідомиш і все інше *(Р. Рал)*. 3. Помічайте дрібниці.

4. У житті треба вміти радіти дрібницям. 5. Звертай увагу на дрібниці та зрозумій важливість їх. 6. Спечи для когось пиріг, запроси близьку людину на каву, насолодися шумом дощу. 7. Випадкове освітлення предметів у кімнаті, тон ранкового неба, запах, колись улюблений ваш, рядок забутого вірша, який знову трапився у книжці, музична фраза з п'єси, яку ви давно вже не грали, — ось від яких дрібниць залежить перебіг нашого життя *(Г. Вотон)*. 8. Назриваю в гаю запашного зілля, запашного зілля вибуялих трав *(В. Чумак)*.

3. Розгляньте схему. Доберіть приклади речень із *вправи 2*.

4. Визначте вид поданих речень, у разі потреби використовуйте схему.

1. Тепло й затишно. 2. Відмикаю світанок скрипковим ключем *(Л. Костенко)*. 3. На двох стільцях не всидиш *(нар. тв.)*. 4. Світає. 5. Бачу красиві пейзажі. 6. Похмурий осінній день. 7. Хвалою не нагодуєш *(нар. тв.)*. 8. Візьму собі землі окраєць, піду блукати по світах *(І. Малкович)*. 9. Мову називають скарбом народу. 10. Смолистий свіжий ліс... Могутняя природа... Рожевії гаї... Весняная краса! *(А. Кримський)*. 11. Мій проєкт визнали найкращим.

Називне́ ре́чення — це вид односкладного речення, у якому головний член має форму підмета, що називає предмет або явище, і виражений у називному відмінку.

Називні речення можуть бути поширені лише узгодженими чи неузгодженими означеннями: *Холодний вітер. Дощ зі снігом.*

Інколи називні речення починаються вказівними частками ***он, ось***: *Ось і село.*

Називні речення вживають переважно в художній літературі, газетних і журнальних статтях — часто на самому початку, щоб лаконічно та яскраво описати місцевість і факти: *Шкільне подвір'я. Радісні учні. Поважні вчителі.*

5. Прочитайте тексти. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

I. Називні речення — це насамперед тло, потрібне для подальшої розповіді... Це не тільки спосіб уведення в дію. Це може бути й сама дія — стрімка, навальна, у якій ледь-ледь розпізнаєш окремі предмети. Це рух, який ми бачимо з вікна вагона, це швидка зміна картин, як буває на кіноекрані *(В. Русанівський)*.

II. Міста цікаво порівнювати. Цікаво ловити повітря, відчувати, чим воно напоєне, чим різниться. Деякі відмінності відразу впадають в очі. Помічаєш їх, запам'ятовуєш. Деякі так і залишаються непоміченими. Скажімо, промислові міста. У принципі, вони всі між собою подібні. Дими над комбінатами, промзони. Підлаштована під виробництво інфраструктура — трамвайні маршрути, спальні райони, будинки культури, цілодобові магазини *(за С. Жаданом)*.

III. Над Черемошем сяйво місяця.
Легенда. Казка, таїна.
Яремче. Коломия. Вижниця.
Благословенна сторона.
М. Луків

IV. Тиха й лагідна ніч на Світязі.
Місяць. Зорі. Човни. Вогні.
Сизі сосни. Дуби — як витязі.
Води темні та мовчазні.
М. Луків

Візьміть до уваги! Якщо в реченні є обставина або додаток, то такі речення належать до двоскладних із пропущеним головним членом: *Над Черемошем (є, було) сяйво місяця* (М. Луків).

Називні речення вимовляємо в уповільненому темпі. Між ними робимо тривалу паузу. Логічний наголос падає на головний член речення.

Запитання та завдання

1. Прокоментуйте слова В. Русанівського, використовуючи тексти художньої літератури. Підтвердьте або спростуйте думку, що одно-

складні речення сприяють лаконічності мовлення, передають експресивність.

2. Охарактеризуйте речення (просте / складне, двоскладне / односкладне, поширене / непоширене). Розкажіть, з якою метою використано односкладні речення.

1-ша група — речення II тексту.
2-га група — речення III–IV текстів.

6. Прочитайте пари речень.

1. Важливі дрібниці. — Дрібниці важливі.
2. Щасливий день. — День щасливий.
3. Цікавий фільм. — Фільм цікавий.

- З'ясуйте, котре з речень у парі односкладне називне, яке — двоскладне. Складіть і запишіть три пари подібних прикладів, підкресліть члени речення. Розкажіть, які дрібниці ви вважаєте важливими, який день вважаєте щасливим, які фільми для вас цікаві.

7. Продовжте ряд називних речень *(на вибір)* або складіть свій. Поширте речення узгодженими й неузгодженими означеннями так, щоб вийшов текст. Доберіть до нього заголовок. Наведіть приклади називних речень, які позначають місце й час.

1. Канікули. Кав'ярня. Зустріч.
2. Неділя. Стадіон. Матч.
3. Київ. Потяг. Львів.

8. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Я закохався в білих небесних мандрівників у шість років. Дорогою до школи побачив, як промінь сонця пробивається крізь величезну купчасту хмару. «На ній можна полежати», — подумав. **Вона нагадувала мою збиту подушку з гусячим пухом — пишну, білу, у хрусткій наволочці.**

Потім побачив, як хмарки сумують, перетворюючись на ватаги хмар. Ніби в них заливають чорнило. Мені було шкода хмар: люди їх не любили. Я навіть побився з однокласником, який сказав, що чекає, коли прокинеться сонце та прожене хмари.

Хмари завжди рухаються, нагадуючи, що людина має розвиватися. Вони набувають кумедних форм, пропонуючи ставитися до життя з гумором. Лише людину наділено вмінням усміхатися. Може, тому, що ми понад усе потребуємо тепла?

Хмари вчать насолоджуватися моментом. Пам'ятаєш слова з «Аліси в Дивокраїні»: «Якщо ви постійно квапитеся, можете проґавити диво»?

На жаль, дуже мало тих, хто вміє жити, а не бігти. Ми боїмося зупинитися, запитати себе: «Куди прямую? Чи те роблю?»

Багато чого не помічаємо. Часом навіть миті, коли здійснюються мрії *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Випишіть ключові слова й словосполучення.
2. Перекажіть текст, використовуючи тільки називні речення. Яку інформацію передати не вдалося? Чому?
3. Запишіть виділене речення, підкресліть головні та другорядні члени.
4. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях із прямою мовою.
5. Чи згодні ви з думкою: *«Якщо ви постійно квапитеся, можете проґавити диво»?* Обґрунтуйте.

Що цікавого ви дізналися під час уроку? Назвіть три найважливіші факти, які ви почули на уроці. Якби ви були автором / авторкою підручника, які вправи запропонували б? Які дрібниці для вас важливі?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Створіть карту пам'яті «Односкладні речення».
2. Випишіть із творів, які вивчаєте на уроках літератури, десять односкладних речень, визначте види їх.
3. Напишіть есе «Дрібниці важливі?».

§ 19. Односкладні речення з головним членом — присудком. Означено-особове речення

Добрі й погані звички

Цілевизначення

Слова дня: *багáття, казáн.*

1. Визначте головні члени в поданих реченнях. Чи можуть бути інші варіанти підмета в реченнях із присудками, вираженими дієсловами *люблю, чую, бачу?* Чи завжди в реченнях уникають підмета, вираженого займенником *я*? У яких реченнях ідеться про добрі звички, а в яких — про погані.

1. Я щоранку роблю зарядку. 2. Щоранку бігаю в парку. 3. Я не випускаю з рук смартфон. 4. Не випускаю з рук смартфон. 5. Я люблю яблука. 6. Люблю гамбургери.

Означéно-особóві рéчення — це односкладні речення з головним членом у формі присудка, що виражає дію конкретної особи (мовця, співрозмовника) чи спонукання до дії.

За змістом означено-особові речення синонімічні двоскладним реченням, однак у них наголошують на дії, а не на виконавцеві. За формою дієслова можна визначити особу, про яку йдеться: *Набираюся сил од природи, од сільського повітря* (М. Коцюбинський).

Візьміть до уваги, що головним членом означено-особових речень можуть бути лише дієслова у формі 1-ї або 2-ї особи однини чи множини дійсного або наказового способу.

Форми вираження головного члена означено-особових речень	
1-ша й 2-га особи однини та множини дійсного способу теперішнього й майбутнього часу (замінюють підмети *я, ти, ми, ви*)	*Щодня читаю кілька сторінок улюбленого автора.* *Мріємо про мир і перемогу.*
1-ша особа множини й 2-га особа однини та множини наказового способу (замінюють підмети *ти, ми, ви*)	*Не відривайтесь, люди, від землі, злітаючи ліфтами в хмарочоси* (Г. Гайворонська). *Плекаймо в собі людську гідність.*

2. Прочитайте виразно поезію. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Схилюсь над квіткою у лузі,
Води нап'юся з джерела,
Із пастушками в лісосмузі
Край незнайомого села
Біля багаття почаклую,
Зварю куліш у казані, —
І посміюсь, і посумую,
І відпочину при вогні.

М. Луків

Запам'ятайте: **в означено-особових реченнях присудок не може бути виражений дієсловом минулого часу або умовного способу, оскільки в цих формах немає значення особи.**

Запитання та завдання

1. Знайдіть означено-особові речення. Визначте, чим виражений у них головний член.
2. Поміркуйте, на чому зосереджено увагу в означено-особових реченнях — на самій дії чи її виконавцеві.
3. Знайдіть у тексті синоніми, доповніть їх власними прикладами.
4. Про кого йдеться у вірші? Якою ви уявляєте цю людину?
5. Доберіть назву до світлини. Які емоції вона у вас викликає?

3. Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви.

1. Не шк..дуйте людям добрих слів. 2. Подаруйте усмішку одну хоч і зовсім н..знайомим людям *(Т. Іванчук)*. 3. Б..р..жи народ від духовного занепаду. 4. Б..р..жіть це життя *(Олесь Гончар)*. 5. В..ростаємо з лагідного дотику мам..них рук і ласкавого мам..ного слова *(Я. Гоян)*. 6. Вже третій день ж..ву у лісі, годую білочку з руки *(Л. Костенко)*.

- Визначте, якою формою дієслова виражені головні члени в означено-особових реченнях.
- Поясніть, як ви розумієте зміст другого речення.

4. Прочитайте речення, ставлячи дієслова з дужок у форму наказового способу.

1. (Шанувати) же запах хліба і води, землі тієї, де твої сліди лягли на стежечці до голубого броду *(Г. Коваль)*. 2. (Писати) листи і надсилайте вчасно... 3. Не (боятися) правди, хоч яка гірка, не (боятися) смутків, хоч вони як ріки. Людині (боятися) душу опукать, бо в цьому (схибити) — то уже навіки *(Л. Костенко)*. 4. Якщо людина попросить у тебе хліба, (переламати) свій шматок надвоє, навіть якщо це в тебе останній *(з календаря)*.

- Що виражають у цих прикладах означено-особові речення? Зміст котрого речення відповідає вашим переконанням і є вашою звичкою?

5. Відредагуйте твір учениці.

Осінь. Я прокинулась рано-вранці. Я вийшла з хати до старого саду та зупинилась, зачарована красою, що відкрилась моїм очам. Молоденька вишня біля ґанку за одну ніч стала більш сумнішою. Листя потемнішало, схилилося. Здавалося, що вона сумує за теплом, коли над ніжними пелюстками квіток гули трудівниці-бджоли.

Цю осінь я запам'ятала надовго.

6. Запишіть у дві колонки свої добрі і погані звички, використовуючи означено-особові речення. Яких звичок більше? Про що це свідчить? Яких поганих звичок ви хочете позбутися? Що для цього треба зробити?

Наприклад: *починаю день із руханки* *відкладаю справи на потім*

За що ви можете похвалити себе? Похваліть своїх однокласників та однокласниць. Дайте поради, як краще запам'ятати матеріал. Сформулюйте запитання, яке виникло на уроці.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Розкажіть про один із пам'ятних днів вашого життя, використовуючи означено-особові речення.

2. Випишіть із творів, які вивчаєте на уроках літератури, сім означено-особових речень. Визначте способи вираження присудків.
3. Напишіть есе «Мої звички», використовуйте означено-особові речення.

§ 20. Неозначено-особове речення

Мандрувати — корисно й захопливо!

Цілевизначення

Слова дня: *вага́тися, видо́вище, запа́морочливий, мальовни́чий, косогір, кряж.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Із чим у вашій уяві асоціюється мандрівка? Чим корисні мандрівки для людини? Чи можна пов'язати «слова дня» з мандрівками? Як саме? Чи можна мандрувати, не виходячи з дому? Хто, крім людей, може мандрувати? Що вам відомо про рослин-мандрівників?

2. Прочитайте речення, розгляньте малюнки. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Людина, що вирушає в подорож до країни, мови якої не знає, зібралася в школу, а не в подорож *(Ф. Бекон)*.

2. Коли ви мандруєте, то ознайомлюєтеся з новими місцями *(Н. Гарсія)*.

3. Подорожі навчають більше, ніж будь-що інше. Іноді один день, проведений в інших місцях, дає більше, ніж десять років життя вдома *(А. Франс)*.

4. Коли ви подорожуєте, то відкриваєте для себе нові горизонти та можливості *(С. Зонтаг)*.

Запитання та завдання

1. Оберіть афоризм, що найбільше вам подобається. Інтерпретуйте його.
2. Сформулюйте й запишіть висновки про користь мандрівок.
3. Котре з речень може бути епіграфом до уроку? Обґрунтуйте.

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Уперше книжку Р. Вільямс «Атлас пригод» опублікували 2017 року. (Нумо, Давайте) разом прогуляймося її сторінками.

Розпочинається мандрівка з європейських країн: Фінляндії, Англії, Шотландії, Франції, Іспанії, Італії, Німеччини й України. Насамперед ознайомлюємося з (Батьківщиною, батьківщиною) Санта Клауса — Лапландією. Тут можна побачити полярне сяйво та зустріти північних оленів. А заночувати нам пропонують в іглу* з термального скла.

Велика Британія багата визначними (пам'ятниками, пам'ятками). З висоти Лондонського ока — найбільшого в Західній півкулі оглядового колеса — роздивляємося скарби столиці Англії: Букінгемський палац, Вестмінстерський палац і навіть резиденцію прем'єр-міністра.

Яка ж Європа без перлини Франції — Лувру? Музей містить 35 тисяч експонатів.

Мрієте побачити з висоти Північну Америку? Тоді завітайте на Канадський фестиваль повітряних куль.

А може, ви хочете побачити мільйони метеликів одночасно? Тоді вирушайте до Центральної Мексики. Саме сюди на зимівлю прибувають понад 35 мільйонів метеликів-монархів *(за Л. Солейл)*.

Запитання та завдання

1. Яку думку утверджує авторка?
2. Чи захоплюють вас подорожі сторінками книжок?
3. Що вам відомо про фестивалі повітряних куль в Україні?
4. Назвіть у кожному реченні головні члени.
5. Визначте види односкладних речень. Обґрунтуйте свою думку.
6. Назвіть односкладні речення, вид яких вам визначити складно.
7. Виберіть із дужок доцільне для контексту слово. Обґрунтуйте вибір.
8. Поясніть правила вживання великої букви.
9. Знайдіть у тексті іменники, які вживають тільки в однині.

Скляні іглу.
Лапландія

Букінгемський палац.
Велика Британія

Мільйони метеликів.
Мексика

4. Прочитайте інформацію про неозначено-особові речення.

Неозна́чено-особо́вими називаємо речення, у яких присудок як головний член означає дію, що виконує або виконувала невизначена особа: *Данців визнають найщасливішими в Європі людьми.*

Присудок у таких реченнях виражений дієсловом у формі 3-ї особи множини минулого, теперішнього чи майбутнього часу: *Нам показали найкоротшу дорогу до скелі Довбуша.*

Неозначено-особові речення використовуємо, якщо дія стосується багатьох осіб, перелік яких неможливий чи недоцільний, або коли виконавець дії мовцеві невідомий. Цей тип речення дає змогу зосередити увагу на дії, події, а не на дійовій особі: *У данських оселях дуже цінують старовинні речі.*

Неозначено-особові речення використовують у художній і публіцистичній літературі, документах, приватному спілкуванні.

- Передайте зміст прочитаного графічно, як схему чи малюнок.

5. Порівняйте речення обох колонок, укажіть на їхні структурні відмінності. Визначте форму вираження головного члена в неозначено-особових реченнях.

Під час мандрівки нікуди не поспішають, ні про що не думають, а просто насолоджуються новими місцями, спілкуються із цікавими людьми.	Під час мандрівки ніхто нікуди не поспішає, ні про що не думає, а просто насолоджується новими місцями, спілкується із цікавими людьми.
У Швеції майже всі дачні будинки фарбують у червоний колір.	Шведи майже всі дачні будинки фарбують у червоний колір.
Під час мандрівки знаходять відповіді на багато важливих запитань.	Мандрівники, подорожуючи, знаходять відповіді на багато важливих запитань.
Плісировані картаті спідниці, або кілти, вважають традиційним одягом мешканців шотландських гір.	Шотландці вважають плісировані картаті спідниці, або кілти, традиційним одягом мешканців гір.

- Передайте зміст прочитаного як схему чи малюнок.

6. Прочитайте речення.

1. Найважливішою річкою мого життя я вважаю Тису. 2. Мешканці Закарпаття люблять готувати ситний і смачний човлент[1]. 3. Я пишу

[1] *Чо́влент* — традиційна єврейська суботня страва з м'яса, овочів, круп й квасолі.

ці слова над Атлантичним океаном. 4. Португальці вважають саудаде[1] своєю національною ознакою. 5. В один із липневих днів раптом прийшло запрошення на відкриття виставки литовської вишивки *(за А. Любкою)*. 6. А ще мандрівки, а особливо гори, лікують душу *(І. Ржевська)*. 7. Подорожі потягом у дитинстві в багатьох асоціюються з гарячим чаєм у металевому підстаканнику.

- Перетворіть речення на неозначено-особові. Чи скрізь це можливо? Чому?

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Сформулюйте та запишіть п'ять запитань, відповіді на які ви знайшли під час мандрівок. Важлива умова: відповіді мають бути у формі неозначено-особових речень *(за зразком)*.

Зразок. Що у Швеції називають «суничною галявиною»? «Суничною галявиною» у Швеції називають дорогі серцю місця.

2. ***Проєкт.*** Дослідіть походження слів *турист, туризм*. Підготуйте коротку розповідь про те, коли людей, що люблять подорожувати, стали називати туристами; з якої мови запозичили це слово, яке його первинне значення тощо. Використайте неозначено-особові речення.
3. Напишіть есе «Найзахопливіші миті моїх мандрівок».

§ 21. Узагальнено-особове речення
Пізнавай себе

Цілевизначення
Слово дня: *хист*.

1. Прочитайте речення.

1. Згаяного часу й конем не наздоженеш. 2. Людей питай, а свій розум май. 3. Куй залізо, поки гаряче. 4. Тихим кроком далі зайдеш. 5. Як дбаємо, так і маємо *(нар. тв.)*.

- Кого стосується дія, про яку йдеться в реченнях, — конкретної особи чи всіх загалом? Визначте, як виражено головний член у наведених реченнях. У чому полягають особливості узагальнено-особових речень? Сформулюйте визначення узагальнено-особових речень, звірте його з поданим.

---

[1] *Сауда́де* — душевний стан, що є поєднанням ностальгії та меланхолії, туги й смутку на межі з розпачем. Цей стан, однак, вважають чимось позитивним, прекрасним; як нещаслива й невзаємна любов, що ранить душу, але й очищає думки *(А. Любка)*.

Узага́льнено-особо́ві ре́чення — це односкладні речення з головним членом у формі присудка, що виражає дію, яка стосується будь-якої особи або кожного.

Головний член такого речення виражений дієсловом у формі 2-ї особи дійсного чи наказового способу, рідше — іншими особовими формами: *Не поклавши, <u>не берц</u>. Чесне діло <u>роби</u> сміло.*

Узагальнено-особові речення виражають загальні судження, висновки й повчання, тому здебільшого саме таку форму мають прислів'я і приказки: *Лежачого <u>не б'ють</u>. <u>Не погань</u> криниці, бо <u>схочеш</u> водиці* (нар. тв.).

2. Запишіть речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Скажеш гоп, як перескочиш. 2. Неправдою світ пройдеш, та назад не повернешся. 3. Бездонної діжки не наллєш. 4. Не спитавши броду, не лізь у воду. 5. Решетом воду не носять *(нар. тв.)*. 6. Застосовуйте **звичайну** силу, щоб уступити в боротьбу. Застосовуйте **надзвичайну** силу, щоб перемогти *(Сунь Дзи)*.

Запитання та завдання

1. Доведіть, що ці речення узагальнено-особові. Підкресліть головний член речення.
2. Як відрізнити узагальнено-особові речення від означено-особових і неозначено-особових?
3. У яких ситуаціях використовують наведені прислів'я?
4. Пригадайте й запишіть три-чотири прислів'я, що є прикладами узагальнено-особових речень.
5. Визначте, яке з виділених слів є твірним, а яке — похідним, а також спосіб творення похідного слова.

3. Запишіть текст, знявши риску. Знайдіть речення, що не є односкладними. Назвіть узагальнено-особові речення. Підкресліть головні члени.

Пишайтеся тим, що живете. Пам'ятайте, що ви єдині та не/повторні. Не/фантазуйте, а втілюйте в життя ваші задуми. Ніколи нічого не/відкладайте на потім. Робіть усе тоді, коли воно має бути зроблене. Ніколи не звинувачуйте інших у ваших проблемах. І ніколи не/бійтеся жити. Життя, попри все, надзвичайно прекрасне *(В. Альбісетті)*.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Його творчість розглядаємо в контексті життєвого шляху. Мандрівний філософ, педагог, музикант. Мав неабиякий хист до мов і наук, володів прекрасним голосом і слухом, грав на кількох музичних інструментах. Займався самоосвітою впродовж усього життя.

Сьогодні ми пізнаємо його творчість через гасла: «Шукайте не величі, а добра; не багатства, а мудрості», «Усяк мусить пізнати свій народ і в народі себе», «Пізнай себе!» *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Про кого йдеться в тексті?
2. Випишіть узагальнено-особові речення. Обґрунтуйте свій вибір. Підкресліть головні члени речення.
3. Поясніть, як ви розумієте зміст їх.
4. Доповніть текст відомою вам інформацією про цю людину *(усно)*.

5. Ознайомтеся з порадами психологів. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Пізнання себе — це те, чого ми прагнемо все своє життя. Деяким людям удається це зробити, а комусь — ні. Психологи радять, як досягти усвідомлення себе. Для цього намагайтеся дотримуватися таких порад: визначтеся зі своїми переконаннями й метою; спілкуйтеся з іншими людьми; ставте запитання та шукайте на них відповіді; прийміть цей світ таким, яким він є *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. За допомогою якого виду речень сформульовано поради й чому?
2. Визначте спосіб дієслів у тексті. Дієслів якого способу найбільше? Чому?
3. Поясніть, як ви розумієте поради. Поділіться досвідом, чи доводилося колись їх застосовувати. Як це вплинуло на вас?

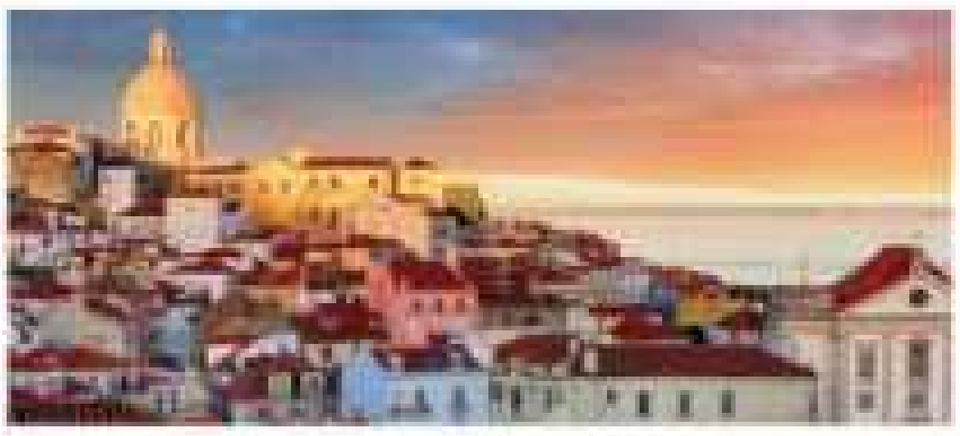

6. Побудуйте діалог, у якому один зі співрозмовників переконує іншого у важливості самопізнання. Уявіть ситуацію: ваш друг або ваша подруга вважають, що пізнавати себе неможливо й неважливо. А ви — іншої думки. Переконайте їх, що це необхідно.

7. Розгляньте світлини. Поясніть написання назв міст. Складіть текст рекламного буклета, мета якого — заохотити туристів відвідати ці міста, використовуючи узагальнено-особові речення. Підтвердьте або спростуйте думку, що подорожі допомагають нам пізнавати світ і себе в ньому.

м. Ніцца

м. Лісабон

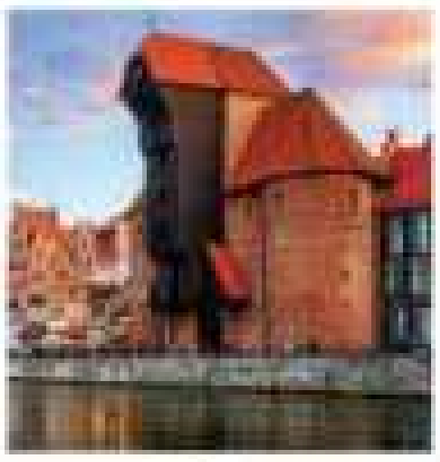
м. Севілья

м. Париж

м. Таллінн

м. Гданськ

Що нового ви дізналися сьогодні? Що для вас було складним чи незрозумілим? Що ви вмієте робити, чого могли б навчити інших? Чого ви хотіли б навчитися?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із доступних джерел десять прислів'їв, що є узагальнено-особовими реченнями.
2. Знайдіть в інтернеті й ознайомтеся з ресурсним календарем від психологині С. Ройз. Складіть мотиваційний календар на найближчий тиждень для себе та своїх друзів, використовуючи односкладні речення.
3. Напишіть есе «Що значить пізнати себе?».

§ 22. Безособове речення
З любов'ю до свого

Цілевизначення

Слова дня: *ві́хола, вщерть, гости́на, заману́тися, світа́ти, щасти́ти, талани́ти, притама́нний.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Які дієслова називаємо *безособовими*? Чим вони відрізняються від особових? Що означають безособові дієслова? Пригадайте випадки вживання особових дієслів у безособовому значенні.

2. Прочитайте речення обох колонок, порівняйте їх. Назвіть спільні й відмінні ознаки. Чи можна вважати пари речень синтаксичними синонімами?

Рідну мову ми легко розпізнаємо в колисковій ніжності верби, в українській білій тиші хати, в барвах стяга ніжно-голубих.	Рідну мову легко розпізнати в колисковій ніжності верби, в українській білій тиші хати, в барвах стяга жовто-голубих *(Т. Петровська)*.
За вікном три доби лютувала хурделиця**.	За вікном уже три доби хурделило *(Л. Дмитерко)*.
Барвисту петриківку яворів затерла туманна пастель*.	Барвисту петриківку яворів туманною пастеллю вже затерто *(Н. Данилюк)*.
Надворі все ще ллє дощ.	Надворі все ще дощить *(Т. Белімова)*.

3. Прочитайте інформацію про безособове речення.

Безособо́ве ре́чення — це вид односкладного речення, у якому виконавець дії граматично не виражений, а дію сприймають без його участі як природне чи стихійне явище, психічний або фізичний стан людини, незалежний від її волі: *Гірської річки в серці не спинити...* (Я. Нечуйвітер). *І так мені любо і затишно, мов у гнізді малому пташаті* (Н. Данилюк).

Безособові речення властиві художньому й розмовному стилям мовлення, їх використовують в описах природи та стану людини: *Пахне пшеничним колоссям і теплою землею* (С. Плачинда). *Співати хочеться пісень* (В. Іващенко).

Речення з безособовими формами на **-но, -то** вживаємо переважно в науковому та офіційно-діловому стилях: *Це явище досліджено на початку XX століття. Роботу виконано вчасно.*

Увага! Уживання іменників чи займенників, що називають виконавця дії, в орудному відмінку в реченнях із формою на **-но, -то** є порушенням синтаксичних норм.

Неправильно	Правильно
Помилки виправлено нами вчасно.	Помилки виправлено вчасно.
Танок майстерно виконано ансамблем.	Танок виконано майстерно.

- Подайте цю інформацію графічно, як схему, таблицю чи малюнок. Доберіть власні приклади.

4. Запишіть речення. Підкресліть присудки. Укажіть спосіб вираження їх *(усно)*. У разі потреби використайте схему. Поясніть зміст першого речення.

1. Можна любити Україну різними мовами, проте зберегти й зміцнити її можна лише державною мовою — українською *(В. Войтюк)*. 2. Як добре почути тишу, її всеосяжний сміх *(Ю. Григорук)*. 3. Привабно було в цей день коло води *(М. Дочинець)*. 4. Пахне димом, опалим листям і осінню *(І. Меліка)*. 5. Посвітлішало. Зоране поле припудрило свого носика першим снігом *(Л. Зоряна)*. 6. Тут дихається вільно й легко. Тут думається красиво *(С. Плачинда)*. 7. Всі файли стерто. Вітерець притих. Я сам на сам із тишею. Збулося *(М. Жайворон)*.

Способи вираження присудка в безособових реченнях

1. Безособове дієслово, що позначає стихію, стан природи або людини.
2. Дієслівна форма на **-но, -то**.
3. Неозначена форма дієслова (також у поєднанні зі словами ***треба, можна, варто, жаль, шкода***).
4. Прислівник (зі зв'язкою ***бути*** й без неї).
5. Слова ***нема, не було, не буде***.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Напевно, у кожній країні є місце, яке можна було б назвати її потаємним серцем, сакральним[1] центром. В Україні, думаю, на роль такого місця могли б претендувати відразу кілька кандидатів — Київ, Батурин, Чигирин... Я, однак, таким *genius loci*[2] вважаю Трахтемирів — маловідомий на широкий загал півострів у гирлі Дніпра поблизу Канева *(Любко Дереш)*.

Запитання та завдання

1. Яку думку утверджує письменник? Чи є в тексті обґрунтування її?
2. Що вам відомо про Трахтемирів?
3. Які місця у вашому регіоні ви вважаєте сакральними? Чому?
4. Назвіть односкладне речення. Обґрунтуйте.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Жити в Ужгороді — моє свідоме рішення. Я тут не/народився, це не/моє рідне місто, але саме тут я вирішив осісти й прожити решту свого життя.

Я не/вірю людям, які кажуть, що їхнє улюблене місто — Венеція, Париж чи Нью-Йорк, не/живучи там. Освідчитися місту в любові можна тільки живучи в ньому.

Ужгород не/великий: за дві-три години можна пройти його пішки з одного кінця в інший. Через компактність і не/велику кількість населення тут «усі всіх знають»...

Ужгород (рос-, роз-)ташований із південного боку Карпат. Тож тут багато сонця, зелені, фруктів...

Тут (бес-, без-)межно цікаво займатися культурною археологією. Наприклад, сірники в Ужгороді називають «шваблiками»...

У Нью-Йорк і Венецію подорожували мільйони людей, це вже ні/кому не/цікаво. Тож виділіться з/поміж сірої маси, здивуйте всіх навколо — приїдьте в Ужгород *(за А. Любкою)*.

Запитання та завдання

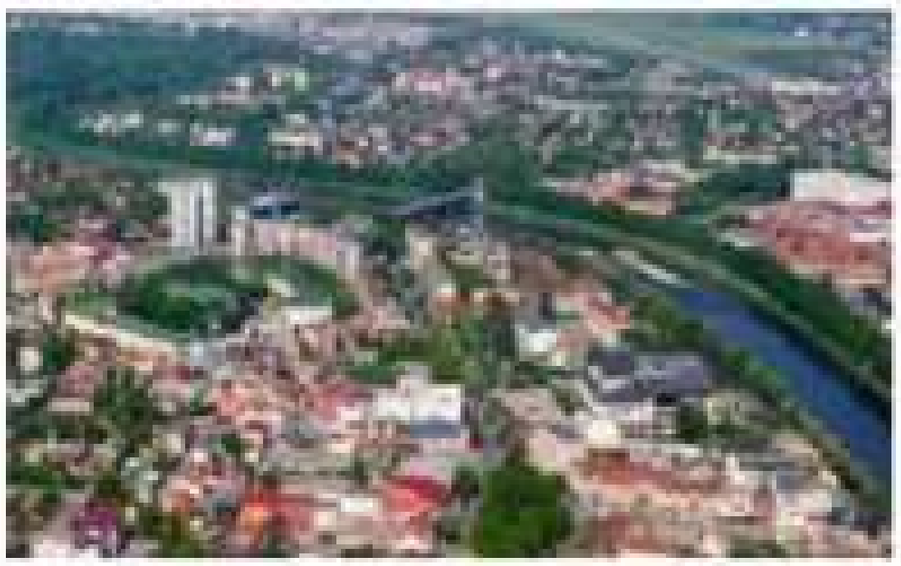
1. Чи можна цей текст назвати «З любов'ю до свого»? Обґрунтуйте.
2. Якби вам довелося писати твір на таку тему, про що ви повідали б?
3. Прокоментуйте зміст другого абзацу. Чи згодні ви з автором?
4. Назвіть у тексті односкладні речення, визначте вид кожного.
5. Укажіть спосіб вираження присудка в безособових реченнях.
6. Запишіть слова, знявши риску чи дужки. Поясніть правопис.

---

[1] *Сакра́льний* — який стосується релігійного культу; обрядовий, ритуальний; який дуже цінують, оберігають; священний, заповітний.

[2] *Genius loci* — геній місця, дух місця; у римській релігії дух-покровитель конкретного місця (села, гори, окремого дерева); нині ним позначають особливу атмосферу місця, його характер, історію.

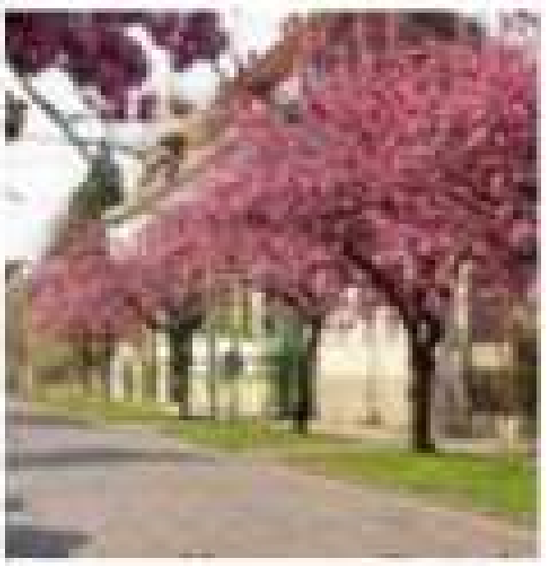
7. Хто з вас побував у цьому місті? Які світлини ви додали б для презентації?

м. Ужгород

Пішохідний міст в м. Ужгороді

Масове цвітіння сакури в м. Ужгороді

Уявіть, що вулиці можуть говорити. Про що розповіла б вулиця, на якій ви проживаєте?

Оцініть результати своєї роботи. Яка емоція на уроці переважала? Чому? Де вивчена інформація може бути корисною?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Запишіть фразеологізми. Поясніть їхнє значення *(усно)*. Доберіть три інші приклади, щоб фразеологізм був безособовим реченням.

1. І від солодких слів буває гірко. 2. Аж до діброви чути ваші розмови! 3. Близько лікоть, та важко поцілувати. 4. Не сліпому про барви говорити. 5. Аж за шкуру снігом сипнуло. 6. Без голови й рукам важко *(нар. тв.)*.

2. Складіть і запишіть діалог *(сім-вісім реплік)*, у якому вашим співрозмовником / вашою співрозмовницею є іноземець / іноземка. Поділіться інформацією про сакральні місця свого краю. Використайте безособові речення.
3. Напишіть есе «Чому важливо ставитися до свого з любов'ю?».

§ 23. Особливості вживання односкладних речень

Бути людиною

Цілевизначення

Слова дня: *гре́чний, га́рний, щи́рий, мерщі́й.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Чим односкладні речення відрізняються від двоскладних? Які є види односкладних речень? За якими ознаками їх розпізнаємо? Що для вас означає *«бути людиною»*? Які вчинки свідчать про людяність? Наскільки це важливо?

2. Запишіть речення. Визначте граматичну основу й вид кожного односкладного речення. Обґрунтуйте. Поясніть зміст третього речення. Оберіть епіграф до уроку.

1. Коштом Платона Симиренка видрукувано перше видання Шевченкового «Кобзаря» *(М. Слабошпицький)*. 2. Через мову людини пізнаємо її розум, добро серця, внутрішній біль чи солодкий спокій *(Г. Хорн)*. 3. Люди, будьте взаємно красивими! *(Л. Костенко)*. 4. Видатну людину можна розпізнати за трьома ознаками: щедрістю в плануванні, людяністю у виконанні, поміркованістю в успіху *(О. фон Бісмарк)*. 5. Не чіпляйтеся за тяжкі, глухі, сірі слова. 6. Немає високої мрії без високої душі *(М. Дочинець)*. 7. Важливіше знати, куди прямуєте, аніж дістатися туди швидко. Не плутайте діяльність із досягненням *(М. Ньюкомбер)*.

3. Розгляньте світлини.

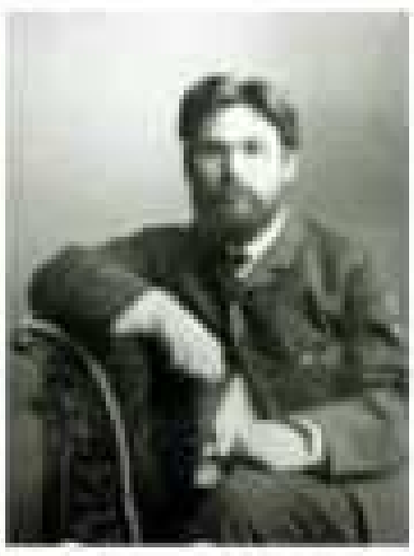
Ранет Симиренка

Платон Симиренко

«Кобзар» Т. Шевченка

Левко Симиренко

- Який зв'язок між світлинами? Що вам відомо про славетну українську родину Симиренків? Які дії та вчинки свідчать про їхню людяність і патріотизм? Чому так називають сорт яблук, зображених на світлині?
- Запишіть свої міркування односкладними реченнями.

4. Прочитайте текст.

Олена заїхала на Пташиний ринок, аби купити подрузі акваріум. А коли повертала, почула десь збоку різке: «Собаку купи!» Здивовано озирнувшись, вона побачила чоловіка середніх літ і незграбне цуценя. Мимоволі всміхнулася, підійшла ближче, щоб погладити кумедного песика. Поставила акваріум збоку. «А скільки ж просите?» — поцікавилася. «Сто доларів, — погрозливо відрубав чоловік. — Бери! А то я його на місці приб'ю!» І тієї миті розмашисто вдарив собача. Те пронизливо заскавуліло, а дівчина вже діставала гаманець. Схопила цуценя на руки, міцно притисла до себе... *(за Славою Світовою)*.

- Перекажіть текст від 1-ї особи, уживаючи означено-особові речення.
- Охарактеризуйте Олену за цим учинком. Які риси їй притаманні?

5. Запишіть речення. Визначте вид односкладних речень і комунікативний намір. Поміркуйте, у яких ситуаціях спілкування доцільно використати кожне речення.

1. Виходь із самотності на люди. 2. Радість можна знайти в кожній роботі. 3. Люблю давні слова, дзвінкі й свіжі, як вода з глибокого колодязя. 4. Словом можна взяти за руку й повести за собою. 5. Не давайте даремно обітниці. 6. Питають і мене про патріотизм *(М. Дочинець)*. 7. Жнива. Гарячий подих току. Піщане борошно стежин. Ставка зеленкувате око край бору в заростях ожин *(А. Царук)*.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

На минулому уроці хорватської мови вчителька дала завдання написати твір на вільну тему. Тобто **кожен** / **кожна** пише, що хоче...

«Ким я не хочу бути, коли виросту».

Можна багато сказати про те, ким та якою я не хотіла б вирости. Часом здається, що те **«не хотіла б»** переважає над **«хотіла б»**. Як і **більшість** моїх знайомих, не хотіла б бути вбивцею, злочинницею, не хотіла б працювати на роботі, якої не люблю, хоч скільки я там заробляла б. Не хотіла б бути з кимось, хто до мене байдужий, хто мене не розуміє, хто мене кривдить і принижує. Але понад усе — не хотіла б, щоб мене зраджували. Не хотіла б бути людиною, яка до **інших** ставиться, як до речей. А щонайбільше — бути **порожньою** та нездатною співчувати.

Хочу бути людиною *(за К. Соломун)*.

Запитання та завдання

1. Що, на думку героїні твору, означає *«бути людиною»*?
2. Чи поділяєте ви її міркування? Який зміст укладаєте в ці слова?
3. Випишіть слова, до яких можна дібрати антоніми, і доберіть.
4. Назвіть слова, у яких вимова відрізняється від написання.
5. Перетворіть одне з двоскладних речень тексту на односкладне, визначте вид.
6. Яку синтаксичну роль у реченні виконують виділені слова?

7. Пригадайте вивчені мовленнєві жанри. Складіть таблицю, у якій проти кожного виду односкладних речень запишіть мовленнєвий жанр, у тексті якого доцільно використовувати такі речення *(за зразком)*.

Зразок

Вид речення	Жанр мовлення	Приклад
Узагальнено-особове	Інструкція	1. Для захисту гаджета придумай надійний пароль і / або додай відбиток пальця.
Безособове	Інструкція	2. Під час першого вмикання необхідно вибрати мову інтерфейсу.

Оцініть свої досягнення на уроці. Що найбільше вас зацікавило? Чи вважаєте цю тему корисною для себе? Чому?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Опишіть найпродуктивніший день свого життя, використовуючи лише означено-особові речення.
2. Випишіть із художнього твору, який вивчали або вивчаєте на уроках української літератури, сім односкладних речень. Підкресліть головні члени речення та визначте вид.
3. Прочитайте речення. Визначте вид односкладних речень. Висловте міркування, чому автор / авторка використовує саме ці синтаксичні одиниці.

1. Гудки і крики. Чорні прокльони. Собачий гавкіт. Крик паровоза. І закмашини, і заквагони. Шпали і фари, пси і солдати, рейки і прутття, і загорода... *(В. Стус)*. 2. Синявий ранок — подих свіжий. Трава. Роса. Пташиний спів. Черешень чарівлива свіжість, де аж п'янить тепло медів *(І. Фідик)*. 3. Поле. Досвіток. Сотні духмяних трав. Тиша. Її порушують гучні удари дзвоника *(за В. Чорней)*.

§ 24. Повні й неповні речення. Тире в неповних реченнях

Вибір професії — це важливо

Цілевизначення

Слова дня: *сяга́ти, стє́жити, подо́батися.*

1. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

— Діти, не/поспішайте, маю не/велике оголошення! Іван Петрович на лікарняному. Кілька тиж..нів я замінятиму його, — сказав учитель інформатики.

— Супер! Ура! Комп'ютери замість верстатів допотопних!

— Так, але трудове навчання ні/хто не/скасовував.

— Та що там корисного на трудовому? Ви повинні нас учити бути лідерами, а не лузерами!

— Що значить «лузерами»?

— Бо тільки лузери працюють стамесками, молотками й паяльниками. Яка з них користь? Краще в мережеві ігри поганяємо.

— Тобто, на вашу думку, комп'ютерні ігри корис..ніші, ніж праця руками?

— Аякже! Ви ж самі казали, що ігри виховують алгоритмічне мислення, кмітливість і реакцію.

— А для чого вам алгоритмічне мислення?

— Щоб айтішниками стати!

— Айтішниками? Усім класом?

— Так! Так! Ні! Так! — заторохтіло звідусіль...

— Хм... Цікаво. З двадцяти учнів тринадцять хоче присвятити себе інформаційним технологіям. А хто тоді вирощуватиме хліб, лікуватиме хворих, будуватиме машини, захищатиме кордони? *(за А. Бачинським)*.

Запитання та завдання

1. Яку проблему порушує автор?
2. Чи з усіма думками учнів ви погоджуєтеся? Обґрунтуйте.
3. Що має бути визначальним у виборі професії?
4. Зверніть увагу на підкреслені речення. Які члени речення тут пропущено, але ми можемо легко їх визначити? Зробіть це.
5. Висловте припущення щодо необхідності таких речень.
6. Запишіть слова, знявши риску й уставивши (у разі потреби) необхідні букви.

2. Розгляньте схему.

Непо́вними називаємо речення з пропущеними членами, які можна легко відновити за контекстом чи ситуацією спілкування.

По́вними називаємо речення, що мають усі необхідні для розуміння їхнього змісту члени речення.

Хтось любить дерево, хтось — метал, а хтось — глину (М. Дочинець).

Я люблю аромат чебрецю,
а мама — м'яти.

У моїй родині переважають люди лікарських професій, а в мого друга — педагоги.

Чи означає це, що в кожному реченні мають бути наявні всі члени речення?

— О котрій?
— О десятій?
— Де?

— Що читаєш?
— «Як не заблукати в павутині».

Літній ранок.
Тиша. Туман. Перший промінчик.
І заграла діамантами роса.

Неповне речення може бути *двоскладним* або *односкладним*, а також частиною складного речення.

Неповні речення вживаємо в розмовному та художньому стилях, оскільки вони увиразнюють мовлення, роблять його лаконічним, дають змогу виокремити головне, уникнути небажаних повторів.

- Вивчіть особливості неповних речень. Дайте відповідь на поставлене запитання. Поміркуйте, чи всі наведені речення є неповними. Обґрунтуйте відповідь.

3. Прочитайте текст. На основі прочитаного складіть діалог, репліками якого будуть неповні речення.

Я шкодую, що не обрала професії, яка б мені подобалася. Натомість я підкорилася батьковій волі. Та зрештою все одно покинула навчання. Моє життя могло б скластися геть інакше. Воно приносило б мені більше відчуття задоволення, наповненості та самореалізації *(за Д. Пінк)*.

Якщо на місці пропущеного члена речення в усному мовленні робимо паузу, то на письмі її позначаємо тире: *Струнам — умілі пальці, деревам — квітень, спраглому серцю — поряд ритмічний такт* (Н. Данилюк).

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

— Але програмістом цікавіше бути!

— Цікавіше?

— Так! І престижніше! Простий робітник — це нудно!

— А які ще професії, на вашу думку, цікаві й престижні?

— Дизайнер! Кіноактор! Модель! Стоматолог! Діджей! Тележурналіст! Відеоблогерка! Банкір!

— Що ж, погоджуюся. Дійсно, це достойні й престижні професії. Але якщо ви зазирнете глибше, то побачите, що успіх кожної з них залежить від професіоналізму тих, хто виготовляє високоточні інструменти для стоматологів, освітлення та знімальну апаратуру для акторів і блогерів, надійні сейфи, у яких банкіри зберігають гроші... *(А. Вачинський)*.

Запитання та завдання

1. Який зміст, на вашу думку, укладають діти в слово *престиж*? Ви також так вважаєте?
2. А що означає «*престижна професія*»?
3. Чи кожного стоматолога, банкіра, програміста й актора можна назвати успішним? Чому?
4. Від чого залежить успіх професійної діяльності?
5. Назвіть ужиті в тексті неповні речення. Замініть їх повними *(усно)*. Поясніть розділові знаки.
6. Розгляньте світлини. Чи можна назвати ці професії менш престижними?
7. Допишіть діалог, у якому висловте власні думки.

5. Прочитайте речення. Відредагуйте їх, щоб уникнути небажаних повторів. Запишіть.

1. У старших класах я відвідував драматичний гурток, а мій друг у старших класах відвідував дискусійний клуб. 2. Моїм улюбленим видом спорту є плавання, а улюбленим видом спорту моєї сестри є теніс. 3. Для моєї майбутньої професії важливо мати хороші знання з української мови, хімії та біології, а для майбутньої професії Захара важливо мати хороші знання з історії. 4. Моє дослідження присвячене проблемі сучасних запозичень з іноземних мов, а дослідження Ірини присвячене проблемі фразеологізмів рідного краю. 5. Я планую навчатися у Львівській політехніці, а мій брат планує навчатися в одному з медичних вишів.

Наявність лише одного головного члена в односкладному реченні не означає, що це речення неповне, адже другий член не передбачений його структурою. Неповним речення буде лиш тоді, коли в ньому пропущений головний або другорядний член, необхідний для його граматичної структури.

6. Висловте припущення, чому речення, записані в лівій колонці, називають повними, а в правій — неповними.

Виконую завдання. Красиві волошки.	Виконує завдання. У полі красиві волошки.

- Випишіть неповні речення.

1. Планую навчатися в університеті. 2. Планує навчатися в університеті. 3. Красива осінь. 4. Надворі осінь. 5. Користуюся словниками. 6. Користується словниками.

Що було найважливішим на цьому уроці? Оцініть результати своєї роботи. Чому під час спілкування ми часто використовуємо неповні речення? Запропонуйте нові ідеї застосування вивченого на уроці.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію «Професії в моєму оточенні». Для цього опитайте близьких і знайомих людей, як і чому вони обрали собі професію, що в ній цікавого, чи не шкодують вони про свій вибір, чи вважають свою професію престижною. Яку професію вони б обрали, якби була така можливість?
2. Випишіть п'ять народних прикмет у формі неповних речень *(за зразком)*.

Зразок. Білка мостить гніздо високо — на теплу зиму, низько — на холодну.

3. Напишіть есе «Що робить професію престижною?».

§ 25. Однорідні члени речення: поглиблене повторення
Краса думки

Цілевизначення

Слова дня: *розма́й, зне́хотя, оксами́товий.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Яке речення називаємо *ускладненим*? Назвіть компоненти, що роблять його таким. Що вам відомо про однорідні члени речення? Які члени речення можуть бути однорідними? Яка роль їх у мовленні? Чи можна обійтися без однорідних членів речення? Із чим у вас асоціюється слово *краса*? З якими іменниками ви найчастіше його поєднуєте? Який учинок можна назвати *красивим*? Що робить думку красивою?

2. Прочитайте виразно речення.

1. Смаглявий липню, вдячна за тепло, за карамельну спеку полудневу *(Н. Данилюк)*. 2. Віхті очерету замітають небо, розганяють хмари, мріють про весну... *(Н. Шеденко)*. 3. Повітря в серпні прозоре й невагоме, уже не розпечене, а оксамитове, срібне... *(А. Любка)*. 4. А поруч змагаються у фарбах із небесами волошка, петрів батіг і дзвоники *(Л. Зоряна)*.

- Які члени речення однорідні? Яким типом зв'язку вони поєднані? Що зміниться в реченнях, якщо вилучити однорідні члени?

3. Розгляньте схему. Підготуйте розповідь про однорідні члени речення. Кожен пункт підтвердьте прикладами.

Однорідні члени речення можуть поєднуватися різними типами зв'язку: *сполучниковим, безсполучниковим* і *змішаним*.

4. Запишіть речення, доповнивши їх різними видами однорідних членів. Котрі зі світлин ілюструють зміст речень? Якби вам довелося добирати ілюстрації до речень, що було б на них зображено?

1. Ранок купається в росі. 2. За вікном не вщухає хуртовина. 3. Літо дотанцьовувало свій танок. 4. Мені наснилися Карпати. 5. Ми сиділи біля ватри.

5. Складіть діалог, у якому співрозмовники діляться враженнями про побачену красу. У репліках діалогу мають бути однорідні члени.

6. Доповніть таблицю *(усно)*. Користуючись таблицею, підготуйте повідомлення про вживання розділових знаків у реченнях з однорідними членами.

Розділові знаки між однорідними членами речення
Ставимо кому між однорідними членами речення, поєднаними: – протиставними сполучниками ***(а, але, та, зате, проте, однак, хоч, хоча)***: *Не слів мені, **а** стріл крилатих, вогняних!* (Олександр Олесь); – за допомогою інтонації (без сполучників): *Понад широкою стежкою густо росли гвоздики, бархатні чорнобривці, різнокольорові маки* (Ю. Збанацький); – єднальними повторюваними сполучниками: *Тягнуться до сонця і квітки, і трави...* (В. Сосюра); – парними сполучниками: ***як — так і, хоч — але й, якщо не — то, не тільки — а й*** тощо: *Туман стелився **не тільки** над річкою, **а й** над полями* (Ю. Збанацький); – парами: *Життя — це річка, у якій попутно й навально тече минувшина **й** теперішність, добро **і** зло, правда **і** кривда* (Р. Федорів).
Кому не ставимо – між словами, які становлять фразеологізм: *ні туди ні сюди, ні риба ні м'ясо, і сміх і гріх, і так і сяк* тощо.

Однорідні члени **вимовляємо** найчастіше з інтонацією перерахування: кожний з однорідних членів **виділяємо** логічним наголосом і **відокремлюємо** паузою від інших. Голос на кожному з них підвищуємо. **Найбільша** сила голосу — на передостанньому з однорідних членів, на останньому — **знижуємо.** Логічний наголос на цьому слові найсильніший: *Всі білі ліжники вже знесла до води, в кептар яскравий одягнула ранок, серед смерек залишила сліди і неба синь приміряла шафраном* (Л. Дмитерко).

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Чи сприймали ви красу як потребу у вашому житті? Вона не лише милує око, але є сутністю, що допомагає жити продуктивніше та щасливіше...

Як би ви описали красу? Одні кажуть, що вона тішить нас завдяки своїй гармонії, **досконалості** та **правдивості**. Споглядаючи предмет, вважаємо його гарним тоді, коли в ньому все збалансоване й пропорційне, указує на **впорядкованість** і **безперервність**...

Краса притаманна душі кожної людини, і вона може уявнитися, якщо утверджувати її в нашому житті та світі, а думки зосереджувати так, щоб вони чіткіше її сприймали... *(за Дж. М. Темплтоном)*.

Запитання та завдання

1. Чи згодні ви, що краса *«допомагає жити продуктивніше та щасливіше»*? Обґрунтуйте свою думку.
2. Назвіть однорідні члени речення, визначте типи зв'язку між ними.
3. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях з однорідними членами.
4. Назвіть іменники, які вживаємо тільки у формі однини.
5. Поставте виділені слова в орудному відмінку. Поясніть особливість.
6. Чому в другому реченні вжито просту форму вищого, а не найвищого ступеня порівняння прислівника?
7. У коренях яких слів відбувається чергування приголосних?

8. Прочитайте речення. Перебудуйте їх, замінивши або додавши інші однорідні члени. Як на зміст впливають однорідні члени?

1. Прокидається під кригою Хорол, заглядає в сині очі неба... *(Н. Шеденко)*. 2. На синіх долонях вечора темним смутком горбатився старий вітряк і простягав завмерлі руки *(за М. Стельмахом)*. 3. Літо танцювало свій шалений танець, сипало квітами й зеленню, сіяло срібні роси, дарувало запашні ночі... *(І. Савка)*. 4. Купує осінь стильні капелюшки і радо роздаровує грибам... *(Н. Шеденко)*. 5. Вулиці залиті сонцем і весною *(Н. Гербіш)*. 6. Осінь невидимим пензлем торкнулася Карпат і зачарувала їх своїми барвами *(Л. Нестеренко)*. 7. Легкий вітерець розносив запах пожовклої трави й перезрілої брусниці *(І. Меліка)*.

Запропонуйте нові ідеї застосування вивченого на уроці. Як ще це можна використати? Чи вдалося вам досягнути поставленої мети? Що допомогло найбільше?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть кросворд за матеріалами цього параграфа.
2. Складіть сім речень з однорідними членами, у яких опишіть свої враження від краси.
3. Напишіть есе «Якою я уявляю красу думки?».

§ 26. Однорідні й неоднорідні означення
Відомі та невідомі країни

Цілевизначення

Слова дня: *терéн, ная́вний, на́віть.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що називаємо *означенням*? Яке його призначення в реченні? Які члени речення називаємо *однорідними*? Поміркуйте над тим, які означення можуть бути неоднорідними? Звірте свої міркування з поданою нижче інформацією. Перетворіть її на таблицю.

Однорі́дні означення характеризують предмет за однією ознакою: за кольором, розміром, формою, матеріалом, національністю, смаком тощо: ***вишневі, гарбузові, персикові*** *пироги*. Указують на різні близькі або суміжні ознаки предмета (позитивні чи негативні): ***чисте, мирне*** *небо*. Є художніми означеннями (епітетами): *Збира́ють* ***світлі, золоті*** *меди...* (М. Рильський). Стоять після означуваного слова: *море* ***широке, безкрає***. З двох означень перше — непоширене, а друге — поширене: ***Зелений, умитий дощами*** *сад*.

Неоднорі́дні означення характеризують предмет із різних боків. Неоднорідними вважаємо означення, виражені сполученням займенника та прикметника *(**моя улюблена** країна)*, якісного й відносного прикметників *(**красиве українське** місто)*, якісного та присвійного прикметників *(**весела дідусева** вдача)*.

2. Прочитайте речення.

1. Над будинком у ясному й чистому південно-західному небі сяяла велика кришталева зірка. 2. Я все життя мріяла зустріти сердечну, щиру подругу *(Л.-М. Монтгомері)*. 3. Найвідоміший британський припливний острів — це Сент-Майкле-Маунт у Корнуолі, на каналі Ла-Манш *(Г. Озе-*

вич). 4. Мені імпонувала чітка, принципова самоідентифікація ірландців. 5. На правому пагорбі майорів ліловим, бузковим цвітом верес — національна рослина Ірландії та всіх кельтських народів. 6. Тепла, добра Ірландія відкрилася мені й запросила в гості. 7. Старі міські кам'яні мури в наш час продовжила цегляна стіна з металевою решіткою нагорі. 8. Якщо видно Аранські острови, значить, видався ясний, сонячний день. 9. Ірландія вражає своєю унікальною красою *(М. Беспалов)*. 10. Моїм першим данським промахом було викидання паперу не в той сміттєвий бак *(Г. Рассел)*.

- Знайдіть у реченнях однорідні й неоднорідні означення, назвіть ознаки, за якими ви їх розпізнали. Випишіть прикметники. З'ясуйте, чи від усіх можемо утворити ступені порівняння. Обґрунтуйте відповідь. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях.

3. Прочитайте речення. Ускладніть їх однорідними та / або неоднорідними означеннями. Визначте вид означення.

1. Старе місто Таллінна занесено до списку культурних пам'яток ЮНЕСКО. 2. Прапор Естонії поєднує три кольори. 3. До Латвії приїжджають заради палаців, замків, узмор'я, парків і відпочинку. 4. Найкраще місце для подорожі Австрією — невелике озеро Вертерзее. 5. Ерфурт захоплює своїми вуличками та колоритом. 6. На японських вулицях трапляються підставки з парасольками. Якщо раптово вас застав дощ — ви можете просто взяти парасольку, а коли дощ ущухне, поставити її в будь-яку найближчу підставку. 7. Барвисті фестивалі, тепле море, дивовижна природа, величні собори та пам'ятки — це про Іспанію *(з інтернету)*.

м. Таллінн (Естонія)

Рундальський палац *(Латвія)*

Озеро Вертерзее *(Австрія)*

4. Складіть речення, обравши будь-яку групу слів, які мають виконувати роль однорідних означень.

Білявий, чорнявий, русявий; холодний, різкий, північний; рожевий, червоний, блакитний, білий; ситцевий, лляний, шовковий; український, німецький, польський.

5. Прочитайте текст. Перекажіть його, додавши власні висновки. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Що/осені в навчальних закладах Сполучених Штатів проводять Homecoming. Усі учні та випускники школи в цей день можуть **повернутися** в рідні стіни й заново відчути дух часів high school. З/ранку в

шкільному дворі випускний клас організовує різноманітні товариські спортивні змагання. Гості та школярі влаштовують пікніки й запускають повітряних зміїв. У/вечері футбольна команда школи грає проти слабшого суперника й неодмінно виграє. Шкільний оркестр виконує переможні марші, а дівчата з групи підтримки показують найкращі акробатичні номери.

На будь/які спортивні заходи й на день шкільного духу всі **одягаються** в кольори талісмана закладу та стараються як/найбільше бути схожими на нього *(Ana Shark)*.

Запитання та завдання

1. Назвіть неоднорідні означення, ужиті в тексті.
2. Запишіть слова, знявши риску. Поясніть правопис.
3. Доповніть будь-які два речення однорідними означеннями.
4. Запишіть виділені дієслова у формі 1-ї та 2-ї особи множини теперішнього часу. Поясніть вибір закінчення.
5. Які традиції є у вашому закладі освіти?

Що вас здивувало на уроці? Оцініть результати своєї роботи. Яка інформація була для вас найбільш корисною?

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть до поданих іменників однорідні або неоднорідні означення та складіть із ними речення.

Мандрівка, мова, струмок, музика.

2. Випишіть з улюблених поетичних творів п'ять речень, у яких є однорідні та / або неоднорідні означення. Поясніть *(усно)*.
3. Напишіть есе «Країна, що кличе мене в мандри».

§ 27. Однорідні додатки
Скарби України

Цілевизначення

Слова дня: *крадькома́, запе́внити, госпо́да, добірний.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що називаємо *додатком*? Які члени речення вважаємо однорідними? Як ви розумієте зміст слова *скарб*? У яких творах ви читали про пошуки скарбів? Що ви вважаєте скарбами України? А які додатки є однорідними?

2. Прочитайте текст.

Скарби — це цінні речі, які сховали в землі чи якомусь секретному місці про запас. Скарбом вважають не тільки золото, срібло й коштовності, а навіть камінчик, кістку або сокиру. Уявляєш?

Тобі доводилося знаходити красиве перо, незвичайний камінець або цікавий ґудзик? Чи ти колекціонуєш монети з різних країн? Не губи їх, а складай у таємному місці...

Чимало скарбів і досі лежить в українській землі. Про них складають легенди, пишуть книжки й навіть знімають фільми ***(В. Вздульська)*****.**

- Перекажіть текст *(усно)*, додавши відому вам інформацію про скарби, що досі лежать в українській землі. Яку думку утверджує авторка? Чи згодні ви з нею? Знайдіть однорідні додатки. Назвіть ознаки однорідності.

3. Запишіть речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Майже в кожному трипільському житлі археологи знаходять високохудожні блюдця, мисочки, глечики, кубки, амфори, кратероподібні фруктівниці ***(О. Стражний)*****. 2. Покрова накриває траву листям, землю — снігом, воду — льодом, а дівчат — шлюбним вінцем. 3. На Закарпатті свято Воздвиження було останнім днем заготівлі горіхів і яблук** ***(за В. Скуратівським)*****. 4. Хату на зиму обкладали кукурудзою та соняшниками. 5. Від ошатної** ** **української хати віє добром, спокоєм і неймовірним затишком. 6. У суботу, напередодні Трійці, селяни рвали материнку, чебрець, полин, лепеху** ** **й інші трави та прикрашали ними світлиці. 7. Лепехою притрушували долівку, а материнкою, полином, чебрецем обтикували стіни, лави, вікна, образи. 8. Барильця* для зберігання прохолоди виготовляли з верби, липи й осики** ***(з інтернету)*****.**

Запитання та завдання

1. Підкресліть однорідні додатки. Обґрунтуйте відповідь.
2. Чи можна сказати, що в реченнях ідеться про скарби? Чому?
3. Розгляньте світлини. Які речення вони могли б проілюструвати?
4. За 20 років В. Козюк відвідав майже 800 сіл, знайшов близько 450 хат під стріхою. Як ви вважаєте, чому це важливо?

Світлини В. Козюка

4. Запишіть слово *скарб* і всі слова, що асоціюються у вашій уяві з ним. Доберіть до цього слова прикметники, що конкретизують його значення *(за зразком відтворіть графічно зміст цього слова)*.

Зразок. **Родинний скарб, природний скарб ... .**

5. Прочитайте речення.

1. Життя — найдорожчий скарб. 2. Мова є основою культури кожної нації, найбільшим її скарбом. 3. Родина — неоціненний і найдорожчий скарб. 4. Діти — найдорожчий скарб, що ми маємо. 5. Мир і безпека є найдорожчими скарбами міжнародної спільноти. 6. Деякі культурні скарби України зберігатиме Лувр на період російсько-української війни. 7. У музеї «Духовні скарби України» представлено 68 творів заслуженого художника України Володимира Козюка. 8. Натхненні поетичні твори Тараса Шевченка — неоціненний скарб світової літератури. 9. Працівники лісового господарства говорили зі школярами про ліси як про найдорожчий скарб *(з інтернету)*.

- Чи згодні ви з такими думками? Визначте синтаксичну роль виділеного слова. Використовуючи зміст речень, складіть і запишіть два речення з однорідними додатками. Які скарби зображено на малюнках?

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Ще минулого року на цьому квітнику поралася бабця, ретельно вибираючи по/між кущів чорнобривців і троянд бур'яни, (роз-, рос-) пушувала сапкою землю та підсипала під рослини дерев'яну стружку. А потім вікна тієї господи** згасли на/віки.**

Якось Катря почула від матері, що будинок пом(и, е)рає разом із його господарями. А дівчинці не/хотілося, щоб хатка з не/величкими віконцями й охайно побіленими стінами померла. Тому, коли випадала вільна хвилина, вона прокрадалася на сусідське подвір'я та розмальовувала хатні стіни квітковими візерунками. Поки лише від садка, де ні/хто не/міг побачити. Катрі не/хотілося, щоб її сварили.

Але для дому, що втратив свою господиню, цього досить. Він знатиме, що його не/забули, і не/загине *(О. Волинська)*.

Запитання та завдання

1. Сформулюйте порушену в тексті проблему.
2. Як Катря пробує розв'язати її? Прокоментуйте наміри дівчинки.
3. Як ви ставитеся до проблеми зникнення українських хат під стріхою?
4. Запропонуйте, як можна розв'язати цю проблему.

5. Які таємниці, традиції та звичаї зникають разом із цією хатою?
6. Запишіть у зошит слова, знявши риску або дужки. Поясніть правопис.

Здійсніть рефлексію в зручний спосіб. Яку роль відіграє розуміння скарбів? Які скарби у вашому житті найважливіші?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Створіть колаж «Скарби мого краю».
2. Випишіть із підручника історії п'ять речень з однорідними додатками.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Скарби моєї родини», «Чому Шевченків "Кобзар" називають духовним скарбом?»

§ 28. Однорідні обставини
Мандрівка в географію

Цілевизначення

Слова дня: *схил, горбúстий, стрімчáк.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Які члени речення належать до *другорядних*? Назвіть їх. Що називаємо *обставинами*? Які члени речення вважаємо однорідними? Як розпізнати однорідні обставини?

2. Прочитайте речення.

1. Моря та океани містять 97 % світових запасів води. 2. Через надвисоку швидкість випаровування та невелике надходження прісної води **Червоне море й Перська затока** — найсолоніші водойми світу. 3. Опади — це не лише дощ, а й град, сніг, туман і роса. 4. Океанічні течії важливі для географів, метеорологів та інших учених через їхній вплив на земну кулю та взаємини **Землі** й атмосфери. 5. Екватор розміщений на нульовій широті й розділяє планету на **Північну** та **Південну півкулі**. Він пролягає через **Індонезію, Еквадор**, північну частину **Бразилії, Демократичну Республіку Конго** та **Кенію** *(С. Стенб'юрі)*.

- Назвіть у реченнях однорідні члени. Поясніть, як ви це визначили. Обґрунтуйте написання виділених слів. Яку особливість спричиняє країнам близькість до екватора?

3. Запишіть речення. Визначте в них обставини. Чи можна вважати їх однорідними? Чому?

1. Нерідко через якийсь час водоспад із новою силою починає врізатися в дно й утворює каньйон. 2. Вітер переміщується поверхнею землі горизонтальним потоком повітря від зони високого тиску до зони низького тиску. 3. Улітку в тундрі може бути сонячно впродовж тривалого часу. 4. Скелі на узбережжі виникають унаслідок ерозії та вивітрюван-

ня. 5. Ці дощі приходять з Індійського океану та рухаються на південь Індії *(за С. Стенб'юрі)*. 6. Річка часто витікає з джерела на горбистій місцевості й тече крутими схилами *(з інтернету)*.

4. Прочитайте речення.

1. Жителям менш розвинених країн нерідко бракує необхідних ресурсів для запобігання паводкам або подолання їхніх наслідків. 2. Кар'єри також візуально й екологічно надто забруднюють середовище *(С. Стенб'юрі)*. 3. Дістатися до найбільшого у світі водоспаду Анхель можна тільки повітрям або вплав по річці. 4. Найбільше випадків сходження лавин і трагічної загибелі людей щорічно фіксують у Франції, Австрії, Швейцарії. 5. Цунамі виникають після землетрусів, виверження вулканів, зсувів ґрунтів і підводних вивержень *(з інтернету)*.

- Назвіть у реченях однорідні обставини. Поясніть, як ви це визначили.
- Розгляньте світлини. За однією з них складіть речення з однорідними обставинами.

Водоспад Анхель *(Венесуела)*

Дружбівський кар'єр *(Україна)*

Лавина в Карпатах *(Україна)*

5. Запишіть речення, додавши замість крапок однорідні обставини.

1. Атлантичний океан географічно розміщений *(де?)* між ... , ... , ... та ... . 2. Найчастіше веселка з'являється *(коли?)* ... і ... . 3. Місце, простір між горами, називають *(як?)* ... , ... 4. Повінь настає *(чому?)* через ... та ... .

6. Підготуйте відповіді на запитання.

Що уявляють кравець / кравчиня та географ / географиня, коли чують слово *рукав*? З'ясуйте всі значення цього слова.

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Слово «гора» викликає в багатьох якісь емоції. Воно **трапляється** і в народних піснях, і у творах багатьох поетів. Підраховано, що Шевченко до образу гори звертався 120 разів.

Передусім уточнимо, що таке гора. Це значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень.

Синонімів до слова «гора» не так багато. Першим назву́ «бескид» (чи бескед, чи бескет). У словниках це слово позначене як діалектне. Його вживали й Леся Українка, й Олесь Гончар, і Микола Зеров, і Степан Васильченко, і Натан Рибак.

Мабуть, не треба цуратися і діалектизму «кичера». Так **зветься** гора, уся вкрита лісом, окрім вершини.

Невисоку гору називають узгір'ям, чи взгір'ям, чи згір'ям, чи узгірком.

Гора зі стрімкими схилами та гострими виступами — це скеля, скелина, скала чи облаз, якщо вона стрімка й гола.

Ряд гір, **розташованих** в одному напрямку, називають пасмом, хребтом, кряжем, грядою чи гривою *(за О. Синиченком)*.

Запитання та завдання

1. Перекажіть текст.
2. Запишіть усі відомі вам похідні від слова *гора*.
3. Поясніть правильну вимову виділених слів.
4. Знайдіть речення з однорідними обставинами.
5. Випишіть усі синоніми до слова *гора*, запам'ятайте, чим вони відрізняються.
6. Розгляньте світлини. Поділіться враженнями від побачених гір та емоціями, які викликають у вас гори.

Полонина Явірник.
Світлина Є. Жукова

Чорногора.
Світлина І. Меліки

А що якби гори можна рухати?

Доберіть прислів'я або фразеологізм, що характеризує вашу роботу на уроці. Що ви найкраще запам'ятали з вивченого?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із художніх творів п'ять речень з однорідними обставинами місця, часу, способу дії, мети та причини.
2. Підготуйте презентацію «Цікава географія». Розкажіть, чим вас приваблює цей урок. Використайте речення з однорідними обставинами.
3. Напишіть есе «Гори — це джерело натхнення?».

§ 29. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами та розділові знаки при них

Усе, що породжує позитивні емоції

Цілевизначення

Слова дня: *бадьори́тися, брині́ти, дзижча́ти.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Які члени речення називаємо *однорідними*? Які ознаки дають підстави вважати їх такими? Що вам відомо про узагальнювальні слова?

2. Розгляньте схему, у якій зашифровано правила про розділові знаки при узагальнювальних словах (УС). Перетворіть цю інформацію на текстову й поділіться нею *(усно)*.

УС: .

Захова́лось ща́стя у про́стих ре́чах: в усмі́шці дитини, у живи́х батька́х, в колисковій пісні (Х. Бакум).

 — УС.

Захва́т, ра́дість, ейфорія, спазм — **ось що** *керувало залом* (І. Роздобудько).

УС: — … .

Усе: *вуличка Неаполя, синє кри́жане світло, ці слова* — *немов застигло* (Е. Ферранте).

УС, **як-от** *(а саме, наприклад)*: —

Усе те *розмаїття квітів,* ***а саме:*** *айстри, майорці, чорнобривці, настурція* — *викликало море емоцій.*

Узага́льнювальними називаємо слова, що об'єднують в одну групу однорідні члени речення. Вони можуть бути виражені іменниками із загальним значенням *(дерева, квіти, друзі, твори, міста* тощо), займенниками *(всі, кожен, кожний, ніхто, ніщо, усе)* або прислівниками *(усюди, скрізь, ніде, завжди* тощо).

Узагальнювальні слова виконують ту саму синтаксичну роль, що й однорідні члени речення.

3. Запишіть речення. Підкресліть у них однорідні члени, узагальнювальні слова. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Для мене є найсмачнішими три запахи: запах гарячої кави, смачної випічки та нової книжки *(Н. Ясмінська)*. 2. Вода яскріла мінливими барвами: найвишуканішими відтінками шафранового, рожевого, світло-зеленого... *(Л.-М. Монтгомері)*. 3. Хвилі можуть переносити часточки глини, гальки, каміння, мінералів чотирма різними способами: розчиненням, суспензією, сальтацією та зсуванням *(С. Стенб'юрі)*. 4. Усе навколо пахло Різдвом: свіжо-солодкий аромат молодої глиці, мандарини у скляній вазі, імбирне печиво, гаряче какао з карамеллю в горнятку, печені яблука із солодким сиром і цинамоном *(Н. Гербіш)*. 5. А з неба свіжого лилось і обмивало все на світі: тривоги, біль, і гіркоту, і стін зволожене графіті... *(Н. Данилюк)*. 6. У поглядах, жестах, міміці, кожному слові — у всьому відчувався хороший настрій моїх друзів. 7. Лише деякі птахи, як-от: альбатроси, воронові, представники родини гускових — опинилися в переліку найвірніших.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Але..ю мешканці Ньюбриджа називали кавалок** дороги завдовжки чотириста чи п'ятсот ярдів, обабіч якої росли **велетен..с..кі** гіллясті** яблуні. Їх багато-багато років тому насадив один **д..вакуватий**** старий фермер. Над головою в того, хто потрапляв туди, було **немов/би** довжелезне шатро, зіткане з **біло/сніжного** запашного цвіту. **По/під** ним панував пурпуровий присмерк, а десь віддалік клаптик** неба, залитого **пр..західним** сонцем, виблискував, **ніби/то вікно/розетка** в глибині кам'яного нефу[1] церкви.

Ця краса, здавалося, геть ошелешила** дівчинку *(Л.-М. Монтгомері)*.

Запитання та завдання

1. Що так ошелешило дівчинку? Дайте відповідь на це запитання реченням з однорідними членами, при яких є узагальнювальне слово.
2. Запишіть виділені слова, поясніть правопис.
3. Визначте розряди займенників, використаних у тексті.

---

[1] *Неф* — витягнуте в довжину приміщення (або частина приміщення), відокремлене рядом колон чи стовпів.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Емоції відіграють важливу роль у тому, як ми мислимо й поводимося. Вони оберігають нас і допомагають залишатися у фізичній безпеці, спонукаючи реагувати на загрози.

Будь-яка емоція складається з трьох аспектів: думки, фізичного відчуття та поведінки.

Ми часто думаємо, що емоції бувають позитивними або негативними. Але уявлення, що нам треба налаштовуватися тільки на позитивні емоції, як-от: щастя, надія або співчуття — навряд чи корисне. Адже так ми припускаємо, що краще уникати чи придушувати негативні емоції: образу, нетерпіння, ревнощі.

Насправді ж, усі емоції мають позитивну мету. Хоча страх, гнів, сум або каяття — усі ці емоції можемо й не відчувати як приємні.

Страх — чіткий приклад негативної емоції, яка має позитивну мету: захистити вас. Тривога, наприклад, може примусити зосередитися, обмежити все, що відволікає вас.

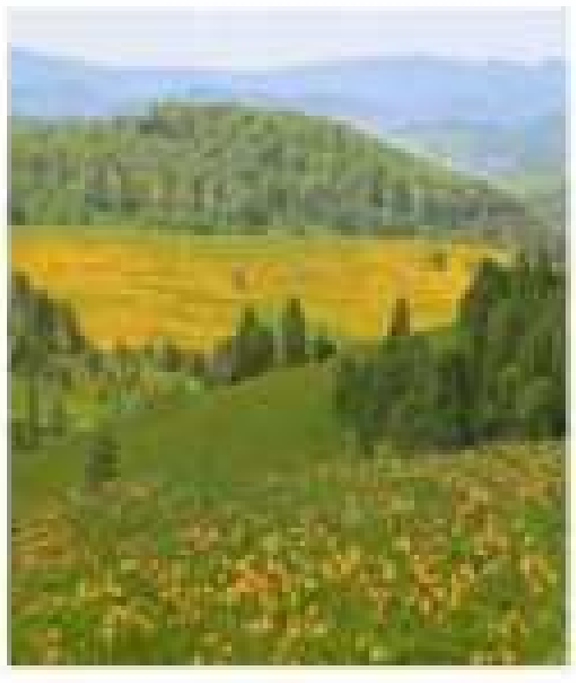
Емоції — це той шлях, яким розум і тіло спілкуються з вами. Вони намагаються спонукати вас до позитивної, корисної дії у відповідь на те, що вже сталося, стається чи може статися *(за Дж. Хессон)*.

Запитання та завдання

1. Перекажіть текст, інтерпретуючи зміст. Уживайте фрази: «Я дізнався / дізналася ...», «Виявляється, що ...», «Цікаво було дізнатися, що ...», «Мене здивувало ...», «Я для себе роблю висновки ...»
2. Знайдіть у тексті речення з однорідними членами. За якими ознаками ви розпізнали їх?
3. Випишіть речення з узагальнювальними словами при однорідних членах. Поясніть розділові знаки.
4. Знайдіть слова, у коренях яких можуть відбуватися чергування приголосних.
5. Пригадайте, що викликало у вас емоції розчарування та збентеження.
6. Чи відчували ви заздрість? Це вам шкодило чи допомагало?

6. Розгляньте світлини. Складіть і запишіть речення, у яких будуть узагальнювальні слова при однорідних членах речення.

7. Перепишіть речення, правильно розставляючи розділові знаки.

1. Періщить дощ на втіху полуницям, грибам, і травам, юним деревцям *(Н. Данилюк)*. 2. День сипнув ще суничок жменю, і за обрій в дощі побіг *(Н. Янушевич)*. 3. Мені наснились: сині гори і ліс старий, і дивна даль *(Ю. Григорук)*. 4. Нині затверджено чотири напрями розвитку бойового гопака — оздоровчий, фольклорно-мистецький, спортивний і бойовий *(Н. Кіптілова)*.

Що сталося б, якби пору року можна було замовляти?

Чи був цей урок результативним? Оцініть свої досягнення. Які емоції сьогодні переважали? Чи змінилося ваше розуміння емоцій? Чи можна обійтися в мовленні без однорідних членів?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть до поданих слів узагальнювальні й складіть із ними речення. Запишіть, поясніть розділові знаки.

Музика, живопис, архітектура; гори, полонини, квіти, небо; ліворуч, праворуч, попереду; улітку, восени, взимку, весною.

2. Складіть і запишіть речення, використавши подані слова та словосполучення як узагальнювальні.

Улюблені квіти; червонокнижні рослини; усе; кожен; улюблені твори.

3. Напишіть есе «Джерела моїх позитивних емоцій».

§ 30. Речення зі звертаннями: види звертань і розділові знаки при них

Краса та сила поетичного слова

Цілевизначення

Слова дня: пастора́ль, оберіг.

1. Дайте відповіді на запитання.

Що вам відомо про звертання? З якою раніше вивченою темою воно пов'язане? Зверніться на ім'я до будь-кого зі своїх однокласників / однокласниць. У яких жанрах мовлення звертання є невід'ємним компонентом?

2. Прочитайте речення. Знайдіть у них звертання. Як виділяємо їх на письмі й інтонаційно? Поясніть, чому звертання не є членами речення.

1. Вечірнє сонце, дякую за день! Вечірнє сонце, дякую за втому, за тих лісів просвітлений Едем*, і за волошку в житі золотому. 2. Де ж ви,

мої золоті пасторалі*? 3. Гіркі черешні над шляхами, спасибі вам за все, за все! 4. Ліси мої, гаї мої священні, пребудьте нам вовіки незнищенні! 5. Куди ти ділась, річенько? Воскресни *(з тв. Л. Костенко)*. 6. Мій мирний народе, ти зроду війни не жадав і ласим не був на чуже, бо свого мав доволі *(Н. Данилюк)*.

3. Прочитайте інформацію.

Звертáння — це слово або сполучення слів, що називає того, до кого звертаються, наприклад: *Вербиченько на сонці позолочена, жени орду із нашої землі!* (Н. Данилюк). *Вишийте, мамо, бронежилет, ніби празничну сорочку...* (Б. Томенчук).

Звертання виражається іменником у кличному відмінку: *Живи, **Україно**, живи для краси, для сили, для правди, для волі...* (Олександр Олесь); а також іншою частиною мови, ужитою в ролі іменника: ***Мої рідні**, я рада вас бачити.*

На письмі звертання найчастіше відокремлюємо комами, наприклад: *Не розлюблю тебе ніяк, **моя вишнева Україно, красуне, страднице моя!*** (В. Сосюра).

Емоційно забарвлене звертання на початку речення відокремлюємо *знаком оклику*: ***Шановний пане Дмитре!** Вітаю вас із Новим роком.* Щоб надати звертанню певних емоційних відтінків, використовують вигуки ***о, ой***. Перед звертанням ці вигуки комою не відокремлюємо: ***Ой сніги, мої сніги**, срібні та пухнасті, наче все, що навкруги, потонуло в щасті* (В. Сосюра).

Звертання не є членом речення, воно не зв'язане підрядним або сурядним зв'язком із головними чи другорядними членами.

У поезії звертання використовуємо для підсилення образності: *Стій, **серце**, стій! Не бийся так шалено. Вгамуйся, **думко**, не літай так буйно!* (Леся Українка).

Займенники ***ти, ви*** в будь-якому відмінку до звертання не входять: *Дякую вам, **мамо і тату**, за радість і сльозу, за слово і молитву, за пісню і ласку...* (Я. Гоян).

- Складіть план і запитання за змістом інформації. Перекажіть її, користуючись планом, і дайте відповіді на запитання.

Ритори́чні звертáння — це звертання, що не потребують відповіді. Їх використовують для створення емоційності мовлення, активізації уваги читача або слухача: *Де ти, **літо**, поділось, куди подалось?* (Л. Костенко).

Звертання, виражене одним словом, називаємо **непоши́реним**: *Плането, як тебе порятувати?* (Н. Гнатюк).

Якщо при звертанні є пояснювальні слова, то його називаємо **поши́реним**. Наприклад: *Як вам живеться, Сонячна Принцесо, в похмурім світі, де панує дощ?* (Я. Нечуйвітер).

У діалогічному мовленні звертання використовуємо як елемент етикету (звернутися до співрозмовника на ім'я): *Добридень, **Орисю**!* *Привіт, **Северине**!* Для привернення уваги співрозмовника до чогось: ***Андрію, Андрію**, на тебе коноплі сію, дуже хочу знати, з ким Їх буду брати* (нар. тв.). Для висловлення ставлення до когось: *Любий братику, ти переверши наші сподівання!*

4. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Охарактеризуйте звертання.

1. Спасибі земле за твої щедроти! *(Л. Костенко)*. 2. Дозволь мені мій вечоровий світе упасти зерном в рідній стороні *(В. Стус)*. 3. Ти як сонце моя рідна мати лиш тобі я уклоняюсь низько *(І. Бердник)*. 4. Хато моя рідна батьківська хато усім найкращим завдячую тобі *(І. Цюпа)*. 5. Люблю я Києве тебе в ранковий час... *(М. Упеник)*. 6. Людино моя прекрасна тримайся за світ, борись! *(Н. Данилюк)*. 7. Ой синочки-синочки ви ж іще соколята, вам би ще говорити світанкові слова... *(Б. Томенчук)*.

5. Перепишіть речення, утворивши від поданих у дужках іменників звертання. Поставте пропущені розділові знаки. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Як тебе не любити (Київ) мій *(Д. Луценко)*. 2. (Харків) мій рідний мій! Бачу тебе я в серпанку... (Харків) мій любий ти мій доброго, доброго ранку *(О. Марченко)*. 3. Уклін тобі доземний рідний (Львів) за те, що ти таким на світі є *(Б. Косопуд)*. 4. Рости (Житомир) цвіти на карті України. Зумій в століттях зберегти життя і мир країни! *(Т. Мошковська)*. 5. Я славлю тебе (Миколаїв) мій як вмію, як знаю, як можу, ти мужньо стояв у борні віковій в годину страшну і негожу *(Л. Шостацька)*. 6. О мій (Тернопіль) до тебе, лиш до тебе як блудний син вертаюсь із доріг. Тут найясніше наді мною небо... І найсильніший долі оберіг... *(Н. Козак)*.

Запитання та завдання

1. Що об'єднує речення?
2. У яких назвах міст відбувається чергування звуків?
3. З якою метою використано звертання в реченнях?

4. Котрі зі звертань поширені?
5. Підкресліть іменники, що мають лише форму однини. Визначте їхні відмінки.

6. Прочитайте речення, правильно інтонуючи їх.

1. Україно! Ти для мене — диво! І н..хай пл..ве за роком рік, буду, мамо горда і вродлива, з тебе д..вуватися повік *(В. Симоненко)*. 2. Зоре моя вечірняя, зійди над горою... *(Т. Шевченко)*. 3. Сен..йорито акаціє, добрий вечір *(М. Вінграновський)*. 4. Старі дуби, спасибі вам за осінь, за відлітання радості і птиць *(Л. Костенко)*. 5. Гей, вдарте в струни, кобзарі, натхніть с..рця піснями! *(П. Тичина)*. 6. А були ж Ви, бабусю, красивою. Та летіли роки за роками павутиною срібно-сивою над полями і над садками *(О. Дриль)*. 7. Земле Шевченкова, земле Франкова, ниво засіяна щастям-добром, вічна твоя соловейкова мова, вічна розмова Дністра із Дніпром! *(Д. Павличко)*.

- Запишіть речення, уставляючи пропущені букви. Визначте вид звертання *(усно)*. Поясніть, чому деякі звертання відокремлюємо знаком оклику, а деякі — комами.

7. Прочитайте подані репліки.

Будь ласка, зачекайте хвилинку! Поспішаєте... Пропоную познайомитися. Мене звуть... А вас? Послухайте! Я давно мріяв із вами познайомитися! Невже це ви? Мені про вас багато розповідали! Можливо, ми можемо продовжити нашу розмову під час іншої зустрічі? Ви просто диво!

- Змоделюйте ситуацію, за якої вони можуть бути використані. Складіть і розіграйте діалог, використовуючи звертання та подані репліки.

8. Запишіть подані слова в кличному відмінку. Поясніть правопис закінчень. Складіть речення з будь-якими трьома звертаннями.

Генерал, брат, Олександр Миколайович, пан Богдан, пані Кравчук, Наталя Петрівна, Олег Іванович, Христина Степанівна, Олександра, хлопець, юнак, добродій, громадянин, директор, водій, друг, лікар, Ігор.

Що вас найбільше зацікавило під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Над чим треба ще попрацювати? Якби вам довелося малювати красу, що б ви зобразили насамперед? Які кольори використали б?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Запишіть інформацію, подану у вправі 3, у формі таблиці, схеми чи карти пам'яті.
2. Запишіть якнайбільше звертань до родичів, друга / подруги, незнайомця / незнайомки, учителя / учительки. Не забувайте поставити їх у кличному відмінку. Прочитайте виразно записані речення. Поміркуйте, чи впливає ситуація спілкування на вибір звертання.
3. Напишіть есе «У чому ж краса та сила поетичного слова?».

§ 31. Поняття про відокремлення. Відокремлення узгоджених означень

Цілюща сила та привабливість природи

Цілевизначення

Слова дня: *бешкетува́ти, врізно́біч.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Які означення називаємо *узгодженими*? Що вам відомо про способи вираження узгоджених означень? Що таке *дієприкметниковий зворот*?

2. Прочитайте виразно речення.

1. На скелю сіла граційна чайка, збуджена важким перельотом, щаслива від того, що знову на рідному березі. 2. На скелю сіла граційна чайка. Вона була збуджена важким перельотом і щаслива від того, що знову на рідному березі.

- Визначте, де другорядні члени виділяємо за смислом та інтонаційно. Яка інформація в першому реченні є основною, а яка — додатковою? У якому реченні повідомлення передано лаконічніше?

Відокре́млення — це смислове й інтонаційне виділення другорядних членів речення. Відокремлюємо члени речення в усному мовленні за допомогою порядку слів та інтонації, а на письмі — розділовими знаками. Для відокремлення на письмі використовуємо коми, іноді — тире.

Інтонаційні особливості речень із відокремленими членами:

- ✓ на пояснюваному слові тон підвищуємо;
- ✓ відокремлені члени речення виділяємо паузами;
- ✓ логічний наголос у відокремленому звороті падає на останнє слово.

Кому ставимо для відокремлення узгоджених означень	
виражених дієприкметниковим чи прикметниковим зворотом у позиції після означуваного слова	*По дорозі не можу натішитися* ***краєвидами****, викупаними в сонячному промінні літнього дня* (за І. Мелікою).
поширених і непоширених, що стосуються особового займенника	*Настояне на прохолоді моря,* ***воно*** *рятувало нас від спеки.*
поширених і непоширених, що мають додатковий обставинний відтінок причини або умови в позиції перед означуваним словом	*Сполохані появою людей,* ***косулі*** *кинулися врізнобіч* (косулі почали тікати *(чому?)*, бо їх сполохали люди).

відділених від означуваного слова іншими словами	*Умита росою, стояла собі* ***квітка*** *й ніби всміхалася сонечку.*
поширених, у позиції після означуваного слова, якщо перед ним уже є залежне від нього означення	*Рожева айстра, серпнем обігріта, в долонях сонця ніжить пелюстки* (Н. Данилюк).
Поширені й непоширені означення для виразнішого інтонаційного наголошування відокремлюємо **тире**: *Уранці вже інша долина — росяна й квітуча — постала перед нами.*	

3. Прочитайте виразно речення.

1. Червонобоким яблуком округлим скотився день, поспілий і тяжкий *(М. Рильський)*. 2. Дорога пролягала повз охайні садиби, подекуди розтинаючи долину, усаджену дикими сливами, укритими немовби серпанком червневого цвіту. 3. А десь віддалік виблискував клаптик неба, залитого призахідним сонцем. 4. Унизу було видно ставок. Такий довгий і звивистий, він радше нагадував річку *(Л.-М. Монтгомері)*. 5. Отже, буде весна, життєдайна, п'янка, неприборкана, пробіжиться босоніж під капель рипучих воріт! 6. Згадаю щедре золото Карпат в осінню пору, тиху і барвисту... *(Н. Данилюк)*. 7. За широкими вікнами — чистими та прозорими — повільно кружляли сніжинки, нагадуючи, що до Різдва лишалося кілька днів *(за І. Роздобудько)*. 8. Невелики, відтиснуті до ярів і перелісків білі озерця ковили згадують ті далекі часи, коли вони були не озерцями, а сріблястими розкішними морями *(М. Руденко)*.

- Визначте, чим виражені відокремлені означення. Назвіть означувані слова. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях, користуючись таблицею.

4. Перепишіть речення, уставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені означення та поясніть умови відокремлення їх.

1. А тим часом у крихітному містечку оточеному хвойними лісами хмари не мали за що зачепитися тож переливалися всіма відтінками сірого й вільно пливли небом *(Н. Гербіш)*. 2. Народилося море безкрає з неосяжним морським обрієм *(О. Довженко)*. 3. Мовчать каштани стомлені і мляві *(В. Симоненко)*. 4. Нижні галузки смерек мокрі від густого туману звисали додолу *(за І. Нечуєм-Левицьким)*. 5. Я сидів на березі охоплений солодким хвилюванням і слухав вічну музику природи *(А. Пашкевич)*. 6. На світанку коли ще ніжаться безкраї степи усіяні голубими росами спить зеленоока діброва ... *(В. Лисенко)*. 7. Пісня мов сама ллється з душі голос не знає натуги й утоми рівний тонкий та високий *(Панас Мирний)*. 8. І ось вона найдухмяніша нарешті розквітла.

5. Прочитайте речення.

1. Сутінки впали на притулене до гір верховинське село *(І. Чендей)*. 2. Умиті росами квіти злегка похитувалися. 3. Небо, високе й чисте, просівало зорі крізь невидиме решето *(Г. Тютюнник)*. 4. Вечірнє сонце кидало проміння на стіл, застелений білою скатертиною *(І. Нечуй-Левицький)*.

- Визначте відокремлені означення. Які ознаки відокремлення привернули вашу увагу? Запишіть, переробивши речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими й навпаки *(за зразком)*. Чи змінився смисл речень? Прочитайте записане з відповідною інтонацією. Позначте паузи.

Зразок. **Земля / осяяна вечірнім сонцем / готувалася до відпочинку. — Осяяна вечірнім сонцем земля / готувалася до відпочинку.**

6. Доповніть речення відокремленими означеннями. Запишіть утворені речення.

1. Високо злітають над степом жайворонки. 2. Він чує шум дощу. 3. Місто ще спить. 4. Зелені каштани, клени й осокори стоять непорушно. 5. Діти люблять бешкетувати.

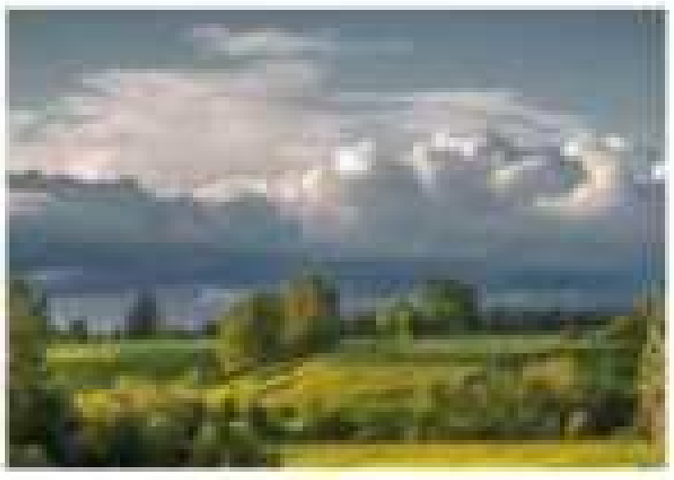
7. Запишіть текст, замінюючи невідокремлені означення відокремленими. Чи змінилося значення цих членів речення? Поясніть свої думки.

Привезені з далеких сонячних земель соняшники стали символами степової України. Люди вірять, що вони весь час повертають за сонцем облямовані вогняними пелюстками голівки, ніби побоюючись, що світло може розсердитися та назавжди покинути землю. Є чимало сонячних назв і в інших рослин. «Сонцеглядом» називають цикорій, а «сонцецвітом» — кам'яну троянду *(з книжки «Ми українці»)*.

8. Виконайте завдання.

1. Укладіть словникову статтю «Соняшник» для біологічного словника.
2. Поясніть, як ви розумієте слова *сонцегляд, сонцесвіт*. Придумайте й запишіть власні новотвори — образні назви предметів, рослин із основою *сонце*.
3. Розгляньте світлини. Яку пору року тут зображено? Як ви це розпізнали? Запишіть означення, властиві цій порі, і складіть із ними п'ять речень.

Продовжте речення: «На уроці я дізнався / дізналася ...», «Ці знання мені потрібні для ...», «Мені було цікаво ...», «Виникали труднощі під час ...», «Я оцінюю свою роботу ...».

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із текстів, які вивчаєте на уроках літератури, сім речень із відокремленими узгодженими означеннями.
2. Доберіть або складіть речення, які ілюстрували б правила вживання розділових знаків у реченнях із відокремленими узгодженими означеннями.
3. Напишіть есе «Природа надихає».

§ 32. Відокремлення неузгоджених означень
Український національний одяг

Цілевизначення

Слова дня: *спідни́ця, гаптува́ти, оша́тний, вишива́нка.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Які означення називаємо *неузгодженими*? Що вам відомо про способи вираження неузгоджених означень?

2. Запишіть речення, підкресліть головні та другорядні члени речення. Висловте припущення, з якою метою в реченнях ставимо тире.

1. Нам необхідно виконати завдання вчителя — підготуватися до Дня вишиванки. 2. Кожен із нас обирав для себе завдання — шукати інформацію про вишиванку чи готувати мультимедійну презентацію про родинні вишиванки.

Неузгоджені означення зазвичай не відокремлюємо: *Настала осінь* (яка?) *з вітрами холодними, з дощами дрібними* (Леся Українка). *У батьків і матерів є звичай* (який?) *чванитися своїми дочками та синами* (за І. Нечуєм-Левицьким).

Однак неузгоджені означення відокремлюємо, якщо хочемо підкреслити їхню важливість у реченні.

Відокремлюємо неузгоджені означення	
виражені іменником у непрямому відмінку, ужиті після узгодженого означення	*Кремезні козаки, в одних кольорових сорочках, чистили коней* (М. Коцюбинський).
якщо вони стосуються займенника або власної назви	*У сатиновій сорочці, у полотняних штанях, він прийшов сюди першим із дружиною і дітьми* (А. Шиян).

ужиті поряд із відокремленими узгодженими означеннями	*У хату ввійшов старий Джеря, високий, тонкий, із сивуватими довгими вусами, з нужденним блідим лицем і смутними очима* (І. Нечуй-Левицький).
виражені неозначеною формою дієслова (на письмі ставимо тільки тире; перед таким означенням можна вставити *а саме*)	*Бабуся вирішила зробити мені на день народження найкращий подарунок — вишити сорочку й вигаптувати серветку.*

3. Прочитайте виразно речення.

1. У січні 1654 року боярин Бутурлін, у шубі, підбитій соболями, приїхав до українського міста Переяслава, де й відбулася українсько-московська «рада» *(В. Кожелянко)*. 2. Перелякany, запорошений снігом, без шапки, мчав Василько по дорозі назустріч холодному вітрові *(М. Коцюбинський)*. 3. Ганна, з її охотою до роботи, безпосередністю, щирістю та привітністю, теж якось одразу сподобалася своїм новим знайомим *(В. Козаченко)*. 4. До гурту підійшов чоловік, у дещо незвичному капелюсі.

- Укажіть неузгоджені означення, визначте причини їх відокремлення.

4. Перепишіть речення, уставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені означення та поясніть умови відокремлення їх.

1. Жвава дівчинка з ямочками на щоках справляла приємне враження *(О. Десняк)*. 2. А за ним купа людей чимала все в кармазинах і в саєтах. 3. А проти їх іде з печер хтось у дорогих кармазинах високий і вродливий *(П. Куліш)*. 4. За бабою стояла Мелашка в білій сорочці у червоній новій хустинці із зеленими та синіми квітками у зеленій ситцевій рясній спідниці. 5. По другий бік тину стояла Кайдашиха висока та суха неначе циганська голка у запасці у рясній білій сорочці у здоровій хустці на голові. 6. А коло скрині сидить молоденька гарненька дівчина у доброму намисті у червоній стрічці на голові *(І. Нечуй-Левицький)*. 7. Моя заповітна мрія побувати в Музеї костюма та стилю цього року здійснилася.

5. Запишіть усі слова, назви одягу, ужиті в реченнях цього параграфа, дайте визначення їх. Доповніть цей тематичний словничок «Український національний одяг» власними прикладами *(за зразком)*.

Зразок. Спідниця — жіночий одяг, що прикриває фігуру від талії донизу.

6. Намалюйте словесний портрет кого-небудь із знайомих, використовуючи відокремлені неузгоджені означення.

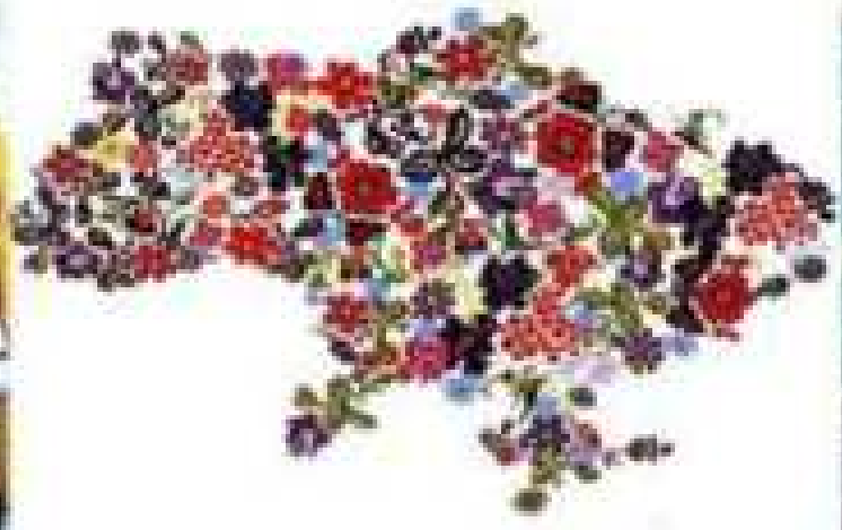
7. Перепишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть неузгоджені означення. Які з них є відокремленими? Поясніть причину відокремлення.

Символіка вишиванки різноманітна та багатогранна містить елементи що відображають природу й побут.

Чоловіки жінки та діти носили різні вишиванки. Чоловіки здебільшого вдягали вишиванки з геометричними орнаментами жінки із зображенням рослин трав і квітів а діти носили вишиванки із символами пташок рослин і зірок.

Чоловіки та жінки у вишиваних сорочках ідуть на роботу у театр на концерт. Молоді гарні у красивих вишиванках українці одружуються. Вишиванки не виходять із моди й не втрачають актуальності з плином часу.

Здійсніть рефлексію довільним способом.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть п'ять речень із відокремленими неузгодженими означеннями.
2. Підготуйте розповідь про стародавній український одяг, використовуючи відокремлені узгоджені й неузгоджені означення.
3. Напишіть есе «Привабливість української вишиванки».

§ 33. Відокремлення прикладок
Українці, що змінили світ

Цілевизначення

Слова дня: *завбі́льшки, завзя́ття, карта́тий.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що таке *прикладка*? До якої групи членів речення вона належить? З якою метою в мовленні використовуємо прикладки? Чи можна обійтися без них? Про яких українців можна сказати, що вони змінили світ?

2. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

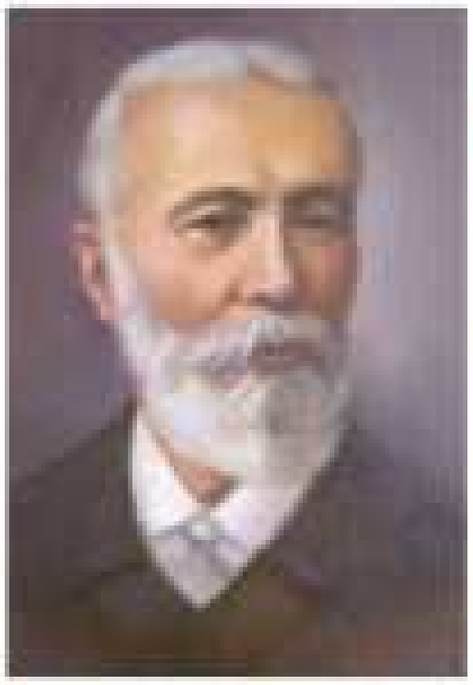
1. Іван Пулюй, **знаменитий фізик та електротехнік,** стояв біля витоків одного з найвизначніших досягнень людства — відкриття Х-променів. 2. **Автор близько 50-ти наукових і науково-популярних праць із фізики й електротехніки українською, німецькою та англійською мовами,** він належав до когорти вчених світової слави, що формували світ двадцятого століття. 3. У книжці «Непропаща сила» І. Пулюй українською мовою докладно розповів про фундаментальний закон — збереження матерії та руху. 4. Разом із Пантелеймоном Кулішем, відомим істориком, етнографом, письменником, перекладачем, та Іваном Нечуєм-Левицьким, широко знаним письменником, Іван Пулюй зробив перший переклад українською мовою Нового та Старого Завіту. 5. Ім'я Івана Пулюя повернулося із забуття як символ інтелектуальної могутності українського народу й орієнтир майбутніх звершень *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Яким членом речення є виділені в тексті слова й словосполучення?
2. Як вони впливають на зміст тексту?
3. Чим відрізняються від відокремлених означень?
4. Знайдіть усі наявні в тексті прикладки, з'ясуйте їхнє розташування (позицію) щодо означуваного слова.
5. Визначте, чим виражені прикладки й означувані слова.
6. Пригадайте правила відокремлення означень. Чи співвідносні вони з правилами відокремлення прикладок.
7. Яка інформація з тексту зацікавила вас, а яка — здивувала?

3. Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви й розставляючи, де треба, розділові знаки. У разі потреби скористайтеся таблицею.

1. Анна українська княгиня дочка київського князя Ярослава Мудрого одна з найвидатніших жінок середньовіччя прославила Україну на всю Європу. 2. Григорій Сковорода видатний український філософ богослов поет педагог і перекладач був чи не найцікавішою постаттю історії українського духу. 3. Вершина наукового пошуку учення Вернадського про біосферу як цілісну природну систему а також про ноосферу сферу впливу людського розуму на навколишній світ. 4. Українську колядку «Щедрик» або «Carol of the Bells» упізнають і співають на Різдво на всіх континентах світу. 5. Максим Рильський як перекладач зробив надзвичайно багато для розвитку української літератури. 6. Соняшник як декоративна рослина довго прикрашав тільки квітники й оранжереї. 7. Як етнограф і фольклорист Іван Франко все життя з палким інтересом досліджував народну творчість. 8. Орфографію або правопис потрібно знати кожному *(з інтернету)*. 9. Амвросія Бучму як артиста я знав іще тоді, коли він грав у «Березолі» *(М. Рильський)*. 10. Син селянина-кріпака Тарас Шевченко був великим знавцем жит..я пон..воленого с..лянства.

І. Пулюй

А. Орльонов. Портрет Анни Ярославни

А. Бучма

Відокремлення прикладок

Відокремлюємо прикладки, що стосуються особового займенника незалежно від місця в реченні: *Йому, людині з найвищим рівнем IQ у світі, пророкували фантастичну кар'єру математика.*

Відокремлюємо поширені прикладки після означуваного слова, вираженого іменником: *Усе своє життя вчений, творець піраміди потреб, обстоював позитивістські погляди.*

Відокремлюємо прикладки — власні нази, що мають уточнювальне значення щодо означуваних загальних назв: *Син українських емігрантів, Володимир Титла, швидко зрозумів, ким хоче стати.*

Відокремлюємо поширені й непоширені прикладки, що є власними назвами в позиції після означуваного слова й ужиті для уточнення: *Розгадати таємниці однієї з найбільш загадкових цивілізацій зумів він, Юрій Кнорозов.*

Відокремлюємо прикладки, поєднані за допомогою слів *або, наприклад, чи, тобто, як-от, а саме, навіть, зокрема, родом, на ім'я, на прізвище* та ін.: *Один із найцитованіших психологів світу, а саме Альберт Бандура, має українське коріння.*

Відокремлюємо поширені й непоширені прикладки, що вказують на причину та з'єднані сполучником як: *Михайло Янгель, як керівник конструкторського бюро «Південне», уже працював над нищівною міжконтинентальною ракетою.*

(У. Скицька «Наші на карті світу»)

Увага! Якщо сполучник ***як*** не вказує на причину, а має значення *«у ролі кого»*, то прикладку не відокремлюємо: *Федір Піроцький як нащадок давнього козацького роду з Полтавщини обрав військову кар'єру* (за У. Скицькою).

Непоширені або поширені прикладки в кінці речення відокремлюємо не комою, а тире, щоб підкреслити їхню самостійність або відрізнити від однорідних членів речення: *Наша дорога до Синевиру проходила через Колочаву — найбільше село Закарпатської Верховини* (І. Меліка). *Є в мене сестра — красуня* (А. Шиян).

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Багато закладів освіти названі іменами видатних українців.

Імені **Тараса Шевченка** ... удостоєно Київський національний університет, Луганський національний університет, Національний університет «Чернігівський колегіум». Львівський національний університет названо ім'ям **Івана Франка** ... . Волинський національний університет удостоєно імені **Лесі Українки** ... . А розташований цей заклад у Луцьку ... .

Головну українську наукову книгозбірню названо на честь **Володимира Вернадського** ... .

Запитання та завдання

1. Доберіть до виділених слів і словосполучень відокремлені або невідокремлені прикладки. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.
2. Поясніть написання прикметникових суфіксів.
3. Доповніть текст двома-трьома реченнями.

5. Перебудуйте та запишіть подані речення так, щоб іменна частина складеного присудка стала відокремленою прикладкою.

1. Василь Сухомлинський — видатний український педагог ... . 2. Володимир Івасюк — геніальний співак і композитор ... . 3. Дмитро Донцов — український літературний критик, публіцист, філософ, політичний діяч ... . 4. Ліна Костенко — видатна українська поетеса ... . 5. Катерина Білокур — майстриня народного декоративного живопису ... . 6. Ярослава Магучіх — рекордсменка світу зі стрибків у висоту ... .

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Південний полюс відкрив 1911 р. **норвезький** полярний дослідник Руаль Амундсен, а 18 січня 1912 р. ще один полярник із Великої Британії — Роберт Скотт — досяг Південного полюсу.

У складі експедиції Скотта був українець, уродженець Полтавщини — Антон **Лукич** Омельченко. На Далекому Сході, куди закинула хлопця доля, він познайомився з В. Брюсом, який прибув туди закуповувати для полярної експедиції **Скотта** витривалих маньчжурських поні. Оскільки хлопець розумівся на цих тваринах і мав добре здоров'я, його було включено до складу експедиції англійців. Після закінчення експе-

диції його ім'я разом з іншими мандрівниками було внесено до списків членів Королівського географічного товариства Великої Британії.

Його внук — Віктор Іванович Омельченко — у 1998–1999 рр. брав участь у Третій українській антарктичній експедиції, а правнук — Антон **Олександрович** — брав участь як механік у Двадцятій (2015–2016 рр.) і Двадцять четвертій (2019–2020 рр.) українських антарктичних експедиціях *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Визначте основну думку тексту.
2. Випишіть речення з відокремленими прикладками, поясніть їхню роль у тексті.
3. Назвіть та обґрунтуйте правила вживання розділових знаків, які можна проілюструвати за допомогою тексту.
4. Знайдіть відокремлені члени речення. Поясніть умови відокремлення прикладок.
5. Чим відрізняються відокремлені прикладки від відокремлених означень?
6. Поясніть написання власних назв.
7. Які правила написання слів можна проілюструвати виділеними в тексті словами?
8. Доберіть фразеологізм, яким можна охарактеризувати Антона Омельченка.

Що нового ви дізналися на уроці? Де можна використати здобуті знання? За що ви можете похвалити себе на уроці? Над чим варто ще попрацювати? Про що ви хочете дізнатися більше?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із творів, які вивчаєте на уроках української літератури, три-чотири речення з відокремленими прикладками.
2. Складіть три-чотири речення з відокремленими прикладками, добираючи прізвища відомих українців та українок.
3. Напишіть есе «Ці українці / українки змінили світ».

§ 34. Відокремлення додатків
З турботою про довкілля

Цілевизначення

Слова дня: *полони́на, лева́да.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Який член речення називаємо *додатком*? Якою інформацією він наповнює речення? Що вам відомо про відокремлені члени речення?

2. Прочитайте текст. Поміркуйте над тим, у якій ситуації спілкування ми використовуємо відокремлені додатки.

Відокремлені додатки мають значення винятку, заміщення, доповнення, виокремлення когось або чогось із ряду інших осіб чи предметів: *Ці долини одвіку родили, **окрім жита**, таланти і сили* (Т. Масенко).

Вони виражені іменниками з прийменниками ***крім, замість, за винятком, опріч, окрім, наприклад, навіть, включаючи, зокрема, особливо, на відміну від:*** *Екологія цікавить багатьох, **особливо Дмитра**. **Крім учнів**, участь в екологічному проєкті **взяли** майбутні педагоги.*

Завжди відокремлюємо додатки, виражені неозначеною формою дієслова (інфінітивом): ***Замість робитися майстрами часу**, ми стали його бранцями* (О. Забужко).

Не відокремлюємо додатки з прийменником ***замість*** у тих випадках, коли їх можна замінити прийменником ***за***: *Ігор відпрацював у п'ятницю замість Світлани.*

3. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Не/чути ні/якого голосу, крім вівчарської тр(е, и)мбіти десь на далекій полонині. 2. Густі, не/прохідні ліси закривали весь простір, окрім високих полонин *(І. Франко)*. 3. Леонардо да Вінчі малює пейзажі, **зокрема** тосканські схили містечка свого дитинства *(Д. Сміт)*. 4. Зима була найсумнішою порою для неї, особливо під/час м'ясниць *(Н. Кобринська)*. 5. Поряд з успіхами, у житті трапляються і не/вдачі, **помилки**. 6. Пр(и, е)родними барвниками забарвлювали вовну, ткацькі вироби, виготовляли жіночу пудру. Але найбільше використовували для фарбування військових знамен, зокрема козацьких прапорів *(з календаря)*.

Запитання та завдання

1. Знайдіть у реченнях відокремлені додатки з уточнювальним значенням.
2. З якими прийменниками їх ужито?
3. Перепишіть речення, знявши дужки чи риску, поясніть правопис.
4. Як правильно наголосити виділені слова?
5. Чому в четвертому й шостому реченнях ужито просту форму найвищого, а не вищого ступеня порівняння прикметника та прислівника?

4. Перепишіть речення, уставте пропущені розділові знаки й поясніть уживання їх.

1. Та я читала що ще недавно тигри там гуляли по вулицях і крали людей ба навіть коней *(І. Багряний)*. 2. Кімнатні рослини особливо пальми й аспарагуси зробили кімнату дуже затишною. 3. Учитель завжди підтримував Сашкове захоплення поезією особливо народною *(С. Пачинда)*. 4. А я не знаю нічого ніжного окрім берези *(Леся Українка)*. 5. Ягід навколо особливо дикої малини була сила-силенна *(О. Донченко)*. 6. Мешканці села переважно хлопці й чоловіки готували вигін до насаджень молодих лип та акацій. 7. Найкращі пейзажні твори худож-

ника зокрема етюди були представлені на цій виставці. 8. Увесь наш клас за винятком трьох учнів зголосився долучитися до міського проєкту зі збереження лісового озера. 9. Замість прогулянки з друзями Іванко долучився до прибирання місцевого пляжу. 10. У сільському скверику вирішили посадити замість лип магнолії.

5. Запишіть речення, уставляючи замість крапок потрібні додатки з довідки та розділові знаки. Якою інформацією вони збагатили речення?

1. Упродовж усього січня ... ішли густі лапаті сніги. 2. Мій старший брат ... займається футболом. 3. Обабіч вулиці ... посадили чорнобривці й настурцію. 4. Увесь день ... хлопці й дівчата очищали ставок від сміття. 5. Далі в горах ... є багато чорниць. 6. ... жінка почала кричати. 7. Я люблю українську літературу ... .

Довідка. Окрім місця для паркування, за винятком трьох днів, крім плавання, крім маленької перерви на обід, окрім мальв, замість прибрати сміття, особливо твори Володимира Арєнєва.

6. Складіть і запишіть речення з відокремленими додатками, які введіть у речення за допомогою пропонованих словосполучень. Поясніть уживання розділових знаків у складених реченнях.

За винятком відсутніх, крім хліба, замість екскурсії до Східниці, окрім канікул, замість відвідування басейну.

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

ВИНАХІДНИК, ЯКИЙ ПРАГНЕ ОЧИСТИТИ ОКЕАН

Коли в **шістнадцять** років Боян поїхав відпочивати до Греції, у нього виникла ідея, що змінила його життя. Одного дня юнак вирішив позайматися **дайвінгом** у морі. Але, замість чарівного підводного світу, він виявляє у воді купу **поліетиленових** пакетів і пляшок. Море здавалося **сміттєзвалищем**.

Боян усвідомлював, що пластик, крім риб, **небезпечний** для багатьох морських істот. На відміну від іншого сміття, пластик здебільшого не розкладається. Різноманітний непотріб, особливо пляшки й пакети, які хлопець, пірнаючи, побачив, можуть липатися там ще сотні років. Як же очистити во́ди від цього?

І раптом хлопцеві спала на думку блискуча ідея: можна зробити щось таке, що збиратиме пластик, автоматично пересуваючись океанами завдяки силі вітру й течії.

Згодом хлопець проєктує величезний пливучий бар'єр, що збиратиме сміття з великої **тихоокеанської** плями. То був перший успіх *(за А. Томом)*.

Запитання та завдання

1. Знайдіть у тексті відокремлені додатки. Поясніть уживання розділових знаків.
2. З'ясуйте смислове навантаження відокремлених додатків у реченнях.

3. Поясніть написання виділених слів у тексті.
4. Яку проблему порушено в тексті? Розкажіть про свій досвід розв'язання подібних проблем.

8. Опишіть процес підготовки до походу з друзями на пікнік. Складіть текст, у якому використайте відокремлені додатки. У разі потреби скористайтеся довідкою.

Довідка. **Навіть серветки, зокрема воду, пластиковий посуд, крім пиріжків, окрім розкладних стільців, особливо пакети для сміття.**

Для чого потрібно вивчати відомості про відокремлені додатки? Які вправи виявилися для вас найлегшими, а які — складнішими? Над чим працювали із задоволенням? Чи все правильно виконали? Яку оцінку поставили б собі за урок?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Перебудуйте речення на синонімічні з відокремленим додатком, використовуючи подані в дужках прийменники.

1. Ми проїхали майже двадцять кілометрів і бачили безкраї степи, а не очікуване море *(замість)*.

2. Увесь клас брав участь у прибиранні території навколо школи, а Сергій Петрук і Денис Коваленко були на змаганнях із плавання *(крім)*.

3. Ми здобули очікувану перемогу, хоча нам прогнозували поразку *(усупереч)*.

4. Історія України цікавить усіх моїх друзів, а Валерія Сидоренка найбільше *(особливо)*.

2. Знайдіть у доступних джерелах інформацію про Бояна з тексту вправи 7, складіть три-чотири речення, використовуючи відокремлені члени.
3. Напишіть есе «Що значить жити з турботою про довкілля?».

§ 35. Відокремлення обставин
Цінніший вимір твого життя

Цілевизначення

Слова дня: *зростáння, цимбáли, ополóнка.*

1. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке *дієприслівниковий зворот*? Яку роль у реченні він виконує? Що вам відомо про відокремлення його? Як відокремлюємо одиничний дієприслівник?

2. Знайдіть у реченнях дієприслівникові звороти й одиничні дієприслівники; з'ясуйте, які слова вони пояснюють. Визначте їхнє місце щодо пояснюваного слова. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Прагнучи звершити великий задум, спершу візьміть на себе невеликі обов'язки, з якими маєте справу сьогодні. 2. Коли людина починає

працювати, змінивши себе зсередини, вона притягує різних людей і їхній розмаїтий досвід у своє життя. 3. Шукаючи мету, маємо мислити про велике й прагнути до вищого! 4. Легко віддаючи, не думаючи про відплату, ви запускаєте великий механізм доброти. 5. Важко відкрити нові океани, не наважившись покинути берег *(Дж. М. Темплтон)*. 6. Ми багатіємо, лише віддаючи *(А. Светчин)*. 7. Переставши бути підготовкою до дорослого життя, освіта стала тривалим процесом зростання і розвитку від народження до смерті *(С. Мітчелл)*.

Відокремленими обставинами можуть бути не тільки дієприслівники чи дієприслівникові звороти. Відокремленими можуть бути обставини, виражені іменником із прийменником, рідше — прислівником. Поширені обставини здебільшого відокремлюємо.

3. Розгляньте таблицю. Зробіть висновок про умови відокремлення обставин.

Відокремлюємо обставини	Не відокремлюємо обставини
– виражені дієприслівниковим зворотом: *Причепуривши подвір'я та хату, ми з нетерпінням очікували Спаса;*	– виражені одиничними дієприслівниками зі значенням обставини способу дії в позиції після дієслова-присудка чи в кінці речення: *Бабуся вишивала сидячи;*
– виражені одиничними дієприслівниками: *Прабабуся починала співати пісень, і ми, слухаючи, вимальовували в уяві образи, смакували тембр її голосу;*	– виражені дієприслівниковими зворотами, що мають фразеологічне значення: *Усі готувалися до свята не покладаючи рук.*
– виражені іменниками з прийменниками ***всупереч, незважаючи на, унаслідок, наперекір, згідно з, за умови, завдяки, за відсутністю***: *Незважаючи на обставини, ми повинні творити наше духовне життя.*	

4. Запишіть речення, розставляючи розділові знаки. Поясніть правила. Підкресліть відокремлені члени речення. Прочитайте речення, опустивши відокремлені обставини. Дослідіть зміну емоційного забарвлення та змісту. Зробіть висновок про роль відокремлених членів речення в мовленні.

1. Жовте листя тремтячи й коливаючись у повітрі тихо раз по раз сідало на землю, укриваючи її пишним золотим накриттям. На землі вже лежав товстий і м'який шар такого листя. Падаючи з дерева й лягаючи на нього нове листя тихо та якось таємно шелестіло *(Б. Грінченко)*.
2. Розкривши томик мудрого поета читайте про троянду й виноград при

світлі сонцевидного ранета *(І. Низовий)*. 3. Зберігаючи світлину не завжди беремо її до рук не завжди дивимося на неї забуваємо про неї. Та утративши сумуємо. 4. Лелечата щоразу витягуючи дзьобики по свіжу поживу уже проймалися передчуттям першого лету. 5. Давши волю своїй душі скрипка осінньою павутиною може прокинутися при самій землі може жебоніти струмком заплакати вітром злетіти вогненним чардашем. 6. Подивувавшись приглядаємося до віддзеркаленого в росяній кульці Всесвіту біжимо в міріади росинок умиваємося ними поки сонце їх не випило *(А. Содомора)*.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Цей хлопчик, опершись на коліно, витирав серветкою портрети героїв Небесної сотні, старанно зішкрібав пальцями бруд із куточків рам, дихав на скло, розтоплюючи крижинки дощу...

— Хто в тебе тут загинув — друг, брат? — запитала жінка.

— Ніхто, просто чищу... *(з газети)*.

Запитання та завдання

1. Визначте цінності, якими керуються у вчинках співрозмовники.
2. Про які моральні характеристики мовців цієї ситуації можна говорити з упевненістю?
3. Хто з людей, задіяних у цій ситуації, морально й духовно вищий?
4. Як би ви змоделювали ситуацію, зробивши її прийнятною і відповідною суспільним нормам?
5. Продовжте діалог, додавши кілька реплік.
6. Назвіть умови відокремлення обставин.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Якось хлопчик, на ім'я Максим, пішов до магазину й купив там колу, стаканчик і трубочку. Склав (все, усе) в пакет (й, і) вирішив прогулятися.

Згодом випив колу (з, із, зі) стаканчика через трубочку. Поряд не було смітника, тож, не задумуючись, кинув сміття на землю.

Аж раптом стаканчик заговорив!

Макс здивувався.

Та згодом і трубочка (зі, із, з) пакетом почали говорити!...

...Відтоді в родині Максима з'явилася традиція сортувати сміття... *(за Г. Ткачук)*.

Запитання та завдання

1. Яку проблему порушує авторка?
2. Чи є така проблема у вашому оточенні?
3. Перебудуйте кілька речень, ускладнивши їх відокремленими обставинами.
4. Виберіть доцільне для контексту слово з дужок і поясніть свій вибір.
5. Складіть і запишіть, про що говорили пластикові речі. Що має вплинути на людей, аби вони змінили своє ставлення до питань екології? Якими цінностями потрібно керуватися?

7. Запишіть речення, ускладнивши їх відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами. У разі потреби прочитайте довідку, однак доберіть власні відокремлені обставини.

1. Книжка стимулює нашу фантазію. 2. Ми дізнаємося про інші країни, про життя в них. 3. Ми вчимося краще розуміти інших. 4. Книжка об'єднує покоління. 5. Дитяча книжка збагачує культуру країни *(з інтернету)*.

Довідка. Прочитавши достатньо книжок, ми ... . Читаючи вперше хорошу книжку, ... відроджуючи гідність людини. Читаючи цікавих авторів, ... Добираючи подарунок дорогій людині, ...

8. Відредагуйте речення та запишіть їх. Підкресліть відокремлені обставини, поясніть уживання розділових знаків.

1. Прочитавши рукопис, редактору здалося, що він потребує серйозного доопрацювання. 2. Дізнавшись добру новину, радості дівчини не було меж. 3. Попрацювавши два тижні над проєктом, виникли запитання. 4. Зібравши необхідну суму для придбання дронів, у нас з'явилася впевненість у подальших діях. 5. Вийшовши на вулицю, мені стало жарко.

Дієприслівниковий зворот уживаємо тільки тоді, коли дії, які він позначає і які позначає присудок, здійснює одна особа.

Дієприслівниковий зворот можна вживати тільки в реченні, де є підмет (названо дійову особу).

Чи хотіли б ви дружити з людиною, у якої немає цінностей?

Продовжте речення.

Урок допоміг мені ... . Сьогодні я дізнався / дізналася ... . Упродовж уроку йшлося про такі цінності: ... . Мій настрій був... . Найважливіші мої цінності — це ... .

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Запишіть текст, розставляючи розділові знаки. Продовжте, висловлюючи власну думку.

Без потреби механічно вживаючи чужі слова люди можуть урешті-решт звести нанівець усю лексику рідної мови залишивши від неї тільки граматичні закінчення. Але ж чужі слова називаючи предмети не можуть передати ... .

2. Використовуючи доступні джерела, знайдіть п'ять–сім прислів'їв із дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами. Запишіть їх. Визначте їхню синтаксичну роль. Поясніть розділові знаки *(усно)*.
3. Напишіть есе «Герої мають жити в наших серцях».

§ 36. Вставні слова, словосполучення, речення
Цінність часу

Цілевизначення
Слова дня: *віддáвна, либóнь.*

1. Прочитайте речення. Якого значення надають їм виділені слова та словосполучення? Що зміниться, якщо їх вилучити? Чи є виділені слова членами речень?

1. Кажуть, час — найдивовижніша штука. **2. На жаль,** часу завжди не вистачає. **3. Мабуть,** треба вміти його правильно планувати. **4. На думку Джексона Брауна,** часу в нас стільки ж, скільки його було в Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Джефферсона, Пастера, Хеллен Келлер, Альберта Ейнштейна. **5. Вони, на щастя,** змогли ефективно використати час.

Вставні́ми називаємо такі слова, словосполучення або речення, що виражають ставлення мовця до висловлення, його оцінку, характеризують послідовність викладу думок, зв'язок між ними.

Вставні слова та словосполучення не є членами речення, а уточнюють, конкретизують зміст основного повідомлення. Вставними можуть бути й речення: ***як кажуть, я бачу, я певен*** тощо.

В усному мовленні вставні слова та словосполучення виокремлюємо ***паузами*** й порівняно швидкою вимовою, а на письмі — ***комами***: *Я ті зерна буду берегти, щедре поле в них заколосує, бо,* ***на жаль,*** *людської доброти часом у житті таки бракує* (Д. Луценко).

Запам'ятайте!

Не є вставними такі слова, їх комами не виокремлюємо:

ніби, нібито, мовби, немовби, наче, неначе, усе-таки, адже, от, принаймні, навіть, між тим, за традицією, буквально, якби, майже, при тому, при цьому, тим часом, до того ж, приблизно, якраз, як-не-як.

Вставні слова необхідно відрізняти від однозвучних із ними слів, які є членами речення. Наприклад: *Ніч така місячна, зоряна, ясная,* ***видно,*** *хоч голки збирай... (нар. тв.). Станція була маленька, але,* ***видно,*** *недавно відбудована* (О. Копиленко).

2. Розгляньте таблицю. Складіть за її змістом розповідь про групи вставних слів, словосполучень і речень. Складіть п'ять речень зі вставними словами, що належать до різних груп за значенням.

Групи вставних слів (словосполучень, речень) за значенням	
Значення	**Приклади**
Упевненість, невпевненість, припущення	*напевно, дійсно, безперечно, справді, безумовно, безсумнівно, без сумніву, звичайно, можливо, мабуть, може, здається, очевидно, либонь, може бути, а може, що-правда, правду кажучи*
Указівка на джерело повідомлення	*кажуть, як кажуть, мовляв, на думку ... , за словами ... , по-моєму, по-твоєму, по-вашому, гадаю, бачу, як відомо*
Емоції, почуття	*на щастя, на жаль, на диво, як на зло, як на біду, дивна річ, на сором, чого доброго, боже збав*
Послідовність викладу думок, зв'язок між ними	*по-перше, по-друге, до речі, з іншого боку, отже, зокрема, наприклад, таким чином, між іншим, нарешті, інакше кажучи, виходить, а втім, значить*
Привертання уваги співрозмовника, увічливість	*пробачте, вибачте, чуєте, уявіть, зрозумійте, даруйте, будь ласка, дозвольте, погодьтеся, між нами кажучи, зверніть увагу, майте на увазі*

3. Перепишіть речення. Уставте, де треба, пропущені букви. Підкресліть вставні конструкції. Поясніть, з якою метою їх використано.

1. **На думку фахівців / фахівчинь,** тайм-менеджмент — це вміння еф..ктивно в..користовувати обмежений час для розв'язання максимальної кількос..ті завдань. 2. Ми, **безумовно,** раді відвідати тренінг із тайм-менеджменту. 3. **Погодьтеся,** важливо вміти опт..мізувати

час. 4. **По-перше,** треба визначити, які завдання є найважливішими, **по-друге,** необхідно ..кладати списки термінових і важливих завдань. 5. **Дивна річ,** але це працює. 6. **Звісно,** на шляху до тайм-менеджменту ви будете пом..лятися. 7. **Дійсно,** ми п..р..ймаємося завтрашнім днем і повинні вміти планувати свої дії. 8. **Отже,** щоб еф..ктивно в..користовувати правила розподілу часу, треба ознайомитися з порадами фахівців. 9. **Кажуть,** час т..че, як вода.

- Підкресліть слова, у яких кількість букв більша, ніж кількість звуків.
- Якою темою об'єднані речення?
- Розкажіть, як ви плануєте свій час. Чи завжди вдається ефективно спланувати день?

4. Запишіть речення, додаючи з довідки пропущені вставні конструкції. Визначте групи вставних слів за значенням.

1. ... , Рей Бредбері писав: «Час пахне пилом, годинами, людиною». 2. ... , службу часу ведуть астрономічні обсерваторії в усіх куточках світу. 3. ... , скільки людей у різних країнах зайняті зберіганням точного часу. 4. Правильність їхнього ходу, ... , перевіряють, спостерігаючи за зорями. 5. ... , час не можна замкнути в сейфі. 6. ... , зберігають його зовсім не так, як еталони метра або кілограма. 7. ... , на астрономічних обсерваторіях, котрі ведуть Службу часу, його зберігають спеціальні прилади — різноманітні астрономічні годинники. 8. Час, ... , можна зберігати? 9. Час, ... , фізична величина *(з інтернету)*.

Довідка: безперечно, відома річ, уявляєте, виходить, дивна річ, майте на увазі, за словами науковців, як відомо, зрозуміло.

5. Перепишіть речення. З'ясуйте, у яких із них виділені слова є членами речення, а в яких — вставними словами.

1. А втім, **може,** і справді се якась невідома сила розкраяла мені і серце, і душу надвоє *(Леся Українка)*. 2. Ні, се не **може** бути *(Панас Мирний)*. 3. Ти послухав би, що люди **кажуть**. 4. **Кажуть,** що обличчя — дзеркало душі. 5. Це місце **здавалося** йому святим і віщим *(І. Цюпа)*. 6. Тут навіть повітря, **здавалося,** несло в собі золотисті відтінки *(Олесь Гончар)*. 7. На вулиці добре **видно**. 8. Світлана, **видно,** хотіла виконувати завдання в іншій групі. 9. **Правда** завжди перемагає. 10. Правда, з того часу втекло вже чимало води *(Ю. Збанацький)*.

6. Складіть пари речень зі словами *бачиш, з іншого боку, вважаю, на щастя* так, щоб вони в одному реченні були вставними словами, а в другому — членами речення.

7. Складіть за поданими схемами речення.

[Вст. сл., ...]. [... , вст. сл., ...]. [... , вст. сл.].
[Вст. словосп., ...]. [... , вст. словосп., ...]. [... , вст. словосп.].
[Вст. реч., ...]. [... — вст. реч., — ...]. [... (вст. реч.) ...].

Чим зацікавив вас урок? Що вас здивувало? Які емоції ви відчували під час уроку? Який зв'язок із вивченим раніше матеріалом ви помітили?

8. Оберіть один із варіантів домашнього завдання. Для виконання його пропонуємо об'єднатися в групи.

1-ша група. Проведіть у класі опитування, як ваші однокласники й однокласниці планують свій час. Поцікавтеся, на що вони витрачають час найбільше. Для цього складіть кілька запитань, які, на вашу думку, дадуть змогу отримати вичерпну інформацію, розмістіть їх на гугл-диску. За результатами опитування підготуйте стисле повідомлення. Ілюструйте його діаграмами.

2-га група. Доберіть якомога більше фразеологізмів зі словом *час*, з'ясуйте значення їх. Оберіть із-поміж них такі, що можуть бути епіграфом для уроку. Підготуйте допис про виконання домашнього завдання.

3-тя група. Доберіть якомога більше фразеологізмів, що мають значення часу, наприклад: *з діда-прадіда* (віддавна), *за царя Панька* (дуже давно). Підготуйте презентацію про ці фразеологізми.

§ 37. Розділові знаки в реченнях зі вставними словами, словосполученнями, реченнями

Традиції нашого народу

Цілевизначення

Слова дня: *феєри́чний, га́яти, засто́сунок.*

1. Прочитайте речення вголос, виділяючи вставні слова. Уставте пропущені коми. Визначте групи вставних слів за значенням.

1. Здається часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю! 2. Вже почалось мабуть майбутнє. Оце либонь вже почалось *(із тв. Л. Костенко)*.

Ставимо кому

Вставні слова, словосполучення та речення на письмі відокремлюємо ***комами***: *Десь, **може**, починається сьогодні русло нової на землі ріки* (Л. Костенко). *Картина, **прямо скажем**, феєрична* (Л. Костенко). *Ви, **я думаю**, успішно виконали завдання.*

Не ставимо кому

- Якщо сполучник **а**, рідше **і** стосуються вставного слова, його комами не відокремлюємо, наприклад: ***а може, а втім, а отже, а власне***: *Чи не підкажете, що почитати про планування часу, а власне, про застосунки.*
- Якщо вставні слова входять до складу відокремлених членів речення: *Сергій, очевидно поспішаючи, не поснідав.*

2. Запишіть речення, уставляючи пропущені розділові знаки. Які значення передають вставні слова?

1. І справді незабаром наші прогнози здійснилися. 2. Морське повітря як стверджують лікарі має цілющі властивості *(з підручника)*. 3. Кажуть після грози навіть хліб краще росте. 4. Усмішка — це ж власне частка душі її вияв її світло, і тому вона треба думати вічно буде *(Олесь Гончар)*. 5. Зранку мабуть годині о восьмій почався дощ. 6. ...Та мабуть над усе до загину треба віри людині в людину *(В. Забаштанський)*. 7. На жаль дерево росте повільніше ніж людина *(І. Цюпа)*. 8. На щастя вітер швидко вщух. 9. На жаль чудес на світі не буває *(П. Воронько)*. 10. У народній медицині очевидно не було кращих ліків від застуди ніж калиновий чай *(В. Скуратівський)*.

3. Складіть за поданими схемами речення. Поясніть уживання розділових знаків.

1. [(привернення уваги) ...]. 2. [... (емоції, почуття) ...]. 3. [... (послідовність викладу думок) ... (послідовність викладу думок...)].

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

— Ти ніколи не задумувалася, чому в усіх народів вода є ритуальною? Хрестять у воді, читають молитви над водою, її освячують, вірять, що вода зцілює, якісь замовляння язичницькі теж були на воді.

— Може, тому що вона змінює свою структуру під впливом слова, звуку? Особисто я в це вірю. А ти?

— Напевно, теж, хоча не впевнений...

— Принаймні наші предки інтуїтивно, без знань молекулярної фізики, це знали. А ще боялися води, вірили, що в ній живуть різні міфічні духи, — Олеся перевела розмову в легшу, ненаукову площину.

— Добре, що ми тепер мудрі й розуміємо, що то лише казки, — роздумував уголос Ярема.

— Не знаю, мені чомусь важко повірити, що наші попередники були такі обмежені, щоб вірити в те, чого ніколи не бачили. Може, усе — не такі й вигадки...

— І ти в це віриш? Дівчино, в еру інтернету, супутників та ядерної зброї, думаєш, у воді чи в лісі є щось невивчене? — скептично мовив Ярема.

— Хтозна... — лише всміхнулась у відповідь *(М. Кривошея)*.

Запитання та завдання

1. Визначте основну думку тексту.
2. Випишіть речення зі вставними словами. Спробуйте їх пропустити або, де можливо, замінити синонімічними. Як вставні слова впливають на зміст тексту?
3. Визначте тип мовлення тексту.
4. Дайте власну відповідь на запитання Яреми *(усно)*.
5. Пригадайте якнайбільше фразеологізмів зі словом *вода*. У яких ситуаціях їх використовують?
6. Сформулюйте за змістом тексту два запитання.
7. Розкажіть про традиції нашого народу, пов'язані з водою.

5. Відредагуйте речення та запишіть. З'ясуйте, у яких випадках вставні слова й словосполучення зайві. Висловте припущення, чому надмірне вживання вставних слів є шкідливим.

1. І тут, зверніть увагу, я почув, розумієте, що сьогодні треба виступити на зборах. 2. Наш клас, по-перше, дружний, по-друге, активний, по-третє, значить, спортивний. 3. Я, власне кажучи, розумієш, дуже хотів брати участь у змаганнях. 4. Але, бачиш, на жаль, усе-таки обрали не мене, а Сашка. 5. На мою думку, без сумніву, треба більше читати. 6. А ще, очевидно, мабуть, треба вивчати традиції нашого народу.

6. Переконайте однокласника або однокласницю, що треба: а) щодня робити руханку; б) рідше користуватися соцмережами; в) самостійно писати творчі роботи, а не користуватися послугами штучного інтелекту. Використовуйте вставні слова, що вказують на послідовність викладу думок, зв'язок між ними.

7. Складіть якомога більше різних відповідей на подані запитання, використовуючи вставні слова та словосполучення.

Зразок. Ми зустрінемося сьогодні? — Звичайно, ми не зустрінемося. Може, зустрінемося. Я думаю, зустрінемося. Так, обов'язково.

Ти користуєшся орфографічним словником? Ми підемо в кіно? Ти не забув привітати бабусю зі святом? Чи відбудеться сьогодні футбольний матч?

Чим зацікавив вас урок? Що вас здивувало? Які емоції ви відчували під час уроку?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із текстів художньої літератури сім речень зі вставними словами та словосполученнями. Визначте значення вставних конструкцій.
2. Напишіть допис про свій клас. Доберіть фразеологізми, які можна використати для характеристики класу.
3. Напишіть есе «Чим важливі народні традиції?».

§ 38. Просте ускладнене речення: узагальнення вивченого

Україна — понад усе

Цілевизначення

Слова дня: *ва́тра, пласту́н, плека́ти, шляхе́тний, споглядальність.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Яке речення вважаємо *ускладненим*? Назвіть елементи, що ускладнюють речення. У яких ситуаціях мовлення найчастіше вживаємо речення з однорідними членами? Які функції виконують вставні слова та словосполучення?

2. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Вона знала про Україну все: від звичаїв і традицій до останньої ноти старовинних українських колискових.

Це була її особиста Україна: придумана й виплекана роками біля пластунських ватр, вимурувана зі спогадів батьків, зведена з розповідей викладачів у школі українознавства.

Справжня Україна була зовсім іншою. Вона побувала в ній лише раз — 1983 року. Потайки. І ніколи тут **не співала**. Бо тут **не лише не знали**, як вона співає, а взагалі **не знали**, що вона вміє співати.

У цій справжній Україні її пісні були заборонені. Точніше, пісні були **не зовсім** її, а просто українські. Вона ж усього-на-всього витратила двісті тисяч доларів для того, щоб їх записати. Але як записати! Такого розмаху **не могла** собі дозволити жодна американська попзірка, а вона могла, бо це було для її України. А її Україна для неї була понад усе.

Її голос, без перебільшення, коштував мільйони, бо офіційний рекламний голос «Ford Motors» **не міг** коштувати менше. А вона сиділа й старанно вчилася цим голосом вимовляти українські тверді шиплячі, бо «червоний — то любов, а чорний — то журба». Спробуй таке без акценту заспівай!

А вона якраз заспівати могла будь-що. Бо щоб успішно співати джингли й озвучувати рекламу, потрібно раз і назавжди забути фразу **«не можу»**. Вона ж співала ту рекламу й ті джингли так, що корпорації ABC, NBC, CBS, «Burger King», «McDonald's», «American Airlines» і «Delta Air Lines», «Coca-Cola», «Pepsi-Cola» довірили свій імідж саме її спів.

Ніхто ж **не згадує** насправді, що свого часу їй довелося зробити **нелегкий** вибір: між скрипкою та академічним співом вона обрала академічний спів, але страшенно побивалася за скрипкою. А тоді **не стало** батька, треба було із чогось жити, тож замість опери пішла в **не менш суворий** світ реклами. І хоча там було й **не рясно** оперних голосів, їй довелося переконати, що так, як про йогурт співає вона, ніхто не співав ніколи й, найімовірніше, **не заспіває**.

Вона втілила найзаповітнішу американську мрію: стала відомою та багатою завдяки таланту й **невтомній** праці. І не втілила свою найзаповітнішу — заспівати на концерті в Україні.

Але водночас так заспівала українські пісні, що її ще довго ніхто не переспіває. І справа не в крутому аранжуванні, захмарних сумах, витрачених на студійні записи, чи неперевершеній стилістиці виконання. А в тому, що вона співала ці пісні для своєї України *(за А. Акуленко)*.

Запитання та завдання

1. Про кого йдеться в тексті? Як ви це визначили? Що вам відомо про цю людину?
2. Перекажіть текст *(усно)*. Доповніть його відомою вам інформацією.
3. Визначте основну думку тексту.
4. Яка інформація тексту вас найбільше зацікавила, здивувала?
5. Як ви розумієте вислів «Україна — понад усе!»? Наведіть приклади з літератури, історії або із життя, коли Україна була понад усе.
6. Чи траплялися у вашому житті ситуації, коли *«потрібно раз і назавжди забути фразу "не можу"»*? Розкажіть про це.
7. З якою метою авторка записала окремі слова латиницею?
8. Поясніть уживання розділових знаків у простих ускладнених реченнях.
9. Про які норми вимови йдеться у фразі *«вимовляти українські тверді шиплячі»*?
10. Знайдіть у тексті слово, що є синонімом до слів *досконало, майстерно*.
11. Що об'єднує виділені в тексті слова?

3. Запишіть речення, розставляючи, де треба, пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте вживання їх.

1. Доброчинність — явище добре знайоме в Україні здавна *(М. Ігнатенко)*. 2. За кошти князя Володимира Великого було придбано внутрішнє начиння Десятинної церкви зокрема ікони хрести посуд *(А. Вагнюк)*. 3. Ім'я Галшки Гулевичівни назавжди вписане в історію українського народу пов'язують передусім із просвітою українських дітей зі створенням Києво-Могилянської академії. 4. Петро Могила засновник Києво-Могилянської академії належить до знакових постатей. 5. Як відомо за мудре державне керівництво народ назвав князя Ярослава Мудрим. 6. Доля старшої доньки Ярослава Мудрого Єлизавети привела її в Норвегію. 7. За гетьманом бунчужний ніс бунчук палицю з довгим кінським волоссям барвистою стрічкою та гострим наконечником. 8. Полковники мали булаву або пірнач *(М. Слабошпицький)*. 9. На жаль родина Терещенків змушена була емігрувати за кордон. 10. Блищать і сяють в історичній млі пощерблені щити пониклі стяги *(Д. Кремінь)*. 11. Подорожуючи Україною одержуєш магічну силу енергії *(К. Тейлор)*. 12. Цвіте земля задивлена в свободу *(Л. Костенко)*. 13. Україно ти моя молитва... *(В. Симоненко)*. 14. Марія Примаченко як художниця відома в усьому світі. 15. Я візьму той рушник простелю наче долю... *(А. Малишко)*.

Запитання та завдання

1. Що таке *доброчинність, благодійність*? Як утворено ці слова?
2. За якими діями й учинками можна пересвідчитися в доброчинності людини?
3. Чи варто розповідати про свою благодійність, писати про це в соцмережах?

Квітка Цісик

Галшка Гулевичівна

Марія Примаченко

Петро Могила

Ярослав Мудрий

4. Розгляньте світлини. Презентуйте в класі інформацію про одну з особистостей.
5. Якими є вчинки, поведінка людей, для яких Україна — понад усе?

4. I. Ускладніть подане речення поширеним звертанням, вставним словом, однорідними членами, відокремленим означенням, відокремленою обставиною та запишіть. Поясніть розділові знаки.

Любов до Батьківщини починається з поваги до її мови.

II. Складіть по два речення з поданими порівняльними зворотами, щоб вони в одному реченні були відокремленими членами, а в другому — невідокремленими.

Як море, як тополя, немов волошки, як криця, мов дзвіночок, як митець.

5. Відновіть текст, визначивши межі речень і розставляючи пропущені розділові знаки. Охарактеризуйте кожне речення тексту за всіма відомими вам ознаками.

У житті народу у його щоденних справах і клопотах культурному надбанні фольклорних традиціях образних та афористичних особливостях мови містяться відповіді на всі найскладніші питання буття. Спосіб життя предків їхні традиції віра звичаї обряди сімейні стосунки це сьогодення кожного з нас. У традиціях зберігаються національна неповторність українців їхні свята та будні найкращі сподівання і найсвітліші надії. Саме ці надії виводять дитину з непевних манівців на широкий шлях до щасливої долі до відчуття себе українцем *(з «Енциклопедії українознавства»)*.

Запитання та завдання

1. Що значить відчувати себе українцем / українкою?
2. Перекажіть текст *(усно)*, доповнюючи його потрібними за змістом вставними словами.
3. Визначте синтаксичну роль однорідних членів речення. Поширеними чи непоширеними є однорідні члени в поданих реченнях?

6. Виконайте тестові завдання.

1. Речення з однорідними присудками утворимо, якщо до частини *«Упродовж віків українці створювали свої традиції ...»* додати

А і тому сьогодні ми маємо великий культурний спадок.
Б і дотримувалися звичаїв.

В передавши нам їх частину.
Г і справою честі кожного покоління є продовження їх.

2. Вставні слова, що вказують на послідовність думок, подано в рядку

А мабуть, може, певно, очевидно
Б безумовно, безсумнівно, звичайно, природно
В отже, по-перше, по-друге, зрештою
Г на щастя, на жаль, власне, правда

3. Речення, ускладнене відокремленою обставиною, подано в рядку

А Ось вона, славна Полтава.
Б Дожинаючи лан, наші предки неодмінно залишали трохи стебел із колосками *(В. Скуратівський)*.
В Хліба́, здається, з останніх сил трималися за життя *(Олесь Гончар)*.
Г За правду, браття, єднаймося щиро! *(Леся Українка)*.

4. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Озеро мінливе й неспокійне, як мінливе й неспокійне над ним небо *(Б. Харчук)*.
Б Можна ідеально знати граматику чужої мови і все ж, як кажуть, говорити «з акцентом» *(М. Пентилюк)*.
В У всякому ділі є свої майстри і своє, так би мовити, натхнення *(Олесь Гончар)*.
Г Готуючись вийти заміж кожна дівчина, як правило, повинна була мати багато вишиванок *(О. Гасюк)*.

У яких ситуаціях можна використати знання, здобуті під час вивчення теми «Просте ускладнене речення»? Який матеріал виявився для вас складнішим, а який — легшим? За що ви можете себе похвалити? Визначте свої основні досягнення. Над чим треба попрацювати?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть карту пам'яті «Просте ускладнене речення».
2. Запишіть текст, розставивши розділові знаки. Охарактеризуйте будь-які три речення з тексту за всіма відомими вам ознаками.

Добра доля колись прийшла до українця з поля. Степовий обшир це небесна зоряна безмежність і курна земна далечінь протяжність і паріння м'якість і гнучкість.

У кожному з українців за словами одного автора є частка Байди Ґонти Залізняка. Їхня козацька слава в пам'яті й сучасних українців.

Поетичність ліризм душевність за визнанням більшості гостей-чужинців притаманні саме українському національному характеру. Приємно дивували мандрівників у всі часи оптимізм українців їхній гумор схильність до жартів і кепкувань.

Які риси характеру ми відкриємо в наших предків батьків родичів у собі? *(за В. Супруненком)*.

3. Напишіть есе «Для мене Україна — понад усе?».

§ 39. Знаки довкола нас як засіб інформування
Турбота про здоров'я — це важливо

Цілевизначення

Слова дня: *натóмість, неодмíнно, цілю́щий.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Із чим асоціюється у вашій уяві слово *знак*? Які знаки оточують вас щодня? Що вам відомо про роль знаків у житті людини?

2. Прочитайте інформацію. Доберіть власні приклади та розкажіть про види знаків. Зробіть висновки про важливість знаків у вашому житті.

Кожна людина щоденно послуговується різноманітними знаками, що забезпечують її життєдіяльність, як-от: колір світла у світлофора; стрілка, що вказує напрямок руху; жест-вітання; умовна позначка на етикетці товару; та чи та рослина, предмет побуту тощо.

Знаки поділяють на різні ***види***, зокрема такі: ***знаки*** (предметні) і ***знаки-символи***; ***речові***, ***образні*** й ***графічні***.

Знак позначає об'єкт, що не містить додаткової інформації, яку можна інтерпретувати. Наприклад: стрілка годинника, дорожній знак, знаки на сміттєвих баках, етикетках товарів тощо.

Знак-символ — це конкретний предмет, явище чи образ, що має певний зміст, і водночас це щось абстрактне, що є відображенням (символом, носієм) певної ідеї, гіпотези, концепції. Наприклад: волошки, волошечки (кущова трав'яниста рослина базилік із запашними синіми квітками, а в народних обрядах — це символ святості та чистоти, дівочої ніжності й честі); горлиця (лісовий птах, дикий голуб, а в народі — віщий птах, символ жінки, що тужить і сумує; символ подружньої вірності).

Речові

Дуб, калина, сокіл, вишиванка, дідух, вінок, прапор, писанка.

Образні

Берегиня, мавка, Оранта, Ярило.

Графічні

Стрілка, дерево роду, маркування товару.

Знаками-символами в Україні є червона калина, дуб, вишита сорочка, писанка, Тарас Шевченко, Григорій Сковорода; ***державні знаки-символи*** — це Державний Прапор, Державний Герб і Державний Гімн України. Коли на фініші спортивного змагання піднімають прапор України та звучить її гімн, це символізує перемогу українських спортсменів.

3. Розгляньте схему «Функції знаків». Поставте запитання, відповіді на які вона містить. Відповідаючи на них, наводьте власні приклади.

Функції знаків

Інформаційна функція

За допомогою знаків передають певну інформацію, відомості та знання. Наприклад, дорожні знаки інформують про правила руху на дорозі.

Комунікативна функція

Система мовних і позамовних знаків робить можливим міжособистісне спілкування. Наприклад, жести замінюють або / і доповнюють мовну комунікацію.

Культурологічна функція

Знаки зберігають і передають від покоління до покоління культурне надбання народу. Наприклад, *Вернигора* — казковий велетень; *лісовик* — господар лісу; *дідух* — ритуальний сніп жита чи пшениці.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Згадуючи про «свої» шампуні, зубні пасти, креми, фарби та лаки для волосся, мийні засоби, косметику тощо, мимоволі починаєте задумуватися над інформативністю символів на товарах. На них ви, на жаль, раніше просто не звертали уваги.

Оті всі знаки: малюнки, написи, цифри, об'ємно-просторові зображення — називають маркуванням товару, ідентифікаторами його. Вони вказують на способи зберігання, використання, транспортування тощо. Інформація на товарі повинна відображати якість продукції, безпеку, відповідність міжнародним нормам.

Маркування має змінні та постійні складники. Змінні складники — це країна-пакувальник, номер партії, дата виготовлення і терміни зберігання.

Постійні складники — це товарний знак, країна-виробник, назва та кількість продукції, розміри, екологічне маркування, маніпуляційні й попереджувальні знаки, штрихкод, стандарти.

Отже, товарні знаки, знаки відповідності або якості, попереджувальні, маніпуляційні, експлуатаційні, компонентні, екологічні, розмірні, знаки найменування місця походження товару, штрихкод — усі ці знаки називають *інформаційними*.

Інформаційні знаки розповідають нам про те, як зберігати товар, щоб він не втратив якості; у які сміттєві баки викидати упакування; який термін придатності товару після розпакування; яка вага тощо *(О. Семенов)*.

Запитання та завдання

1. Що нового ви дізналися з тексту?
2. Яка інформація вам відома? Чи використовуєте ви її за призначенням?
3. Який зв'язок між маркуванням товару й турботою про здоров'я?
4. Поясніть ужиті в реченнях тире й двокрапку.
5. Назвіть прості ускладнені речення, зазначте ускладнювальні елементи.
6. Знайдіть у реченнях прикладку, різні види означень і присудків.
7. Відтворіть текстову інформацію графічно.

5. Прочитайте текст. Перекажіть його від першої особи. Зробіть висновки про важливість інформаційних знаків у вашому житті. Випишіть речення, у якому пропущені розділові знаки, поставте їх і поясніть.

Згадується одна історія. Чоловік купив засіб від комарів. Прийшов додому, відкоркував пляшечку, швиденько намазав її вмістом усе тіло й ліг спати. Уранці прокинувся весь страшенно покусаний і злий на виробників цього засобу. Адресуючи їм слова обурення пішов читати інструкцію написану на упакуванні. Ось що там було написано: «Відкоркуйте засіб. Налийте його в тарілочку й поставте біля вікна. Комарі полетять туди».

Будьте уважні до того, що використовуєте, і завжди читайте інформацію на упакуваннях *(О. Семенов)*.

6. Прочитайте текст. Про що автор інформує вас? Намалюйте знаки, які тут згадано. Запропонуйте знаки, які можна використати для відтворення інформації.

Складні ідеї часто можна ефективніше висловити за допомогою малюнка. Для того щоб намалювати ідею, потрібно лише трохи часу, необхідного для описання тієї самої ідеї за допомогою вербальних подробиць.

Роздільники, як-от: лінії, пунктир тощо, можуть допомогти візуально відокремити ідеї одну від одної, створити порядок і структуру.

Стрілки вказують на деталі та дають можливість зосередитися на специфічних малюнках, шрифтах чи тексті, забезпечити зв'язок між численними ідеями. Маркери допомагають виокремити серію ідей чи окрему ідею серед малюнків або текстів.

Позначки зручно використовувати по всьому документу скетч-нотаток, щоб візуально визначити ідеї як повторювані елементи.

Рамки поєднують різноманітні елементи в єдину групу, що оформлює ідею чи тему загалом *(М. Роде)*.

7. А якщо всі знаки довкола нас зникнуть?

Якими вміннями ви збагатили себе? Що ви вважаєте своїм досягненням? Оцініть результати своєї роботи.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію «Про що нас інформують штрихкоди?».
2. Створіть колаж із найцікавіших і найкорисніших, на вашу думку, інформаційних знаків.
3. Доберіть цікаву інформацію про здоровий спосіб життя і передайте її за допомогою знаків.

§ 40. Українські знаки-символи
Символи — мова вічності

Цілевизначення
Слова дня: *гара́зд, заохо́чувати, зібга́ти, зозуля́стий.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Із чим асоціюється у вашій уяві слово *символ*? Що вам відомо про українські знаки-символи? На які види їх поділяють? Які знаки символізують Україну як державу? Як ви ставитеся до державної символіки? Що символізує перемогу українських спортсменів на міжнародних змаганнях, Олімпійських іграх?

2. Розгляньте малюнки. Назвіть серед них символи, розтлумачте їхнє значення. Які символи з'явилися в Україні останнім часом? Із чим вони пов'язані?

Ми живемо у світі символів, що впродовж віків формують наше уявлення про світ, країну, державу та родину. Народні знаки й символи вважають сакральним кодом. Знаки зародилися в часи перших наскельних написів. Нині вони постають у предметах побуту та культури, в орнаментах, народному одязі й прикрасах, у творах мистецтва. Усі вони свідчать про тисячолітню спадщину українського народу. Символіка як зародок цивілізацій містить багато таємниць і цінної інформації.

3. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Вода — один із найголовніших символів світотворення. Вона символізує кров землі, початок і кінець, межу між світами, віщу, пророчу силу, здоров'я, щастя, вірність тощо. 2. Зоря та роса — символи животворної родючої природи. 3. Побутувала легенда про те, що весняну росу випускав святий Юрій, відімкнувши небо ключами. 4. У День святого Юрія селяни ще до схід сонця збирали росу, хворі промивали нею очі, дівчата вмивалися «на красу», старші люди мили голову, «щоб не боліла», а господині кропили цією росою домашню птицю. 5. У язичництві слов'янські боги — Дажбог, Сварог, Хорс, Ярило, Купайло — символізували Сонце. 6. Верба — священне дерево-тотем для пращурів-українців, символ світового дерева, ритуальне дерево Нового року; символ плодючості, невибагливості, здоров'я, води та ін. 7. Соловей — символ співучої душі українця; неповторної майстерності співака; ніжності, милозвучності української мови *(за М. Дмитренком)*.

Запитання та завдання

1. Яка інформація є для вас новою?
2. Що означає «доторкнутися до людини свяченою вербою»?
3. Чому українську мову називають *солов'їною*?
4. Кого з українських співаків називають *українськими соловейками*? Чому?
5. Передайте зміст будь-яких двох речень графічно.
6. Визначте однорідні члени речення.
7. Запишіть друге речення, підкресліть головні члени.

4. Прочитайте речення. Випишіть символи. Проаналізуйте інтерпретацію їх в авторських творах і народній творчості. Наведіть приклади інших фразеологізмів із цими словами.

1. З огляду на порожнечу дупло символізує порожню голову, занепад. 2. Євшан-зілля в народній поезії — степовий запашний полин, що зцілює навіть тих, хто забуде свою ба́тьківщину; символ туги за ба́тьківщиною. 3. Єдваб — ґатунок старовинної коштовної шовкової тканини; символізує багатство, розкіш. 4. Клепка — кожна з опуклих

дощечок, з яких складається бочка, діжка тощо. У народі — символ необхідного розумового складника *(В. Жайворонок)*. 5. Великий дуб, та дуплинастий, порохнею напхатий *(Т. Шевченко)*. 6. А як все те не поможе, дай йому євшану-зілля, щоб, понюхавши, згадав він степу вільного привілля *(М. Вороний)*. 7. А зроблені ті курені зі слонової кості й ушиті єдвабом *(Остап Вишня)*. 8. Клепки йому в голові не сходяться *(нар. тв.)*.

5. Прочитайте та запишіть слова, узяті зі словника-довідника «Знаки української етнокультури» *(автор В. Жайворонок)*. Поясніть, що вони означають. Підкресліть ті, що не зрозумілі вам. З'ясуйте значення за довідковими джерелами. Котрі із цих слів зображені на малюнках?

За́пічок, засіва́льник, зови́ця, ка́діб, кале́ник, катра́га, косови́ця, Котигоро́шок, обжи́нки, огля́дини, опе́ньки, паляни́ця, по́куть, скла́дчина, лепеха́**.

6. Запишіть фразеологізми. Визначте в них народні символи. Що вони означають?

1. Літа пливуть, як вода. 2. Будь здорова, як вода, і багата, як земля. 3. Земля пухом. 4. Дарма верба, що груш нема, аби зеленіла. 5. Верба коло городу відверне шкоду. 6. Під носом косовиця, а на розум не орано. 7. Не для Гриця паляниця. 8. Паляниця — хлібові сестриця. 9. Узвар на базар, а кутя на покуття. 10. Ложка дьогтю в бочці з медом *(нар. тв.)*.

7. Виберіть один із текстів. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

І. Стара назва числа 27 — тридев'ять; с(и, е)мволічне число, що (від-, віді-)гравало значну роль у замовляннях і старови(н, нн)ій обрядовості. Це пояснюють тим, що воно (з, с)кладається з трьох дев'яток, а число дев'ять було дуже поширене в **українській** обрядовості. У **казках** за/звичай ідеться про тридев'ять земель або **тридев'яте** царство. У ворожіннях також рахують <u>три</u> рази по/дев'ять. У **Шевченка** читаємо: «Усе дам: хоч десять городів, або тридев'ять кладів, або чого хочете» *(В. Жайворонок)*.

ІІ. Здавна вікно — символ ідеї проникнення, потенційних можливостей; свідомості, світлоносності; отвору, через який **здійснюється** зв'язок людини із зовнішнім світом; зв'язок із потойбічним світом; на-

дії, чекання. Вікно (віді-, від-)гравало значну роль як деталь **людського** житла; освітлення, в(е, и)нтиляція, спостереження тощо в різних культурах у різних народів.

Тому двері постають об(е, и)регом від злих сил, котрі перебувають у зовнішньому ворожому світі та **намагаються** проникнути в родинну оселю. (У, В) мові лексема «двері» ввійшла до усталених висловів: **відчинити** двері, тр(и, е)мати за дверима, тр(и, е)мати під дверима, шукати двері, указати на двері, виламувати двері *(за Т. Єщенко)*.

Запитання та завдання

1. Прочитайте текст.
2. Про який символ у ньому йдеться?
3. Із чим у вас цей символ асоціюється?
4. Запишіть слова, знявши риску чи дужки. Поясніть правопис.
5. Вимовте правильно виділені слова.
6. Доберіть до підкресленого слова спільнокореневі, визначте способи творення їх.

8. Запишіть «слова дня». Поясніть, що вони означають. Зобразіть кожне слово, дібравши власні знаки-символи.

9. А якщо знаки-символи раптом заговорять? Що вони вам скажуть?

Здійсніть рефлексію за обраною схемою. Оцініть свої досягнення.

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Запишіть речення, додавши інформацію, якої бракує. Розкажіть, якими джерелами ви скористалися.

1. Упродовж історичного становлення Української держави синьо-жовтий прапор був символом ... . 2. Уперше публічно гімн України заспівали ... на головній сцені фестивалю «Червона рута» в Чернівцях. 3. «Молитва за Україну», знана також як «Боже великий, єдиний, нам Україну храни», — другий після гімну України ... — символ ... . Її створив у 1885 році композитор ... на слова ... . 4. Золота скіфська пектораль, знайдена 1971 року, одразу опинилася в центрі уваги та швидко перетворилася на ... символ ... . 5. Після початку повномасштабного російського вторгнення стрілецька пісня «Ой у лузі червона калина» стала символом ... *(О. Котубей-Геруцька)*.

2. Випишіть зі словника-довідника «Знаки української етнокультури» сімнадцять слів, що символізують культуру українського народу. Поясніть значення кожного *(усно)*.
3. Напишіть есе «Найдорожчі для мене символи».

§ 41. Явний і прихований зміст інформації
Відповідальність за свої фінанси

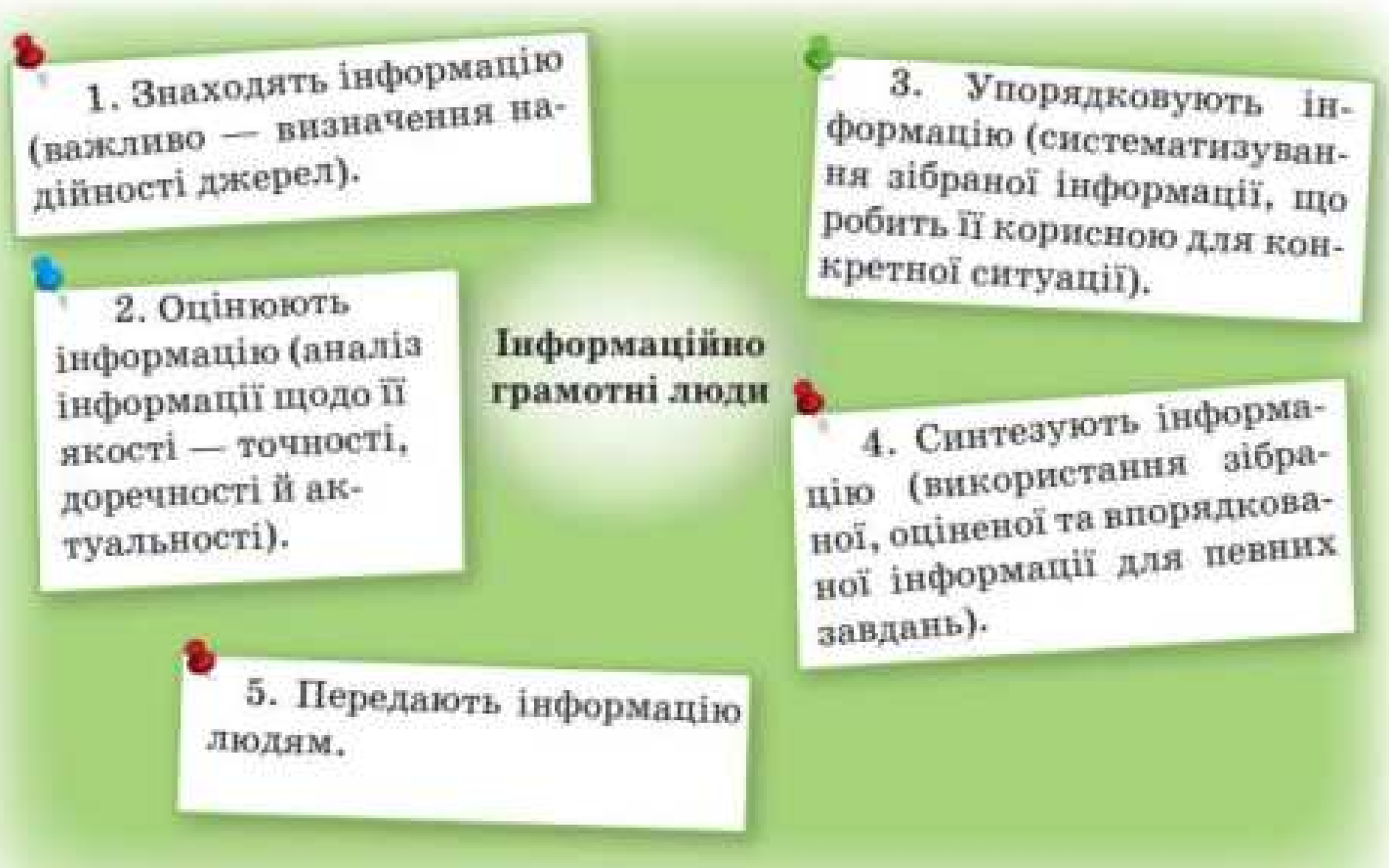
Цілевизначення

Слова дня: *дарéмний, замóжний, зубожíти, готівка.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що означає фразеологізм *читати між рядками*? Чи доводилося вам це робити?

2. Розгляньте схему. Чи маєте ви навички для здійснення цих кроків? Наскільки важливе для людини розуміння змісту інформації? Як ви розумієте поняття «явний зміст інформації» та «прихований зміст інформації»?

3. Прочитайте текст. Які асоціації виникають у вас із прихованою інформацією? Зобразіть графічно явну й приховану інформацію.

Крім явного, очевидного змісту інформації, який ми сприймаємо відразу, незалежно від форм і способів подання її, виокремлюють **прихований**, тобто **внутрішній, зміст інформації. Приховану інформацію** (підтекст) автор подає як «певні сигнали», що повідомляють про неї, налаштовуючи на відтворення її впродовж читання. Читач має розпізнати, осмислити її та надати певного сенсу.

Засоби творення прихованої інформації:

— ***художні засоби*** (метафора, метонімія, порівняння, синекдоха, перифраз, іронія, оксюморон та ін.), фразеологізми, діалектизми, вставні слова тощо;
— ***ситуативні*** (згадані раніше факти, події);
— ***асоціативні*** (різні види зв'язків між тим, про що йдеться, і досвідом слухача / читача / мовця).

Для розпізнавання і розуміння ***прихованої інформації*** важливі передумови: словник, розвинена уява, творча активність, уміння виконувати мовний аналіз.

Прихована інформація можлива в текстах художнього, розмовного та публіцистичного стилів. Вона допомагає читачеві уявляти, що відбувається, відчувати переживання персонажів твору. Наприклад: *1. Чоловік постійно поглядав на годинник, укотре підносив руку до брови* (Т. Кавагуті) — *«постійно поглядав на годинник», «підносив руку до брови»* свідчать про нервування, хвилювання чоловіка. *2. За вікном — серпневий світанок, витканий сріблом зорепаду, дощику, тоненької гілки, павутиння. Світанок проходить крізь відчинене вікно й оселяє в серці мрії* (Л.-М. Монтгомері) — метафора *світанок* відтворює душевне піднесення героїні, сприятливе для мрій.

4. Прочитайте речення. Визначте, де інформація явна, а де прихована. Обґрунтуйте. Поясніть правила вживання великої букви.

1. Однак ми маємо бути обережні, бо товари «нульового кілометра»* не завжди більш екологічні. 2. В Уганді запроваджено податок на соціальні мережі: 200 шилінгів на день (приблизно 5 центів) *(Т. Федеріко)*. 3. Уяви себе стодоларовою купюрою, забутою в кишені джинсів. 4. Отже, твоя мама має рацію: гроші не ростуть на деревах — і тепер ти знаєш чому. 5. Утім, купівля має і темний бік, особливо якщо ти тринькаєш** забагато. 6. Паперові гроші — банкноти — виробляють на спеціальному друкарському верстаті. 7. Світовий банк було засновано 1944 року, наприкінці Другої світової війни *(К. Вермонд)*.

5. Прочитайте текст. Для кого ця інформація може бути корисною? Доберіть приклади на підтвердження однієї з тез тексту.

У кожному творі можна знайти безліч додаткових ознак і значень, завдяки яким читання, осмислення та обговорення дають неабияку втіху.

Пам'ятайте про шаблони*: старайтеся сприймати текст таким, яким його написано в соціальному, історичному, культурному й особистому контекстах*. Наприклад, справжня причина подорожі героя — це завжди

пізнання себе. Коли люди разом їдять або п'ють — це жест миру, знак вірності, духовної спорідненості й щедрості. Суть образу злих істот — експлуатація, піднесення бажань над потребами ближніх.

Пам'ятайте про підтекст. Наприклад, сніг, дощ, гроза не буваютъ просто погодою, а пори року майже завжди відповідаютъ вікові (літо — молодість, пристрасть; зима — старість, занепад). Місце перебування та простір доносять ідеї, психологію, історію і динаміку. Хвороби можуть бути використані як соціальна метафора, уособлювати випадковість долі, жорстокість життя, невідомість...

Іронія* перевертає ваші сподівання, щоб вони працювали проти вас. Придивіться: чи не є несподіваний поворот сюжету іронією? Політ часто символізує звільнення духу.

А якщо символ незрозумілий? Як тоді осмислити? Кожний твір навчає прочитувати себе в процесі читання. Зосередьтеся на тому, що знаєте, і використовуйте це *(за Т. Фостером)*.

6. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Незалежно від того, який зараз рік, економіка мильної бульбашки виникає і досі, адже надмірні оптимісти свято вірятъ, що на обрії їх очікуютъ великі справи. 2. Ми, можливо, носимо інший одяг, слухаємо іншу музику, їмо інші смаколики, та коли доходитъ до боргів, ми, на жаль, поводимося так само, як за сивої давнини. 3. Упродовж багатьох років психологи вважали, що квитком до успіху є інтелект. Проте експеримент із зефіром довів, що велике значення має також самоконтроль. 4. Відкладати гроші можна не лише під матрац. 5. Розпродажі — найкращі друзі заощадливих *(К. Вермонд)*. 6. Є й інші працівники, офісний планктон. Вони просто хочуть бути успішними, але так, щоб їм говорили, що робити. 7. 1960 року в країні панував оптимізм. У Білому домі сидів Кеннеді, відчувалося віяння свіжого бризу *(Л. Якокка)*.

Запитання та завдання

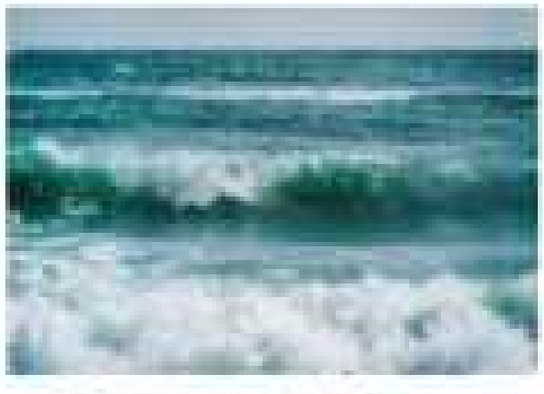
1. Визначте засоби творення прихованої інформації.
2. Що вам відомо про *«експеримент із зефіром»*?
3. Випишіть речення зі вставними словами, поясніть їхню роль і розділові знаки.
4. Котрі з речень можна ускладнити вставними словами? Зробіть це *(усно)*.
5. Розгляньте світлини. Із чим зображене на них асоціюється у вашій уяві?

Мильні бульбашки

Планктон

Морський бриз

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Не/віриш, що інвестува(и, ни)я таке просте й надійне? Гаразд, маєш рацію. Подібно до того, як фермери дбають про свої лани, постійно стежачи, щоб із рослинами все було гаразд, так і ти маєш пантрувати* власні інвестиції.

Розумієш, не/всі вкладення **(при-, пре-)множуються** гладенько/рівненько, як показано на схемах. Інвестування, як і садівництво, переживає плодючі та порожні роки. Один рік може бути сонячним і дощовим, завдяки чому садовина ростиме добре. А наступного року хмари сарани перетворять пишний сад на вигриз(е, и)ну пустку з понівеченими рослинами.

Те саме **відбувається** з інвестуванням. Ти купу(ї, є)ш акції компанії «Busy Bee Honey Co» («Мед від працьовитих бджіл») і протягом перших двох років отриму(ї, є)ш певну кількість «солодких» грошей. А потім... (у, в) один рік тисячі **бджіл** занедужують (і, й) вмирають. Акції миттєво падають (в, у) ціні, оскільки шансів, що бізнес буде прибутковим, майже не/**лишається**...

Отже, як захистити свої гроші? Один із варіантів — диверсифікувати інвестиції. Це хитромудре слово означає «не/класти всі яйця до одного кошика». І **здебільшого** принцип працює *(К. Вермонд)*.

Запитання та завдання

1. Який засіб творення прихованої інформації використовує авторка?
2. Прокоментуйте, зазначивши, як це впливає на сприйняття інформації.
3. Запишіть слова, знявши риску й дужки, поясніть правопис.
4. Як правильно вимовляти виділені слова?
5. Що вам відомо про інвестування? Які інвестиції нині, на вашу думку, вигідні?
6. Визначте граматичні основи в реченнях завершального абзацу.

Чи вважаєте ви себе інформаційно грамотними людьми? Наскільки важлива сьогоднішня тема уроку? Чим ви збагатили себе на уроці?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Перетворіть текстові відомості про приховану інформацію на графічні.
2. Прочитайте текст. Прокоментуйте зміст прихованої інформації. Що є засобом творення прихованої інформації?

Усе в цьому світі розпочинається з якогось берега. Попереду моря-океани, загублені Атлантиди й нерозгадані таємниці забутих гаваней, і людське життя знаходить у собі відвагу розпочати власну мандрівку. Хтось невтомно шукає свого берега, комусь із сумом доводиться рідний берег залишати, а когось із берега нестримно вабить неосяжна далечінь, що гукає до глибини людського серця співом вільного вітру та ревом нескорених бурунів. У світі людей усе розпочинається на якомусь із берегів *(за А. Зелінським)*.

3. Напишіть есе «Навіщо людині фінансова відповідальність?».

§ 42. Естетика тексту інформації
Усесвіт у слові

Цілевизначення
Слова дня: *духмя́ний, звору́шливий, ли́нути.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що означає слово *естетика*? Із чим асоціюється у вашій уяві прикметник *естетичний*? Назвіть функції, які виконує мова в суспільстві.

2. Розгляньте схему. Пригадайте суспільні функції мови. Наскільки вони важливі для мови?

Функції мови в суспільстві

1. ***Державотвірна*** — мова єднає всіх людей у спільноту — український народ, створює почуття єдності, сприяє перетворенню населення на суспільство.

2. ***Комунікативна*** — мова є засобом спілкування.

3. ***Ідентифікаційна*** — мова дає відчуття єдності з країною, народом, суспільством.

4. ***Мислетвірна*** — мова є засобом творення думки.

5. ***Пізнавальна*** — через мову ми пізнаємо світ.

6. ***Емоційна*** — мова дає можливість висловити наші почуття, емоції.

7. ***Волевиявлення*** — мова є засобом вираження волі мовця (прохання, прощання, вибачення, спонукання тощо).

8. ***Естетична*** — мова є джерелом художньо-естетичних цінностей, духовності, моральності; задовольняє естетичні смаки носіїв.

9. ***Культуроносна*** — у мові відображено культурне надбання носіїв її.

10. ***Називальна*** — мова дає назву всьому, що є в житті й свідомості носіїв її.

ІНФОРМАЦІЯ

Художньо-естетична цінність — це те, що постає в уяві людини як благо, добро та краса. Цінності слугують людині орієнтиром у формуванні себе й перетворенні свого світу, а також становлять ядро культури. Здатність сприймати та відчувати прекрасне — важлива передумова формування естетичного смаку.

3. Розгляньте схему «Естетичні виражальні засоби мови». Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Естетичні виражальні засоби мови

1. Засоби милозвучності, звуконаслідування, наголоси, паузи, темп, інтонація.
2. Пряме й переносне значення слів; художні засоби (епітет, метафора, метонімія, порівняння тощо); синоніми, застарілі слова, діалектизми, фразеологізми тощо.
3. Суфікси позитивної та негативної оцінки. Складні слова.
4. Виражальні можливості частин мови. Як-от: кличний відмінок іменника, короткі й нестягнені форми прикметника та ін.
5. Синтаксичні синоніми, образний потенціал членів речення і різних видів речень.

Запитання та завдання

1. Які засоби дають мові можливість реалізувати естетичну функцію?
2. Яких розділів науки про мову стосується інформація, подана в схемі?
3. Продовжте речення: *Естетичні виражальні засоби — це те, що робить текст ...* .
4. Об'єднайтеся в п'ять груп. Підготуйте коротку інформацію про вибраний виражальний засіб.

4. Прочитайте текст. Який зміст герой твору вкладає в слова *«високий смак естетичний»*? Як іще естетика може проявлятися в побуті? У якому ще контексті вживають прикметник *естетичний*?

— Геніальною була та українська жінка, яка першою отак побілила хату, — заговорив до хлопців Степура. — Гляньте, яка он чепурненька визира по той бік дороги із садка. Була б вона рудою мазанкою — дивитися б не захотів, а так очей не відведеш. І як гармонує оце біле із зеленню верб, з рожами червоними, з барвою неба. А якою гарною стає така біла хата вночі, при місяці, коли тіні від гілок помережать її... Яку це душу треба мати, щоб здогадатись і такою білою зробити свою оселю, який треба було мати від природи високий смак естетичний... *(Олесь Гончар)*.

5. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Але якщо в тебе піднесені думки, то їх і треба висловлювати піднесеними словами, правда? *(Л.-М. Монтгомері)*. 2. Страшне слово «Сибір» морозило кров у венах *(О. Саліна)*. 3. Його слово було їдке, як іржа, тверде, як камінь, одначе, як говорив, не/був один із тих, що не/знався на моральній ці(н, нн)ості *(О. Кобилянська)*. 4. Тчу мовне полотно з думок і слів *(Л. Пікас)*. 5. Слово — лише певний порядок букв, якщо його не/одягнути в (при-, пре-)вабливу сорочку думки з вишитими різнобарвними візерунками, які б (роз-, рос-)кривали почуття та емоції, давали змогу поринути у світ любові й щирості *(В. Селезень)*.

Запитання та завдання

1. Запишіть слова, знявши риску чи дужки. Поясніть правопис.
2. Інтерпретуйте зміст кожного речення *(усно)*.
3. Наскільки важливе слово для естетики тексту?
4. Про які можливості слова та мови свідчить зміст речень?
5. В одному з речень *(на вибір)* визначте головні та другорядні члени.

6. Прочитайте тексти. Які слова, словосполучення та речення викликають у нас відчуття краси тексту?

Живе в дощах, у сніжному завої,
Де крики зайця й пугання сови,
Шовкове диво стежки лісової —
Сухий пучок пахучої трави.
Легка, і пружна, і простим-
простецька,
Захисток птаху і для звіра тінь,
Красо моя, траво моя отецька,
Гонець і свідок літ і поколінь...

А. Малишко

Хочеться кожне слово помити в українській кр(и, е)ниці, де дівчина воду брала, і поставити слова чистими рядами, щоб не/забутнє вигравало в них, як сонце на (В, в)еликдень, і радувало людські серця у великі й важкі часи.

Хотілось/би вишити слова, мов червоні квіти на холодних рушниках, і розвішати рушники в кожній хатині, аби/хто на них не глянув, з якого боку не зайшов, щоб вони завжди були непорочними*, як говорила колись про себе моя скорбна мати *(за О. Довженком)*.

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

У/ночі ставок (в, у)крився тоненьким, ламким льодом. На/світанку лід заграв райдужним блиском. Він ставав то ч(е, и)рвоним, то рожевим, то фіолетовим. І раптом запалав, як вогненне море. Виглянуло **сонечко** з/за обрію — і лід став багряним.

На вербі с(е, и)діла Синичка. Вона милувалася грою ранішньої зорі на льоду, співаючи свою не/хитру пісеньку про тендітну, ніжну, тонку

красу. Та пісенька була радісною і трохи смутною: ось підніметься сонечко, (роз-, рос-)тане лід, зникне все очарування.

— Це **дзеркало**, у якому **відбивається** весь світ! **Дивіться** на цю красу!

А на березі стояв Віл і (роз-, рос-)чулено слухав пісню Синички. Як/би він не/був Волом, то заплакав би від розчулення. Але він був Волом. Йому захотілося ближче подивитися на красу. Він увійшов у ставок, лід затріщав, чарівне дзеркало **розсипалося**, і з дна піднялася каламуть.

— Де ж ця краса? — зар(е, и)вів Віл і, напившись води, побрів на протилежний берег *(за В. Сухомлинським)*.

Запитання та завдання

1. Яке враження справив на вас текст? Поділіться своїми думками.
2. Назвіть мовні засоби, що творять естетику тексту.
3. Запишіть слова, знявши риску чи дужки. Поясніть правопис.
4. Вимовте правильно виділені слова.
5. Назвіть речення, у яких є складені іменні присудки.
6. Випишіть два прикметники, від яких можна утворити ступені порівняння *(й усно утворіть)*, і два прикметники, від яких ступені порівняння не утворюємо. Обґрунтуйте вибір.

8. Якби вам довелося намалювати картину «Естетика тексту», що на ній було б зображено?

Чи задоволені ви результатами своєї роботи? Що нового дізналися на уроці? Які запитання виникли у вас упродовж уроку?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте колаж «Естетика тексту», дібравши для цього текст.
2. Доберіть і запишіть текст, естетика якого привабила вас. Назвіть засоби творення естетичного *(усно)*.
3. Напишіть есе «Що робить текст красивим?».

§ 43. Засоби передавання інформації
Екологічні виклики сьогодення

Цілевизначення

Слова дня: *бари́тися, брунА́тний, га́ятися.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Які засоби передавання інформації вам відомі? Як ви передаєте інформацію другові / подрузі під час зустрічі? А крізь зачинене вікно потяга, який відправляється? А в ситуації, коли не терпиться поінформувати когось на уроці? Як інформують машиніста потяга про безпеку руху на залізниці? А що робити, якщо інформації дуже багато, а часу для повідомлення мало?

2. Розгляньте схему. Яку інформацію вона містить? Як іще можна передати її?

3. Прочитайте текст. Перекажіть його, додавши власні міркування про переваги різних засобів передавання інформації.

Текстове оформлення добре підійде для того, щоб наголосити на ідеях, створити ієрархію та структуру й навіть щоб передати настрій.

Діаграми та малюнки створюють цікавіші елементи. Кілька штрихів можуть швидко проілюструвати складні ідеї.

За допомогою рукописного тексту можна додати детальний опис, якщо діаграма чи інформація цього потребує *(за М. Роде)*.

4. Прочитайте тексти. Запропонуйте всі можливі засоби передавання цієї інформації.

І. Отже, сміття та відходи — два різних слова.

Адже сміття — це щось, у чому не/має жодної ці(нн, н)ості й користі. Його просто позбуваються, виносять із помешкання — і все, більше про нього не/згадують.

Натомість відходи — зовсім інша історія. Є навіть **Закон** України «Про відходи». Він, як і більшість **законів**, страшенно довгий для читання. Але ми виокремимо те, де пояснюють, що таке відходи.

Отже, «відходи — це будь/які речовини, матеріали та предмети, що утворилися в процесі виробництва чи спожива(нн, н)я...». Та це не/означає, що ми маємо бездумно позбутися їх. Адже відходи можуть стати ресурсом. Саме їх здають на перероблення, щоб перетворити на сировину *(за Г. Ткачук)*.

ІІ. За даними **Міністерства охорони довкілля**, в Україні щорічно утворюється пів/мільярда то(нн, н) відходів, понад 90 % із них відправляють на звалища. Водночас сміттє/переробні заводи перебувають лише на стадії проєктування. **«Слово і діло»** пропонує подивитися на наявність в Україні відходів, скільки утилізують, а скільки зберігають на звалищах.

За 2019-й утворено 441,5 млн тонн відходів, 108 млн тонн утилізували та 239 млн тонн відправили на зберігання.

За 2020-й рік — 462,4 млн тонн відходів: утилізували — 100,5 млн тонн, відправили на зберігання — 276 млн тонн.

Загальний об'єм накопичених відходів у 2020-му становив 15 млрд 635,3 млн тонн *(з порталу «Слово і діло»)*.

Запитання та завдання

1. Випишіть по три слова за такими характеристиками: 1) однакова кількість букв і звуків; 2) різна кількість букв і звуків; 3) як вимовляємо, так і пишемо; 4) вимова й написання різняться.
2. Запишіть слова, знявши риску або дужки. Поясніть написання.
3. Поясніть правопис виділених слів.
4. Поставте підкреслені числівники у форму орудного відмінка.

5. Поміркуйте над тим, яку інформацію повідомляють ці малюнки. Якими засобами її передано? Перетворіть інформацію на текстову.

6. А якщо користуватися лише одним засобом передавання інформації?

Які емоції переважали на уроці? Чим ви збагатили себе? Оцініть результати своєї роботи на уроці.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть три приклади передавання інформації різними засобами та продемонструйте їх.
2. Створіть діаграму успішності вашого класу з української мови.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Як зменшити кількість сміття довкола нас?», «Екологічні виклики мого краю».

§ 44. Перетворення текстової інформації на графічну *(практично)*

І за рідне стій горою (А. Соломора)

Цілевизначення

Слова дня: *біжко́м, водогра́й, ви́зиск, галу́зка.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Яку інформацію називають *текстовою*, а яку — *графічною*? Де переважає текстова інформація? Який спосіб подання інформації в підручнику української мови найкращий для сприйняття? Що означають

«слова дня»? Зобразіть їх графічно. Чи послуговуєтеся ви ними у своєму мовленні? Яким словам віддаєте перевагу — *фонтан* чи *водограй*, *експлуатація* чи *визиск*, *челендж* чи *виклик*?

2. Оберіть будь-який текстовий матеріал підручника та перетворіть його на графічний.

3. Прочитайте текст, зіставте його зі схемою. Яке подання інформації вам зручніше для сприйняття?

Наша родина — дружна й згуртована. Щоб усі члени її почувалися затишно, ми дотримуємося таких правил:

1) поважати одне одного;
2) піклуватися одне про одного;
3) завжди говорити правду, бути щирими;
4) поважати вибір кожного / кожної;
5) завжди дотримуватися даного слова;
6) цікавитись одне одним;
7) проводити разом свій вільний час.

4. Створіть правила дружного й згуртованого класу та презентуйте їх у текстовій і графічній формі.

5. Прочитайте тексти. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

І. Спішать слова до нашої мови звідусіль... Чи маємо зустрічати цих (при-, пре-)бульців **радісними** вигуками? Залежно від потреби в таких словах. Якщо чужо/мовне слово позначає якусь нову реалію чи важливе поняття, то це одна річ. А коли це звичайні слова й ми маємо натомість не/погані власні ресурси?

Отак (при-, пре-)дибали до нас англійські слова *бренд* і *тренінг*. Прийшли, побувавши в інших мовах. Слово *бренд* стосується передусім** розрекламованої торгової марки певного товару, а також ґатунку, сорту, якості.

ІНФОРМАЦІЯ

Слово *тренінг* звичайно вказує на спеціальний тренувальний режим. Мовознавець Святослав Караванський пропонує замінити *тренінг* нашим чудовим словом *вишкіл*. Справді, чудове слово!

Кажуть, що без мрії не/можна жити. А без усіляких брендів і тренінгів можна. До того ж не/погано *(І. Вихованець)*.

II. Сьогодні для багатьох стало улюбленим, «модним» запозичення *бліц-*, яке почали поєднувати з різними словами української літературної мови й **помилково** писати через дефіс... Очевидно, його (у-, в-)подобали за те, що значення «короткий, дуже короткий, миттєвий, блискавичний» співзвучне зі стрімким, динамічним темпом нашого життя. Проте донедавна обходилися без *бліц-* і вживали замість нього низку українських синонімів. Серед них — *короткий, недовгий, короткотривалий, короткочасний, миттєвий, блискавичний, стислий, швидкий* та ін. Ось як можна замінити цими синонімами зазначені утворення: *коротке опитування, коротке інтерв'ю, коротка зустріч, короткі підсумки, швидкий ремонт* та ін.

Не/зневажаймо численних «українських родичів» новітнього запозичення *бліц- (за К. Городенською)*.

III. Масовані **терористичні** ракетні удари, яких завдає ворожа Москва по Україні, спровокували ще один не/вмотивований англізм *блекаут*... .

Яка потреба вживати багато/значний англізм *блекаут* замість очевидного й промовистого суфіксального похідника *знеструмлення* — *знеструмити* чи *вимкнення* — *віялове, повне, часткове, тимчасове, аварійне, можливе* та ін. *(за І. Фаріон)*.

Запитання та завдання

1. Що об'єднує ці тексти? Яку думку до нас доносять учені-мовознавці?
2. А як до цієї проблеми ставитеся ви? Обґрунтуйте.
3. Об'єднайте тексти в одне ціле для перетворення інформації на графічну.
4. Запишіть слова, знявши риску чи дужки.
5. Поясніть написання виділених жирним шрифтом слів.

6. Прочитайте фразеологізми. Поясніть, що вони означають. Перетворіть будь-які три фразеологізми на графічну форму.

1. Аж до мурашок у долонях. 2. Поверни обличчя до сонця — і всі тіні залишаться позаду. 3. До віника сміття не пристане. 4. Не вийшло тепер — вийде в четвер. 5. Тримати на прив'язі слово. 6. Мотузяна душа. 7. У нього руки на всі штуки *(нар. тв.)*.

7. Прочитайте текст. Інтерпретуйте зміст його. Поміркуйте, як би ви за допомогою чисел передали зміст слів *бідність*, *щастя* та *чесність*.

Сьогодні майже всі держави, компанії та інституції — якою б мовою вони не говорили — використовують математичний шрифт для запису й оброблення даних. Кожну частину інформації, яку можна передати математичним шрифтом, зберігають, поширюють та обробляють просто з приголомшливою швидкістю та ефективністю.

Відповідно людина, яка бажає вплинути на рішення урядів, організацій та компаній, повинна навчитися говорити цифрами. Експерти роблять усе можливе, щоб передати цифрами навіть такі ідеї, як «бідність», «щастя» та «чесність». Цілі галузі знань, такі як фізика й інженерія, майже повністю втратили зв'язок із розмовною мовою, а використовують лише математичний шрифт *(Ю. Н. Харарі)*.

8. Передайте цифрами досягнення вашого закладу.

9. Які образи допомагали вам сьогодні перетворити текстову інформацію?

Для чого мені це? Що я отримаю, коли це зроблю? Що буде, якщо я не почну цього робити? Що може мені заважати на шляху досягнення моєї мети?

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Перетворіть текстову інформацію одного з параграфів підручника історії на графічну.
2. Підготуйте цифрове зображення ваших досягнень.
3. Напишіть есе «Чому потрібно цінувати в мові своє?».

§ 45. Особливості медійної інформації. Актуальність інформації *(практично)*
Як не заблукати в морі інформації?

Цілевизначення

Слова дня: *деталізува́ти, заважа́ти, зара́дити.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Звідки ви берете необхідну інформацію? Як інформація може знадобитися вам у житті? Які джерела вважаєте надійними? Чим особлива

медійна інформація? Які її недоліки й переваги? Яку роль відіграє актуальність інформації? Чому важливо, щоб інформація була актуальною? Підтвердьте прикладами із життя.

2. Прочитайте текст. Перекажіть його, наголошуючи на особливостях медійної інформації. Доберіть і запишіть запитання, відповіді на які тут є.

Завдання медіа — повідомляти про події у світі. Завдяки їм ви дізнаєтеся, що діється в різних куточках планети. Та найбільше зусиль медійники докладають до формування та поширення громадської думки. Є багато застережень: новини можуть бути неправдивими, приховувати правду або обманювати вас. Якщо неправдиву інформацію часто повторювати, люди починають вважати її правдою. Формуючи громадську думку, засоби масової інформації впливають не тільки на свідомість, а й на вчинки, групові дії людей.

Преса чимале місце надає статтям, що містять авторський погляд. Головну статтю прийнято називати редакторською колонкою.

Із широкоформатною пресою і телерадіомовцями конкурують таблоїдні газети, тобто менші за розміром, з більшими заголовками на першій сторінці й коротшими статтями всередині.

Інформація, яку продукує телерадіомовлення, має перевагу над друкованою, оскільки воно про події інформує значно швидше *(з інтернету)*.

3. Прочитайте текст. Визначте, про які особливості медійної інформації в ньому йдеться.

Газети виконують значну мисленнєву роботу для пересічних жінок і чоловіків. Справді, вони постачають їм такий безперервний потік стандартизованих думок... що читачі не відчувають ані потреби, ані бажання думати самостійно. Усе це є частиною колосального освітнього процесу. Але це освіта, яка в одне вухо влітає, а в інше вилітає. Ця освіта водночас універсальна й поверхнева *(В. Черчилль)*.

4. Розгляньте ілюстрації. Поміркуйте над тим, які особливості медійної інформації на них відображено. Перетворіть графічну інформацію на текстову.

5. Розгляньте таблицю. Зіставте інформацію з подією / ситуацією та визначте її актуальність / неактуальність за такими критеріями: своєчасність, доступність, доцільність і важливість. У разі потреби використайте подану нижче схему.

№ п/п	Ситуація, подія	Інформація
1	Клас іде вперше в семиденний похід у гори.	Учитель заздалегідь надав список необхідних речей, які повинен / повинна мати кожен / кожна у своєму наплічнику.
2	Ви звернулися до працівників інтернет-магазину з проханням надати вам правдиву інформацію про айфон, на якому зупинили свій вибір. Інформацію ви одержали через два дні, коли вже придбали гаджет в інших продавців.	До лінійки смартфонів SE ставляться по-різному: хтось її обожнює, а хтось не сприймає. Але є факт, з яким важко сперечатися, — наразі це найдоступніша модель. І це стосується водночас нових і вживаних телефонів. Плюс це остання версія смартфонів із кнопкою «Home» та сканером відбитка пальців «Touch ID», адже багатьом людям важко відмовитися від цих функцій. В айфона SE 2 непогані технічні характеристики, хоча вони не дотягують до моделей 13–14-го поколінь. Якщо ви вирішили обрати цей смартфон, беріть модель із накопичувачем не менше 64 гігабайтів. І відразу замовте повербанк — великою автономністю та містким акумулятором цей айфон похвалитися не може.
3	Працівників служб, що оформляють і видають документи, поінформовано про зміни у творенні імен по батькові.	Від особових імен *Ігор*, *Лазар*, які належать до іменників м'якої групи на *-р*, утворюємо чоловічі імена по батькові *Ігорьович*, *Лазарьович*.

Медіа — це передусім книжки, періодична преса, радіо, телебачення, інтернет-ресурси, кінематограф, рекламні щити, інші види реклами тощо.
Медійну інформацію використовують для навчання, ухвалення рішень, у процесі різних видів спілкування.

Актуальність — важливість, значущість чого-небудь на сьогодні; своєчасність, злободенність. Актуальність позначає властивість інформації, яка може бути втрачена із часом, появою свіжішої, сучаснішої.

Актуальність інформації — це насамперед своєчасність, суттєвість, доцільність і важливість на цю мить.

6. Прочитайте інформацію. Визначте актуальність / неактуальність її. Обґрунтуйте відповіді. Випишіть слова, знявши дужки чи риску. Поясніть правопис.

1. Пейджер — статусний пристрій, адже, крім функційної користі, він додає вам значущості (в, у) очах людей, що вас оточують. Серйозні технологічні ново/введення у світі пейджерів — це твейджери, тобто пейджери з дво/стороннім зв'язком *(з інтернету)*. 2. Небезпечні сайти можна (в, у)пізнати за (їх, їхнім) (у, в)містом. Наприклад, на сторінці (роз-, рос-)міщені «протизаконні» матеріали: програми чи файли для «зламування» ліцензійних програм — креки або вже «зламані» програми. Це можуть бути сайти з дуже популярними фільмами, зображеннями, рефератами чи іграми. Неприємностей можуть завдавати сайти з величезною кількістю реклами *(Т. Щербаченко)*. 3. До зображень також є різні вимоги. Instagram більше полюбляє квадратні світлини, тоді як Facebook і Twitter віддають перевагу прямо/кутним. Дізнайтеся ідеальний розмір для світлин і тривалість для відео по кожній соцмережі. І який контент там більше цінують: текст, відео, фото чи поєднання їх. Не/бійтеся експериментувати та вивчати, які пости привертають найбільше уваги *(Ш. Кеннел, Б. Тревіс)*.

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

З настанням тепла в лісі, уздовж доріг, ярів, чагарників **пробуджуються** лісові кліщі. Де/які з них є носіями не/безпечних захворювань людини.

Кліщ — це дрібна членистонога комаха класу павуко/подібних. В(е, и)личезна кількість видів їх мешкає в різних місцях.

Лісовий кліщ **ховається** в нижніх частинах чагарника, у траві, любить вологі темні місця в листяному та сосновому лісі, густому підліску. Кліщі чатують на висоті до пів/метра, сидячи на листі нижніх гілок кущів, на кінчиках травинок. На лапках лісового кліща є **кігтики** та присоски, завдяки яким він міцно чіпляється до жертви. Тоді й заражає небезпечними захворюваннями (якщо кліщ інфікований).

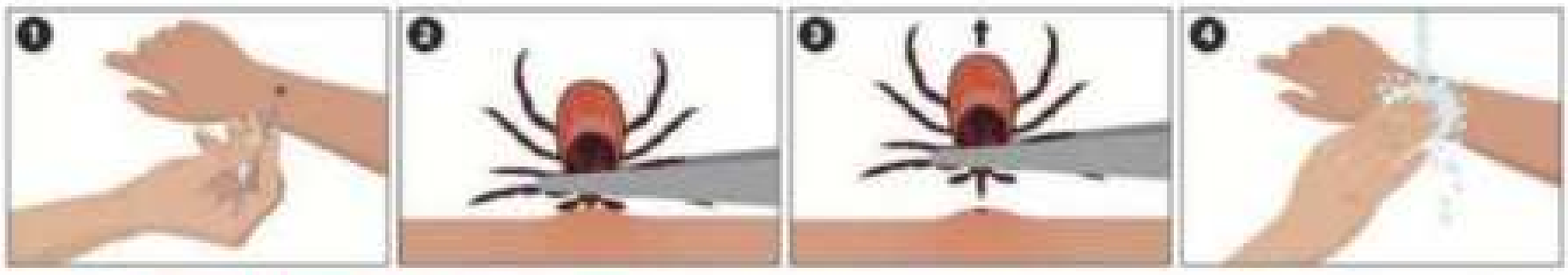
Рекомендації прості:

1. Збираючись до лісу, одягайтеся так, щоб тіло було максимально закрите.

2. Користуйтеся спеціальними засобами для відлякування кліщів.

3. Після прогулянки зніміть одяг і ретельно огляньте тіло.

Якщо ви побачили на своєму тілі кліща, що (при-, пре-)смоктався, **зверніться** за допомогою до медичних працівників. У разі неможливості одержати фахову медичну допомогу (с, з)пробуйте видалити кліща самостійно *(див. малюнки)*.

Запитання та завдання

1. Перекажіть інформацію, зокрема й уміщену на малюнках.
2. Назвіть умови, коли ця інформація актуальна, а коли — ні.
3. З якою метою використовують цю інформацію?
4. Визначте граматичну основу в перших чотирьох реченнях.
5. Знайдіть у тексті односкладні речення, визначте види.
6. Знайдіть у тексті ускладнені речення, назвіть елементи, що їх ускладнюють.
7. Випишіть слова, знявши риску чи розкривши дужки. Поясніть правопис.
8. Як правильно вимовляти виділені слова?

8. А якби медійна інформація відрізнялася ароматом?

Зіставте завдання з результатами. Оцініть їх. Які емоції переважали на уроці? Чому?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Дослідіть за пошуковою програмою, яка інформація сьогодні актуальна для українців. Доберіть кілька зразків і перекажіть її. Обґрунтуйте актуальність її.
2. Підготуйте презентацію на одну з тем: «Актуальна інформація для філателістів»; «Актуальна інформація для мандрівників»; «Актуальна інформація для… *(ваш варіант)*».
3. Напишіть есе «Чи може зашкодити неактуальна інформація?».

§ 46. Розрізнення фактів і суджень *(практично)*

У світі музики

Цілевизначення

Слова дня: *ви́тончений, достемéнний, вщухáти, дошкуля́ти.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що називають *фактом*? Чим судження відрізняється від факту? Що важливіше для підтвердження тези — факти чи судження? Чому важливо вміти відрізняти факти від суджень? Чим частіше користуєтеся ви? Коли кажуть «витончений смак», «витончена музика», що мають на увазі? З якими іменниками можуть поєднуватися слова *вщухати* й *дошкуляти*? Прикметник *достеменний* пасує *факту* чи *судженню*?

Факт — це реальна подія чи явище, що не потребує доведення і не залежить від нашого ставлення до нього.

Фактами є також наукові твердження, результати експерименту, числа, дати, імена, конкретні події.

Судження — це думка, автор якої стверджує чи заперечує щось.

Судження поділяють на ***істинні*** *(які відображають реальність, є правдивими)* або ***хибні*** *(спотворюють факти, неправдиві)*.

Для сучасної людини важливо мати розвинене критичне мислення, що передбачає вміння аналізувати інформацію, робити висновки й виражати своє ставлення до явища, події, дії, учинку тощо. Важливо також уміти відрізняти факти та судження.

Хибні судження називають також ***упередженням***, ознакою якого є неправильні висновки, що базуються на емоціях, зроблені без достатньої кількості правдивої інформації.

2. Прочитайте речення, визначте, котрі з них містять інформацію, що відображає реальні події, а які — особисту оцінку мовця.

1. Усі музичні інструменти реагують на зміну температури та вологості повітря *(Дж. Мартін)*. 2. Немає нічого кращого за кілька улюблених мелодій перед сном. 3. Ох, цей Йоганн Себастьян! Це ж йому було всього двадцять років, а він узяв і написав «Токкату й фугу» *(Дз. Матіяш)*. 4. Солов'ї мають посереднє коричневе забарвлення. Але, за висновками вчених, у цілому царстві тварин самцям солов'я немає рівних за віртуозністю співу *(Е. Джеймс)*. 5. Швидкість, або ж частоту, вібрації вимірюють у герцах (Гц). Кожна музична нота має певну частоту. Наприклад, приблизно на частоті 440 Гц ми чуємо ноту *ля (Л. Кук)*. 6. Там, де джаз — там рівні дороги, економіка працює та добре живуть люди *(О. Баковський)*. 7. Постанова ВКПб від 10 лютого 1948 року забороняла слова *джаз* і *саксофон* як елементи ворожої культури *(А. Фісунов)*. 8. Безперечно, українські пісні — найкращі у світі *(з підручника)*.

3. Прочитайте уривки з твору «Прилетіла ластівочка». Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

I. Ага! Ось воно... **Стаття**, надрукована в газеті **«Українське слово»** в тридцятих роках. У ній ідеться про те, що Микола Леонтович став жертвою радянського режиму, а його вбивця — агент НКВС, тобто тодішнього карального органу.

II. У мене ідіосинкразія* щодо мистецтва. Я визнаю лише логіку. Залізну логіку, за якою будується світ. А музика, література, картини — маячня. Усім цим затьмарюють розум.

III. Пані та панове! Сьогодні ми вперше виконаємо новий твір присутнього тут композитора та фольклориста з Тульчина пана Миколи Дмитровича Леонтовича... різдвяну колядку «Щедрик» *(І. Роздобудько)*.

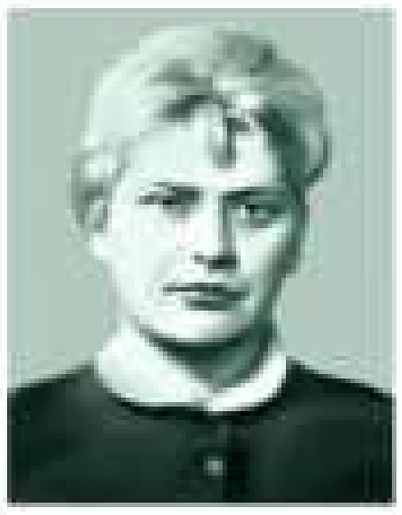
4. Розгляньте таблицю. Чи правильно в ній подано інформацію? Зробіть висновки й обґрунтуйте їх.

№	Факти	№	Судження
1	Панк-рок як музичний напрям виник у 1970-х роках.	1	Недавно винайшли спеціальну музику, що лікує ковід.
2	Дев'ята симфонія Л. ван Бетховена вдвічі довша, ніж треба.	2	Для диригентської палички згодиться будь-яка галузка.
3	Твори В. Барвінського енкаведисти спалили перед Львівською консерваторією.	3	Щоб на фортепіано прозвучала одна нота, потрібно більше ніж 50 деталей.
4	Квитки на рок-концерт дуже дорогі.	4	Народні пісні давно вийшли з моди.
5	Б. Лятошинський написав 11 симфонічних поем.	5	Щоб швидше вивчити алфавіт, наспівуйте його.

Запитання та завдання

1. Що вам відомо про М. Леонтовича?
2. Визначте судження та факти. Обґрунтуйте кожен вибір.
3. Чому радянський режим нищив українських митців?
4. Поясніть написання виділених слів.
5. Складіть речення, у яких подані слова пишемо по-різному: *вперше — в перше*.

5. Розгляньте світлини. Що вам відомо про зображених тут людей? Що об'єднує їх? Хто з вас чує ці імена вперше? Що ви хотіли б іще дізнатися про славетних українських митців? Розкажіть про своє ставлення до подій, пов'язаних із цими талановитими митцями, поділіться емоціями.

Алла Горська

Микола Леонтович

Олена Пчілка

Борис Лятошинський

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

РЕП МОЖЕ ВРЯТУВАТИ МОВИ

У світі розмовляють понад 6-ма тисячами мов, але багатьом із них загрожує зникнення. Одним зі способів урятувати ці мови є... реп.

Мова опиняється під загрозою, коли ... .

Але сьогодні музиканти будують нові зв'язки між молоддю та мовами, що перебувають під загрозою зникнення, за допомогою репу.

Наприклад, Рената Флорес, музикантка з Перу. Вона виросла в спільноті, де традиційно говорили кечуа — мовою, якою з давніх-давен розмовляють в Андах. Хоча її першою мовою була іспанська, Флорес почала вчитися та читати реп мовою кечуа. Це допомогло їй та її слухачам долучитися до столітньої культурної спадщини *(з кн. «100 фактів про музику»)*.

Запитання та завдання

1. Сформулюйте й запишіть проблему, порушену в тексті.
2. Який спосіб розв'язання проблеми запропонувала Рената? Чи вважаєте його дієвим?
3. Поміркуйте та запропонуйте свої способи порятунку мови.
4. Зміст першого речення — це факт чи судження?
5. Поясніть три крапки в другому реченні.
6. Продовжте третє речення.
7. Знайдіть у тексті односкладне речення, визначте вид.
8. Який гурт записав перший реп українською мовою?

7. Висловте припущення: а якщо всі приховані факти стануть відомими?

Поділіться своїми враженнями від уроку. Які факти вплинули на ваше ставлення до українського мистецтва? Чим збагатив вас урок? Чим корисні знання про факти та судження?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Прочитайте інформацію. Доведіть або спростуйте її.

1. Композитор Вольфганг Амадей Моцарт майже не виїздив з Австрії: народився в Зальцбурзі, а помер у Відні. Проте він мав шанс стати не лише австрійським, а й українським композитором. 2. У грудні 1933 р. на пленумі Всеукраїнського комітету спілки працівників мистецтв комуністична верхівка назвала українські народні музичні інструменти кобзу та бандуру «класово ворожими». 3. Синхронні плавці виконують складні танки у воді під музику. Музика звучить із колонок, розташованих під водою, щоб плавці могли скоординувати рухи.

2. Доберіть факти про репресованих українських композиторів і презентуйте їх на уроці в зручний для вас спосіб.

3. Напишіть есе на одну з тем: «Чому нам подобається різна музика?», «Що означає музика для мене?», «Коли судження шкодять?», «Музика, що покращує мій настрій».

§ 47. Елементи маніпуляції та пропаганди
Сила волі

Цілевизначення

Слова дня: *доріка́ти, зазирну́ти, заплямкува́ти.*

1. Дайте відповіді на запитання. Звірте свої міркування з поданою нижче інформацією.

Із чим у вашій уяві асоціюються слова *маніпуляція* та *пропаганда*? Яку мету ставлять маніпулятори й пропагандисти? Чи відчували ви вплив маніпуляційних дій? Чи вважаєте ви тему уроку актуальною? Чому? Навіщо нам сила волі? Чи є зв'язок між двома темами уроку? Що зміцнює вашу силу волі?

Маніпуляція — несумлінний, нечесний спосіб, витівка, хитрість для досягнення чого-небудь; шахрайство. Це один зі способів домогтися бажаного.

Пропаганда не завжди є чимось нечесним, шкідливим для вас. Вона може цілком відповідати вашим інтересам і потребам.

Натомість ***маніпуляція*** — це вже викривлення інформації, створення неадекватної картини світу у ваших головах; культивування у вас «штучних потреб».

Пропаганда — цілеспрямоване поширення ідей та моделей поведінки серед широких мас населення. У перекладі з латини означає «те, що має бути поширене».

Мета маніпуляторів і пропагандистів — добитися від вас потрібної їм поведінки. Ваша дія чи готовність до дії (або ж відмова від неї) — показник успішності їхньої роботи.

2. Прочитайте речення. З якою метою поширюють цю інформацію? Як назвати такі дії інформаторів?

1. Будуть різкі зміни: астролог назвав місяць завершення війни. 2. Після подорожчання проїзду в метро киянам доведеться ходити пішки. 3. Громадськість давно вимагала від місцевої влади рішення про озеленення центрального скверу. 4. Молодь не шукає роботу й працювати

не хоче. 5. «Ця новина сколихнула соцмережі: усі люди обурюються, фейсбук гуде!» — повідомила місцева журналістка. 6. Учні нашої школи найактивніші.

3. Розгляньте таблицю. Інтерпретуйте зміст її. Доберіть власні приклади.

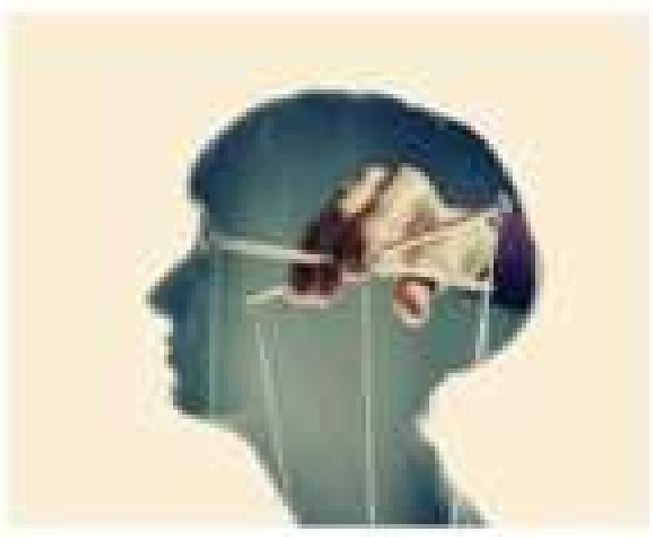
Способи маніпулювання інформацією	Приклади
1. Замовчування інформації.	*Вибірковий характер новин російських ЗМІ про війну.*
2. Створення неправдивої інформації.	*Україна бомбардує Запорізьку АЕС.*
3. Покликання на недостовірні джерела.	*Як усім відомо … . Експерти вважають … .*
4. Покликання на чутки.	*Знайомий лікар запевнив, що з України справді запустили зграї інфікованих комарів.*
5. Порушення балансу.	*Усі, кого я знаю в Криму, підтримали референдум.*
6. Висмикування з контексту.	*Цитату з одного контексту переміщують в інший, де вона набуває спотвореного значення.*
7. Перебільшення.	*Бабуся не розуміє етикеток українською мовою в аптеках і крамницях.*
8. Необґрунтовані узагальнення та твердження.	*Висновки, що не підтверджені жодними дослідженнями: «У 2014 році в Україні був переворот».*
9. Навішування ярликів.	*Українська мова — «мова села».*
10. Маніпуляції зі статистикою.	*Завищуючи цифри щодо кількості учасників процї, УПЦ московського патріархату прагне створити ілюзію масовості заходу та великої підтримки своїх ідей населенням.*
11. Перефразування, гра словами.	*Як я зрозуміла вас … . Отже, ви щойно погодилися … . Іншими словами, ти не вбачаєш тут проблеми?*

4. Прочитайте речення. Прокоментуйте їхній зміст. Визначте способи маніпулювання інформацією.

1. Багаторічні дослідження вчених світу підтверджують шкідливість щеплень. 2. Після того як нью-йоркський музей «Metropolitan» визнав

Архипа Куїнджі українським художником, російські «мистецтвознавці» М. Костиря та П. Тичинська взялися шукати аргументи на підтвердження тези: «Куїнджі — російський художник» *(Центр протидії дезінформації)*. 3. Ти ж хочеш бути в тренді, подобатися іншим і бути на висоті? Чи ти хочеш бути лузером і невдахою? Купуй ці джинси! 4. Фразу вчителя «Усі ці нововведення будуть марними, якщо суспільство не змінить свого ставлення до освіти» журналіст передав так: «В інтерв'ю вчитель сказав, що всі нововведення в освіті марні». 5. В інтерв'ю письменниця сказала, що на конкурс «Євробачення» Україна має пропонувати свій пісенний продукт, а не популяризувати чуже й розчинятися в ньому. У заголовках ЗМІ прозвучало: «Письменниця закликає ігнорувати чужу культуру».

5. Розгляньте малюнки. Інтерпретуйте їхній зміст, перетворивши графічну інформацію на текстову.

6. Прочитайте речення. Які з них містять маніпуляцію, а які — пропаганду? За якими ознаками ви це розпізнали? Спростуйте маніпуляцію.

1. Завдяки спортивному взуттю нашої марки ви досягнете неймовірних результатів. 2. Використовуючи цю зубну пасту щодня, ви назавжди забудете про каріє́с. 3. За словами знайомого лікаря, пік респіраторних захворювань цього року припаде на період різдвяно-новорічних святкувань. 4. Щоденне фізичне тренування сприятиме зміцненню вашого організму! Тому не зволікайте з придбанням абонементів до нашого спортивного комплексу! 5. Молоді люди зазвичай витрачають багато годин кожного дня на перегляд телевізора, онлайн-ігри, спілкування в чатах, блогах, слухання музики, пошук друзів. Це негативно впливає на їхній розвиток. 6. Останнім часом помітна тенденція для молодих людей менше читати, ігнорувати виклики сьогодення і дотримуватися цінностей, які пропагують засоби масової інформації. 7. Використання косметики нашої марки — це інвестиції у вашу красу, здоров'я і впевненість у собі. З нашою продукцією ваша шкіра та волосся будуть мати неперевершений вигляд.

7. Прочитайте перший абзац тексту. Як би ви на нього зреагували? Обґрунтуйте.

Якось на/передодні конкурсу підручників у соцмережі «Фейсбук» хтось поширив статтю під заголовком «Де логіка? Бідні діти...». Підста-

вою для написання її та збурення мас була репліка в одній із соцмереж: «Чому в підручнику для 6-го класу слово *дощ* — загальна назва, а *сніг* — конкретний іменник?»

Закінчується стаття висновками фахового мовознавця про те, що в підручнику не/виявлено помилок, а помилковою є ключова репліка. Проте коментатори задовольнилися заголовком та активно долучилися до обговорення. Хтось писав: «Добре, що ми таких дурниць (в, у) школі не/вчили», «Це ж як заплутують дітей! Або треба (в, у)гадати різницю між дощем і снігом, я так розумію...», «Хочуть заробити грошей і видають підручник за новими правилами», «Якою дурницею забивають дітям голови, наче готують філологів». Де/хто не приховував обурення: «Навіщо писати підручник для дітей так, щоб і дорослі з вищою освітою з'ясовували, що мали на увазі автори?»

Пристрасті не/вгавали, попри те, що діти активних дописувачок і дописувачів вивчали власні й загальні назви, абстрактні та конкретні іменники ще в початковій школі, а в 6-му класі — лише поглиблено повторювали.

І все ж багато учасників обговорення усвідомили суть маніпуляції, а тому зауважили: «Не/перестаю дивуватися, чому люди шукають проблему там, де її не/має», «Та все добре в цьому підручнику. Просто не/беріться порівнювати не/порівнюване» *(Н. Голуб)*.

Запитання та завдання

1. Прочитайте текст до кінця.
2. До яких способів маніпуляції вдалися маніпулятори?
3. Висловте свої міркування щодо коментарів.
4. З якою метою маніпулятори написали й поширили статтю?
5. Чому важливо вміти розпізнавати маніпуляційні дії? Чи має значення в таких ситуаціях сила волі?
6. З якими граматичними правилами пов'язані ці групи іменників (власні / загальні, абстрактні / конкретні)?
7. Визначте в першому реченні означення.
8. Запишіть слова, знявши риску / дужки. Поясніть правопис.
9. Сформулюйте й озвучте висновки з прочитаного.

8. А якщо не зважати на елементи маніпуляції та пропаганди?

Оцініть свої досягнення на уроці. Яка інформація вас збагатила? Що найкориснішим було для вас?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Відтворіть зміст цього уроку в колажі.
2. Доберіть п'ять прикладів маніпулювання інформацією.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Сила волі — шлях до влади над собою»; «На що здатна сила волі?»

§ 48. Зв'язок інформації з власним і суспільно-історичним досвідом

Вивчення іноземної мови як засіб розширення картини світу

Цілевизначення

Слова дня: *хист, гре́бувати, уника́ти, користувачі́.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Якої інформації ви найбільше потребуєте? Яка інформація останнім часом вас найбільше здивувала? Яку інформацію з уроків мови ви використали поза межами уроку? Котра інформація вам була корисною для розв'язання проблем?

2. Прочитайте речення, об'єднайте інформацію, уміщену в них, і передайте своїми словами. Віднайдіть зв'язок із власним і / або суспільно-історичним досвідом. Зробіть висновки. Запишіть числівники, зняв-ши дужки.

1. І хоча талановита українка Соломія Крушельницька володіла (вісім) мовами, багато подорожувала, але українські пісні завжди виконувала в оригіналі й ніколи не забувала про Батьківщину. 2. Леся Українка, окрім рідної — української, вільно розмовляла французькою, німецькою, італійською, польською, болгарською і російською мовами, розуміла грузинську. 3. Максим Рильський міг перекладати з (тридцять) мов світу, а Микола Лукаш подарував українському читачеві понад (тисяча) творів світової літератури від (сто) авторів. 4. Григорій Сковорода знав п'ять мов, володів (кілька) давніми мовами та вивчив маловідому давньоєврейську для кращого розуміння Біблії. 5. Український мовознавець, історик і перекладач Агатангел Кримський знав шістдесят мов, проте принципово розмовляв тільки українською. 6. «Коли ти говориш із кимось його рідною мовою, ти говориш із його душею», — упевнено каже українською викладач англійської мови з Великої Британії Деніел Брумфілд *(з інтернету)*.

3. Розгляньте світлини. Що вам відомо про цих людей? Що ви могли б розповісти іноземцеві, який уперше почув їхні імена?

Микола Лукаш

Леся Українка

Агатангел Кримський

Соломія Крушельницька

4. Розгляньте інфографіку. Перетворіть графічне подання інформації на текстове. Перекажіть стисло авторське бачення методики вивчення іноземної мови за три місяці. Пов'яжіть інформацію з власним досвідом. Що корисного ви дізналися для себе?

5. Прочитайте подану інформацію. Визначте зв'язок із власним і суспільно-історичним досвідом. Зазначте, де, у яких ситуаціях, під час розв'язання яких проблем вона може бути корисна. Ця інформація вам відома чи нова? Це факти чи судження? Чи можна використати її як аргумент? Для якої тези?

І. Одномовність була б не тільки бажаною, але й можливою, якби були однаковими кліматичні та географічні умови, економіка, праця, відпочинок, культура, історична спадщина, а вся Земля — гігантською казармою.

Бо ж навіщо туарегові* Сахари знати десятки назв різновидів снігу, відомих ескімосові? Навіщо інуїтові* з Аляски пам'ятати пастушу термінологію бедуїнів*? І як витлумачити мешканцям тропічного поясу всі емоції європейських ліриків, пов'язані зі зміною зими на весну, а літа на осінь, коли такі явища їм не відомі? А куди подіти історію кожного з народів, його пісні, легенди, міфи, традиції? *(В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький).*

II. Часто покликаються на те, що в Канаді, Швейцарії, Бельгії не одна державна мова. Дійсно, у Канаді дві державні мови — англійська й французька, але кожна має свою обмежену історичну територію вживання: французькою розмовляють жителі провінції Квебек, англійською — більшість у країні. І саме через мовні — не економічні — проблеми Квебек увесь час прагне виокремитися з Канади. Швейцарія — федеративна держава, складається із 22-х кантонів. І знову ж, в одних офіційною є німецька, в інших — французька, ще в інших — італійська та ретороманська, тому що Швейцарія як держава сформувалася з різних етносів, які мають свої окремі території *(І. Юцук)*.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Навіть коли підкорені народи успішно переймали імперську культуру, потрібні були **десятиліття**, якщо не століття, на те, щоб імперські еліти визнали їх частиною «нас».

Уявіть собі іберійця з **поважної** родини, який жив десь так через століття після падіння Нумансії*. З батьками він розмовляв своїм рідним кельтським діалектом, але чудово володів **також** латиною, хоч і з **легким** акцентом, бо знання її відкривало шлях для ведення бізнесу та спілкування з представниками влади. Він потурав схильності своєї дружини до майстерно прикрашених дрібничок, але трохи соромився, що вона, як інші місцеві жінки, **дотримується** застарілих кельтських смаків. Як на нього, краще б вона перейняла чисту простоту ювелірних прикрас, які носила дружина римського намісника. Сам він носив римські туніки та, завдяки своїм успіхам як торгівця худобою (а також знанню особливостей римського комерційного права), зумів побудувати чудову віллу в римському стилі. Але, навіть попри те, що він міг прочитати напам'ять третю книжку «Георгік» Вергілія, римляни ставилися до нього як до напівварвара. Тому він із **розчаруванням** усвідомлював, що ніколи не отримає посаду в імперському уряді або престижне місце в амфітеатрі* *(Ю. Н. Харарі)*.

Запитання та завдання

1. Як іберієць мотивує володіння латиною?
2. Розпізнайте приховану інформацію.
3. Чи можна вважати цю інформацію актуальною? Обґрунтуйте.
4. Поставте запитання, що виникли у вас під час читання.
5. Як характеризує іберійця його поведінка?
6. З яким суспільно-історичним досвідом пов'язана ця інформація?
7. Висловте своє ставлення до прочитаного.
8. Як потрібно співвідносити рідномовні обов'язки з можливостями, які надає знання іншої мови?
9. Продемонструйте правильну вимову виділених слів.

Оцініть результати своєї діяльності на уроці. Які емоції ви переживали сьогодні? Чим збагатили себе?

ІНФОРМАЦІЯ

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть медіаінформацію, інтерпретуйте її. Пов'яжіть її з власним чи суспільно-історичним досвідом.
2. Підготуйте повідомлення про видатних українців-поліглотів. Сформулюйте висновки, до яких вас спонукала дібрана інформація.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Що мені дає знання мов»; «Іноземна мова — вікно у світ?».

§ 49. Ключові факти та судження про них
Цифровий добробут — командний вид спорту

Цілевизначення

Слова дня: *постача́льник, до́пис, підтве́рдження.*

1. Дайте відповіді на запитання.

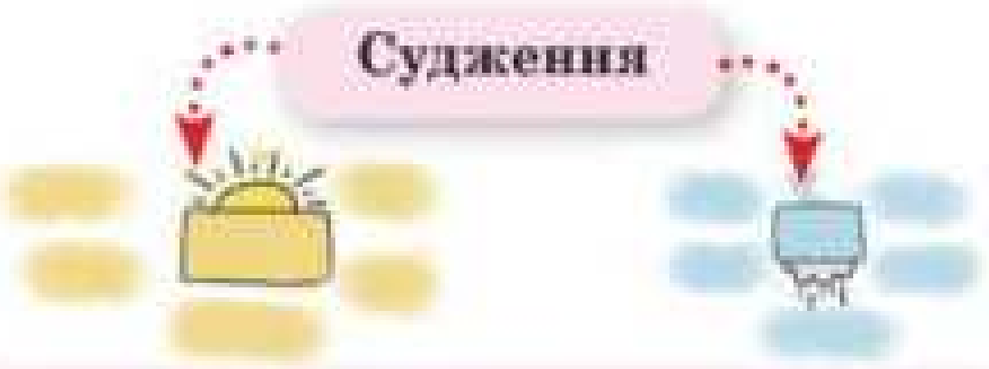
Які факти в Україні ви назвали б *ключовими*? Чим відрізняються факти та судження? Чому ви більше довіряєте — фактам чи судженням? Яким судженням можна довіряти? Що, на вашу думку, означає *цифровий добробут*? Хто має забезпечувати для вас цифровий добробут? Які проблеми є перешкодою для цього добробуту?

2. Розгляньте схему. Відтворіть зміст її своїми словами. Прочитайте інформацію. Узагальніть її з відомою вам інформацією про факти й судження та зробіть висновки.

Факт

Факт — це щось об'єктивне, що можна підтвердити, довести, перевірити, це те, що є насправді й не залежить від оцінок, думок, переконань. Факти базуються на спостереженнях, наукових даних, статистиці й інших джерелах.

Судження

Судження — істинна або хибна оцінка, думка чи висновок, у висловлюванні яких щось стверджують про предмети, явища, події тощо.

3. Прочитайте речення. Розмежуйте факти та судження. Обґрунтуйте.

1. Україна — найбільша країна Європи, її територія становить 603 500 квадратних кілометрів. 2. Українці — найщиріший і найгостинніший народ. 3. Українські козаки перемогли московитів разом із військами Кримського ханства — у битві під Конотопом вони змагалися пліч-о-пліч проти спільного ворога. У битві взяли участь близько 40 тисяч кримських татар. 4. Україна відмовилася від третього у світі за величиною арсеналу ядерної зброї. У момент проголошення незалежності на

території України було розташовано більш як 1000 ядерних боєголовок і ракет. 5. Усе населення Донбасу підтримало референдум. 6. Застосунок «TikTok» необхідно заблокувати на дитячих гаджетах, адже там багато небезпечної інформації.

4. Прочитайте текст. Що вам відомо про цей застосунок? Що в тексті є фактом, а що — судженням? Обґрунтуйте.

Три роки тому в Україні з'явилася «Дія». Застосунок, який закохав у цифровізацію мільйони українців, а тепер закохує світ.

«Дія» — це автоматичні послуги без чиновників, відкриття рахунку в банку за 5 хвилин, документи, які завжди в смартфоні. Ми вже звикли, що найпопулярніші держпослуги можна отримати в кілька кліків, без черг і хабарів.

Сьогодні «Дія» — це застосунок, яким користуються 18,7 млн українців та який повністю змінив уявлення про взаємодію держави й громадян. За 3 роки в застосунку ми запустили 14 цифрових документів і понад 25 послуг *(«Українська правда»)*.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Було б нечесно припускати, що відповідати за виховання здорових цифрових громадян має лише родина. Цифрового добробуту* досягають спільними зусиллями. У цій команді можуть бути сотні учасників. Ми ж поговоримо про одного з трьох ключових гравців — **провайдерів*** технологій.

Треба сподіватися, що віртуальні платформи визначать і реально впроваджуватимуть стандарти життя у **віртуальному**** просторі, установлять чіткі правила, міцно прошиті в цей простір. Уявіть, якби на **пінтересті*** замість чергової реклами нових шкарпеток висіло нагадування: «**Запостіть** щось добре про когось сьогодні!»

Друге очікування від цифрових платформ — це відповідальне ставлення до **верифікації*** користувачів їхніх платформ. Багато з нас були б **шоковані****, якби дізналися, скільки «людей», з якими ми спілкуємося у віртуальному просторі, — насправді роботи (боти), упроваджені спеціально для того, щоб швидко робити **контент****. Платформи мають не лише позначати ботів як ботів, але й прискіпливо верифікувати особу людей-користувачів, особливо тих, у кого багато **фоловерів****. У нашому віртуальному світі є багато темного й мерзотного контенту** просто тому, що платформи не верифікують, чи людина справді та, за кого себе видає.

Третя відповідальність цифрових платформ — бути проактивнішими в доборі контенту для платформи. Спершу можна швидко видаляти **пости**, які підштовхують до расизму, жорстокості, терористичних актів, або інструменти для купівлі наркотиків, участі в крадіжці чи торгівлі людьми.

Ефективна **модерація**** контенту — це ще й робити так, щоб у людей-модераторів було більше повноважень. В обох випадках люди не просто стежать за дотриманням правил спільноти, а й беруть активну участь у розробленні контенту для платформи *(за Р. Кулаттою)*.

Запитання та завдання

1. З'ясуйте значення виділених слів. Чи доцільно їх використовувати?
2. Перекажіть текст, замінюючи в ньому виділені запозичені слова українськими відповідниками.
3. До яких слів можуть бути замінниками «слова дня»?
4. Ознайомтеся на сайті «Словотвір» із запропонованими варіантами щодо заміни запозичень. Висловте свою думку про необхідність очищення мови від чужомовних слів.
5. Чи є суспільною проблемою в Україні порушення цифрового добробуту? Наведіть приклади з власного досвіду.
6. Поясніть написання підкреслених слів.
7. Назвіть, що в тексті є фактом, а що — судженням.
8. Яку роль відведено вам у забезпеченні цифрового добробуту?

6. Що вам відомо про вікіпедію? Наведіть факти, пов'язані з нею, і відомі вам судження. А якої думки ви про цей різновид енциклопедії? Розмежуйте факти та судження. Прокоментуйте судження.

1. Вікіпедія підриває авторитет друкованої інформації. 2. Це сайт, на якому будь-хто може щось додати чи вилучити, а отже, будь-хто може виправити помилку чи поставити під сумнів інформацію, що не містить покликань на джерело. 3. Вікіпедія містить неперевірені факти. 4. Вікіпедія спонукає до критичного мислення. 5. Вікіпедія — це величезний будинок із переходами з кімнати в кімнату, і в кожній є багато дверей в інші кімнати. 6. Підсвічені синім кольором рядки — покликання, що дають змогу зануритися в іншу інформацію. 7. Історію вікіпедії започаткували Джиммі Вейлз і Ларрі Сенгер 15 січня 2001 року.

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

ЧИ МОЖНА ДОВІРЯТИ ВІКІПЕДІЇ?

Інформацію можна добирати індивідуально, але також це можна робити разом. Групи кураторів — особливо корисна річ, коли ми маємо справу з величезним обсягом інформації, з якою одна людина аж ніяк не/могла/б упоратися. Один із найуспішніших прикладів групового кураторства — це спільнота вікіпедії. Про неї чули всі, але її мету й далі розуміють не/правильно. Я аж (зі, з)щулююся, коли чую, як батьки чи вчителі виступають проти вікіпедії, вважаючи її не/надійним джерелом інформації. Це ніби казати: «Не/ходи слухати симфонічний оркестр — хтось зі скрипалів може зіграти не ту ноту». Але це означає, що ми не/розуміємо ключової ролі, яку вікіпедія відіграє в кураторстві нашого цифрового світу.

По-перше, вікіпедія ніколи не (з, с)тверджувала, що вона — надійне джерело інформації (читайте її сторінку «Чим не є вікіпедія»).

Виявляється, вікіпедія не/намагається розв'язати проблему надійності. Її завдання — кураторство. У цифровому світі знайти надійні відповіді серед усього цифрового шуму майже нереально, якщо в тебе немає базової інформації з теми. Якщо я ні/чого не/знаю про чорні діри, у мене навіть немає базової інформації, з якої я можу починати розбиратися. Вікіпедія розв'язує саме цю проблему. У статті вікіпедії я швидко дізнаюся про поняття загальної відносності й горизонту подій, а також про таких людей, як Карл Шварцшильд і Джон Мічелл. Так я вже буду озброєний певними знаннями та зможу розбиратися далі. Вікіпедія навіть дає наступний крок — перелік справді надійних джерел унизу статті *(за Р. Кулаттою)*.

Запитання та завдання

1. Чи змінила ця інформація вашу думку про вікіпедію?
2. Відповіді на які запитання дає вам текст?
3. Сформулюйте власне судження про вікіпедію.
4. Запишіть слова, знявши риску чи дужки. Поясніть правопис.
5. Назвіть речення зі вставними словами. Поясніть роль вставних слів і розділові знаки.

Оцініть важливість теми уроку й результати вашої роботи.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть один із ключових фактів сьогодення та судження про нього. Прокоментуйте судження інших і запропонуйте своє.
2. Напишіть есе на одну з тем: «Корисне й підступне в цифровому світі», «Судження довкола мене: як їх сприймати?», «Вікіпедія — друг чи ворог у навчанні?».

§ 50. Авторські інтерпретації
Уміння захистити себе та своє

Цілевизначення

Слова дня: *позі́р (на позі́р), вкрай (украй), очеви́дний, довко́ла.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що означає слово *інтерпретація*? Із чим воно асоціюється у вашій уяві? У якому контексті воно траплялося вам? Наскільки важливе вміння інтерпретувати?

2. Прочитайте інформацію і поданий текст *(с. 164)*. Передайте зміст прочитаного своїми словами, а текст використайте як приклад. Зробіть висновки про важливість інтерпретації.

Термін «інтерпретація» використовують у різних галузях знань, розкриваючи явища, дуже неподібні за своїм характером. Інтерпретують музику, живопис, інші твори мистецтва, результати наукових досліджень,

Інтерпретація (латин. *interpretatio*, від *interpreter* — роз'ясню, перекладаю) — тлумачення змісту твору (події, факту із життя) з метою розуміння його. ***Інтерпретувати*** — означає розшифровувати або перекладати щось складне більш зрозумілою мовою. Наприклад, коли ви прочитали цікаву, але складну для брата / сестри книжку, тому пояснюєте зміст її своїми словами. Це не просто переказ, а спроба передати суть, використовуючи свій досвід і розуміння.

Так, учителі літератури інтерпретують зміст твору в більш конкретній, зрозумілій, загальноприйнятій формі, учителі образотворчого мистецтва й музики стають провідниками у світ інших видів мистецтва.

Мистецькі твори XX століття часто мають на позір простий вигляд, і це може вплинути на розуміння їх. Чимало робіт сприймають лише як провокацію, гру, результат беззмістовної експресії... Та дуже ризиковано сплутати причини та наслідки... Коли Рене Маґрітт намалював люльку й під нею написав: «Це не люлька», — то було не задля сміху. Треба визнати очевидне: він сказав правду. Бо «це» не люлька, а зображення люльки. Інакше її можна було б запалити... Він із гумором змушує глядача усвідомити глибоченну прірву, яка розділяє об'єкт і репрезентацію його...

Тож робота означає більше, ніж сам об'єкт, більше, ніж сюжет, який відображає. Бо вона завжди є «ширшою», збагаченою чуттєвим та інтелектуальним досвідом митця *(Ф. Барб-Ґалль)*.

3. Пригадайте вірш Т. Шевченка «Розрита могила». Інтерпретуйте зміст його. Прочитайте текст, зіставте власну інтерпретацію з інтерпретацією В. Панченка.

«Розрита могила» — це плач над **сплюндрованою** Україною, яка постає тут в образі матері, **скривдженої** власними дітьми. Враження поет розмовляє з нею, й у відповідь на свої перейняті стражданням запитання чує монолог матері.

У **«Розритій могилі»** Тарас Шевченко **вперше** виставив рахунок Богданові Хмельницькому, — звісно ж, за Переяславську угоду 1654 року. Історичні прорахунки гетьмана висловлено вустами самої України...

Найбільше гіркоти в тих словах матері, що стосуються перевертнів, відступників.

Проте поет усе ж **не залишає** своїх читачів **наодинці** з безнадією. Він завершує вірш натяком на захований «старими батьками» скарб, який

так і не знайшли ті, що розривали могилу. Загубили його слід і діти матері України, проте, може, **колись-таки** відшукають.

Скарб — це символ долі, сподіваної волі. Національні мріяння про інше — вільне — життя рано чи пізно збудуться — каже нам поет. І його слова звучать як навіювання, викликання надії *(за В. Панченком)*.

Запитання та завдання

1. У чому актуальність Шевченкового твору?
2. Хто такі *перевертні*, *відступники*?
3. Поясніть написання виділених слів.
4. Назвіть елементи, що ускладнюють речення.

4. Розгляньте інсталяцію з ліщиновим пилком німецького художника В. Ляйба. Висловте свої міркування про мистецький твір. Ознайомтеся з інтерпретацією цього твору Франсуази Барб-Ґалль для дітей 5–7 років. Що врахувала авторка? Чи змінилося ваше бачення мистецького твору після прочитання тексту?

В. Ляйб. П'ять вершин, на які не можна зійти

Гірки пилку рівнесенько насипані на підлозі. Довкола них — порожнеча, дійсно дуже подібна до пустельного пейзажу. Сам твір — крихітний, хоча здатен створити ілюзію велетенського об'єкта.

Усі гірки однакові за кольором і висотою, та все ж є малопомітні відмінності: деякі вершини гостріші, а деякі — округліші... найменш стійкою з-поміж них здається середня: мабуть, почала поступово осипатися... Довкола декотрих — трохи пилку...

Вони дуже гарного кольору. Це колір сонця: перед очима відразу літній пейзаж, якась тепла південна країна. Таке враження підсилює біла підлога...

На підлозі розсипано трохи пилку. Ці гірки недосконалі: їх створювали людські руки, а не машина. У процесі роботи трішки пилку розсипалося, і митець вирішив так залишити. Можна подумати, що його розвіяв вітер. Насправді достатньо ледь подути чи пчихнути — і твір буде зруйновано.

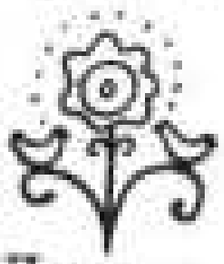
Тільки мураха повірить, що це гори. Так і є, але й нам варто спробувати подивитися на них очима мурахи. І художник підштовхує нас до цього: змінити звичний погляд на речі. До речі, у масштабах Усесвіту ми значно дрібніші за мурах... *(Ф. Барб-Ґалль)*.

- Випишіть три речення. Ускладніть одне з них вставним словом, друге — однорідними членами, а третє — відокремленими членами речення. Поясніть, як змінився зміст речень *(усно)*.

5. Розгляньте малюнки. Поміркуйте, який зв'язок між ними й темою уроку. Що можна інтерпретувати за допомогою їх?

Традиційна символіка українських писанок

Сонце

Дерево життя

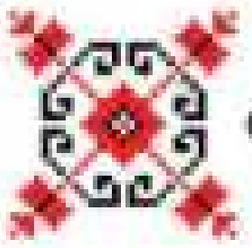

Сонечко

Ружа (сонце)

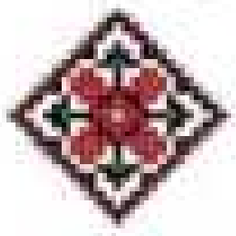

Ярило-сонце

Сонце

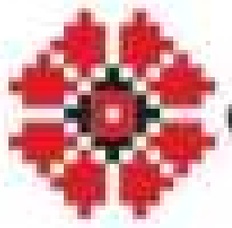
Значення українських орнаментів

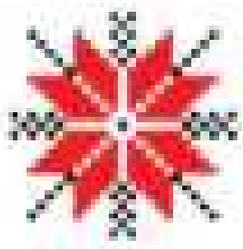
Квадрат — символ миру, достатку, благополуччя.

Ромб — символ союзу Сонця і Землі, плодючості.

Коло — символ Сонця, безперервності буття і вічності.

Зорі — оберіг від зла й негативу, захищає від хвороб і безсилля.

Хрест — знак гармонії чотирьох стихій, оберіг від злих духів.

Серце — символ щасливого сімейного життя.

Дерево життя — символ краси, молодості, оновлення душі та тіла.

Рослинні мотиви — символ чистоти, процвітання роду та життя.

Оцініть результати своєї діяльності на уроці. Які емоції ви переживали сьогодні? Чим збагатили себе?

6. Прочитайте уривки з творів Т. Шевченка. Інтерпретуйте зміст прочитаного.

1. В своїй хаті своя правда, і сила, і воля.
2. Подивіться лишень добре,
   Прочитайте знову
   Тую славу. Та читайте
   Од слова до слова.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

- Об'єднайтеся в групи для роботи над проєктом «Слово у всіх вимірах». Для цього оберіть одне з поданих слів.

Цілющий, зозулястий, готівка, линути, баритися, біжком, деталізувати, достеменний, вщухати, дошкуляти.

§ 51. Складники друкованого чи цифрового тексту
Театр

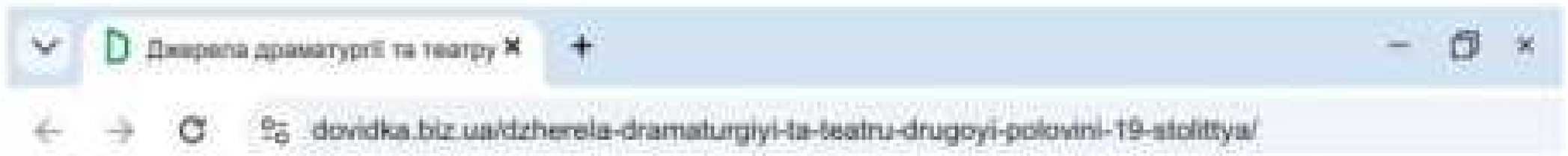
Цілевизначення

Слова дня: *оцифро́вування, інтерфе́йс, гіперпокли́кання, суфле́р, му́за, бельета́ж.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що таке ***текст***? Назвіть основні ознаки тексту. Навіщо оцифровують тексти документів, книжок, газет? Висловте припущення, який текст називають *цифровим*. Які книжки ви читаєте частіше — друковані чи електронні? Котрі з них вам читати зручніше? Пригадайте з уроків інформатики, списки яких типів можна створити в текстовому документі «Word». У яких випадках краще створювати нумеровані, марковані, багаторівневі списки? Чи згодні ви з думкою Л. Курбаса «Початком мистецтва світу є театр»?

2. Ознайомтеся з текстом. Висловте припущення, чи можна цей текст назвати *цифровим*. Яку роль у тексті відіграють гіперпокликання? Чи можна вважати їх неодмінним складником цифрового тексту? Визначте основну думку тексту.

Джерела драматургії та театру другої половини XIX ст.

У другій половині XIX ст. паралельно з розвитком професійного театру поширився аматорський рух, що сприяв піднесенню національної культури. Аматорські вистави були популярними в Чернігові, Полтаві, Єлисаветграді, Києві. В аматорських гуртках розпочинали діяльність реформатори українського театру І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Садовський, П. Саксаганський, М. Старицький. У цей період посилюються утиски українського театру царським урядом — Емський акт 1876 р., циркуляр 1881 р. категорично забороняли українські вистави історичного й соціального змісту. У 1883 р. київський губернатор заборонив виступ театральних труп на підвладній йому території — Київщині, Полтавщині, Волині, Поділлі. Репресивні заходи царського уряду все ж не могли знищити глибокі українські театральні традиції.

У 1890 р. І. Карпенко-Карий і П. Саксаганський утворили «Товариство російсько-малоросійських артистів під керівництвом П. К. Саксаганського», яке було найкращим українським театральним колективом. На його основі в 1900 р. виникла об'єднана трупа корифеїв українського театру —

«Малоросійська трупа М. П. Кропивницького під керівництвом П. К. Саксаганського та М. К. Садовського за участю М. К. Заньковецької».

Одним із найвидатніших діячів українського театру корифеїв був І. Карпенко-Карий.

Цифровий текст — текст, створений у цифровому середовищі за допомогою інтерфейсу; екранний текст. Такий текст можна не тільки прочитати, а й автоматично обробити за допомогою комп'ютерних технологій.

3. Уявіть собі, що в книжках текст подали без заголовків, виділень, рубрик. Чи легко в ньому зорієнтуватися? Розгляньте ілюстрації. Яку інформацію можна дізнатися з них? Якими засобами її передано? Чи завжди доцільно передавати інформацію в текстовому варіанті? Яку роль у передаванні інформації відіграють кольори?

Складниками друкованого чи цифрового текстового джерела інформації є рубрикація, виділення, нумерація, заголовки.

Рубрика́ція — поділ тексту на логічні, графічно виокремлені одне від одного складники для кращого сприймання. Для цього також використовують заголовки, нумерацію, колір тощо. Ступінь складності й форма поділу безпосередньо залежать від обсягу, змісту, тематики та призначення тексту.

Ви́ділення — виокремлення за допомогою шрифту, кольору, інтервалу головних положень, висновків, окремих слів, груп слів або речень, правил, прикладів, визначень тощо.

Нумера́ція — позначення цифрами фрагментів тексту.

4. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Батьківщиною **театру** є Стародавня Греція.

2. **У театру є покровительки — давньогрецькі музи: муза трагедії Мельпомена й муза комедії Талія.**

3. В Україні перший постійний театр було відкрито в Харкові 1789 року. На початку XX століття театральні споруди з'явилися в Києві, Одесі, Полтаві.

4. Руїни театрів античного типу в Херсонесі й Ольвії залишилися до наших днів. Це були театри **просто неба**, у центрі розташований круглий майданчик для акторів і хору, а місця для глядачів здіймалися уступами вгору.

5. **Сучасні серіали — не винахід нашого часу.** У давнину на Сицилії ставили **вистави**, які тривали рік. Щовечора глядачі збиралися в театрі, щоб подивитися продовження.

6. *Суфле* та *суфлер* мають мало спільного між собою, але обидва слова походять від французького «souffle» *(видих, подих)*. Суфле названо так тому, що воно легке й повітряне, а суфлер — тому що він повинен підказувати акторам дуже тихо *(з інтернету)*.

7. За дату святкування Всесвітнього дня театру взято 27 березня. За переказами, прем'єра першої театральної вистави в Стародавньому Римі відбулася саме 27 березня, однак історики цього не довели (*з інтернету*).

Запитання та завдання

1. Чи є текстом подані відомості? Обґрунтуйте відповідь.
2. Котра інформація вам відома, а котра — нова?
3. З якою метою використано нумерацію?
4. Поясніть виділені слова.
5. Сформулюйте за змістом поданої інформації п'ять запитань.
6. Доберіть до слова *театр* два спільнокореневих.
7. Поясніть уживання розділових знаків у виділених реченнях.

5. Розгляньте ілюстрації. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Запитання та завдання

1. Складіть тематичний словник «Театр».
2. Що необхідно знати людині, що вперше відвідує театр? Якщо інформацію, яку містять малюнки, переформатувати в текстову й оцифрувати, які складники джерела інформації доцільно використати?
3. Із чим у вас асоціюється театр?

6. Прочитайте інформацію. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Сучасний театр не/статичний, він перебуває (у, в) постійному пошуку нових змістів і форм для їхнього вираження. Навіть класику переосмислюють, бо режисерам важливо, щоб глядач сприймав її як актуальну. Візуальність, доповнена переконливою грою, може творити інсайти* й сприяти катарсису*, тому, як хтось мудрий **зауважив**: «До театр(-у, -а) заходить натовп, а з театру виходить народ».

Художній керівник (К, к)иївського (Н, н)аціонального (А, а)кадемічного (Т, т)еатру (О, о)перети Богдан Струтинський вважає, що до театру потрібно йти насамперед заради відпочинку. Другою причиною походу до театру, на його думку, є духовне **збагачення**, яке там отримує людина. Дотик до живої музики, переживання разом (з, із, зі) акторами сценічних перипетій, занурення (у, в) позитивну колективну енергію — театр для глядача є ніби емоційним ду́ш(-ем, -ом). Третя причина для відвідування театру інтелектуальна — осмислення театральної постановки як філософської роботи, результатом якої є безліч інтерпретацій побаченого.

Богдана Воят зізнається: «Театр відкриває нові грані, картина (у, в) ньому, на відміну від кіно й телебачення, не/сформована, а лише формується. Власне це, а також (у, в)заємодія акторів (із, з, зі) публікою подобається мені (у, в) театрі найбільше. **Театр — це інша атмосфера, інший світ, відмінний від реального»**.

Ірині Масланич подобаються вистави про сучасні проблеми молоді, (у, в) яких ідеться також про екологічні та соціальні питання. Дівчині імпонує новітній підхід у театрі — постановки без слів чи інтерпретації нових творів поетів або прозаїків. Сприймати треба очима, а розуміти душ(-ею, -ою), тоді й задум режисера може сподобатися, і гра акторів *(за Н. Яценко, тижневик «Аудиторія»)*.

Запитання та завдання

1. Які думки ви поділяєте, а які вважаєте дискусійними?
2. Випишіть слова, знявши риску чи дужки. Поясніть написання.
3. Складіть за зразком поданої інформації своє розуміння театру та сприйняття його.
4. Обґрунтуйте доцільність застосування заголовків, рубрикації, виділень.
5. Які фонетичні явища відбуваються у виділених словах?
6. Утворіть якомога більше словосполучень зі словом *театр*.
7. Охарактеризуйте виділене речення за всіма відомими вам ознаками.
8. Розкажіть про свої враження від відвідування театру.

7. Перекладіть і запишіть українською мовою подані слова. Поясніть написання. Складіть до них словникові статті.

Debut, billetage, enterprise, amphitheater, repertoire, rehearsal, soffit, premiere *(за зразком)*.

Дебю́т, *у* — перший виступ артиста на сцені.

8. Запишіть словосполучення, обравши з дужок правильні варіанти. Обґрунтуйте вибір.

Театральний (білет, квиток). Театральна (вистава, виставка). Актор має (талан, талант). Театральна (трупа, група). У бельетажі (місця, міста).

Поділіться враженнями від уроку. Оцініть результати своєї роботи. Що вам удалося найкраще?

9. Виконайте домашнє завдання.

- Об'єднайтеся для виконання проєкту в групи по 3–5 осіб.

Підготуйте проєкт «Український театр», дібравши різноманітну інформацію про види театрів, відомих акторів театру, корифеїв тощо. Представте її, використовуючи доцільні складники друкованого чи цифрового текстового джерела інформації. Підготуйте презентацію своєї роботи в класі.

§ 52. Вторинні тексти. Стислий переказ. Способи скорочення тексту

Відкриття, що змінили світ

Цілевизначення

Слова дня: *первíнний, вторúнний, біосфе́ра, ноосфе́ра.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Які тексти називаємо *первинними*, а які — *вторинними*? Чому переказ називаємо *вторинним текстом*? У яких ситуаціях люди використовують перекази? Чим особливий стислий переказ?

Сти́слий пере́каз **передбачає виокремлення зі сприйнятого тексту найсуттєвішого, головного. Завдання стислого переказу — лаконічно, стисло передати основний зміст тексту, випустивши деталі.**

Скоро́чення те́ксту **— це творчий процес, побудований на усвідомленні сутності тексту. Для цього потрібно не просто зменшити обсяг тексту, а й переробити його, а саме:**

— стисло сформулювати основну думку;

— вилучити несуттєве, другорядне, надлишкове;

— вилучити з тексту змістові одиниці, що дублюють наявну інформацію або містять надлишкову з огляду на комунікативне завдання;

— згрупувати однотипні факти, узагальнивши їх за певними характеристиками.

Узагальнювальним словом, наприклад, можна замінити низку однорідних членів речення. Кілька простих речень можна перетворити на одне складне або, навпаки, одне складне — на кілька простих.

Не можна вилучати авторську тезу, аргументи, авторські висновки.

2. Запишіть фрази так, щоб смисл залишився незмінним, а кількість слів скоротилася *(за зразком)*.

Зразок: Будь-яка діяльність відбувається більш ефективно й дає якісні результати, якщо особистість має сильні, глибокі, яскраві мотиви, що викликають бажання діяти активно, з повною віддачею сил, долаючи неминучі перешкоди, несприятливі умови й інші обставини, наполегливо просуваючись до поставленої мети. — *Позитивні мотиви покращують результати діяльності.*

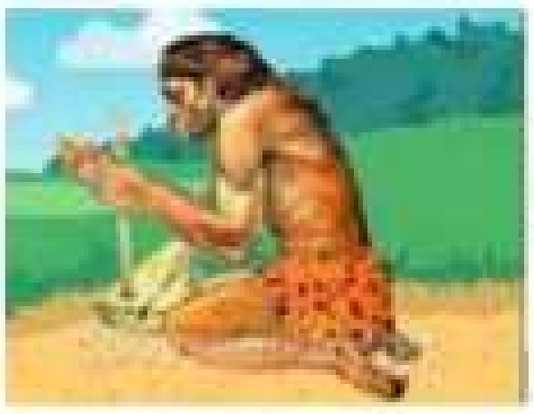
1. Мовні норми здебільшого складаються стихійно, проте велику роль у їхньому становленні відіграють письменники, майстри слова, які наділені даром мовної інтуїції у виборі найкращих варіантів, відчуттям естетики слова; з наукового погляду мовні норми обґрунтовують мовознавці.

2. Мова всього народу, усіх його верств — освічених, неосвічених, дипломатів, жебраків, жителів сіл і великих міст — становить загальнонаціональну, або загальнонародну, мову, у якій чітко виокремлюється жива народна мова й писемна, або літературна, мова.

3. Жива народна мова — це усна мова народу, його широких верств, до неї належить мова окремих територій, так звані територіальні діалекти, мовлення окремих груп людей, об'єднаних віковими, фаховими та якимись іншими спільними ознаками — жаргон, сленг, арго.

3. Прочитайте текст. Обґрунтуйте доцільність / недоцільність виділень, ілюстрацій у тексті. Визначте основну думку тексту. Складіть план тексту. Перекажіть текст *(усно)*, передаючи основну думку.

В історії людства було безліч найбільших відкриттів, які змінили світ і сприяли розвиткові цивілізації впродовж тисячоліть. Починаючи від відкриття вогню, колеса та пеніциліну до найпередовіших розробок у сфері штучного інтелекту, дронів і сонячних батарей.

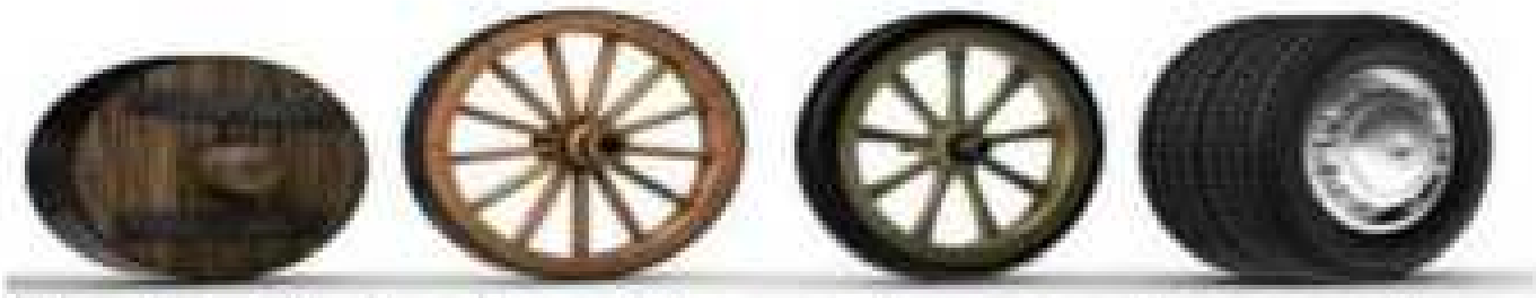

Дослідники стверджують, що Homo Sapience почали вперше самостійно розпалювати вогонь близько 1,42 млн років тому. Такі висновки вчені зробили за знахідками, виявленими на археологічній стоянці стародавньої людини в Східній Африці.

Той факт, що люди навчилися розпалювати вогонь за власним бажанням, став ключовим поворотом історії Homo Sapience, який назавжди відокремив людей від тварин.

До того, як у 3500 р. до н. е. люди винайшли колесо, людство було дуже обмежене в пересуванні. За словами професора антропології з

коледжу «Гартвік» Девіда Ентоні, винахід колеса був не найскладнішою частиною роботи. Справжня головоломка розпочалася, коли настав час приєднати нерухому платформу до циліндра, що обертається.

«Концепція колеса й осі була дійсно блискучою ідеєю», — вважає професор Д. Ентоні.

Тяжка робота окупилася, і колісні вози, що з'явилися, полегшили ведення сільського господарства й торгівлі. Колісні візки спростили перевезення товарів, а також подорожі на великі відстані.

Колеса залишаються життєво важливими й у сучасному світі, їх можна знайти скрізь: від годинника й автомобілів до гігантських турбін.

До кінця XVIII століття цвяхи були продуктом лише ручної роботи, їх кували ковалі.

Цей ключовий (або «цвяховий»?) винахід став можливим завдяки 2000-річній історії Стародавнього Риму, де люди вперше навчилися відливати метал і надавати йому потрібної форми. А ось до появи цвяхів дерев'яні конструкції доводилося зводити шляхом геометричного з'єднання дощок, що забирало багато часу та сил.

Машини для виготовлення цвяхів з'явилися між 1790-ми й початком 1800-х років. Після того як англійський винахідник Генрі Бессемер розробив процес масового виплавлення сталі, залізні цвяхи минулих років поступово зникли.

А ось винахід шурупа зазвичай приписують грецькому вченому Архімеду, який жив у III столітті до н. е. (*з інтернету*).

4. Прочитайте текст. Визначте предмет мовлення, основну тезу в прочитаному тексті. Дайте відповідь на запитання та виконайте завдання.

Володимир Іванович Вернадський — видатний український **учений-енциклопедист**, природодослідник, мінералог і кристалограф, основоположник геохімії, біогеохімії, **радіогеології**, учення про біосферу та ноосферу. Сучасники ставили його поряд із Дарвіном, Ньютоном, Ейнштейном. Володимир Іванович розглядав людину як природну частину біосфери, а її діяльність — як найважливіший геологічний фактор. У майбутньому, вважав учений, біосфера повинна перетворитися на ноосферу, тобто перейти в такий стан, коли людська думка виступить як одна з основних сил, що визначає її розвиток.

Для нас цікавим і важливим є і те, що Володимир Вернадський, будучи цілою епохою в природознавстві, займався і гуманітарними науками — філософією, історією, українознавством, історією українського друкарства, українською мовою.

Серйозне усвідомлення себе українцем прийшло до молодого Володимира Вернадського швидко й надовго після одного випадку. У готельний номер у Мілані, де зупинилася сім'я Вернадських, батько Іван Васильович приніс російську емігрантську газету, у якій було надруковано царський циркуляр про заборону ввозити з-за кордону друковану українською мовою продукцію. Це вразило й обурило юнака. Пізніше біографи Вернадського напишуть, що «Володя повернувся додому українцем і залишався ним за своїми вподобаннями й симпатіями все життя».

Він став серйозно цікавитися справжньою, а **не офіційною** історією України, вивчав і вдосконалював усе життя українську мову, писав українознавчі праці.

Правнук запорозького козака, Володимир Вернадський був пов'язаний з Україною, і не лише родоводом. Його наукова біографія тісно переплетена з рідним краєм. Будучи студентом природничого відділення **фізико-математичного** факультету Петербурзького університету, він неодноразово приїздив на польові роботи до Катеринославської та Полтавської губерній, мандрував Дніпром. Згодом став членом Українського наукового товариства в Києві, Полтавського **товариства** «Просвіта», наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові, Товариства дослідників науки при Харківському університеті, Волинського наукового товариства.

Але **найінтенсивнішою** була робота В. Вернадського в найтяжчі для України роки — із жовтня 1917-го по березень 1921 року. Саме в цей час Володимир Іванович жив в Україні й устиг зробити дуже багато: створив українську Академію наук і став її першим президентом; організував першу в Україні наукову бібліотеку (тепер Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського); створив комісію для вивчення природних сил України й наукову школу з біогеохімії; сприяв розвиткові вищої школи в Україні (був ректором Таврійського університету). У Києві та родовому маєтку в селі Шишаках на Полтавщині він написав наукові праці, які стали основою його вчення про біосферу та ноосферу — революційного вчення для світової науки.

Володимира Вернадського часто називають громадянином Усесвіту. Самовіддано працюючи на благо України, він своїми відкриттями суттєво збагатив світову науку. На думку сучасних учених, яскравість національних рис прямо пропорційна до рівня інтелектуальної обдарованості, тому творчість генія завжди є глибоко національною. Життя та наукова діяльність В. Вернадського — найкраще **підтвердження** цим словам *(за Л. Мацько)*.

Запитання та завдання

1. Доберіть заголовок до тексту.
2. Визначте тип і стиль мовлення.
3. Випишіть ключові слова та словосполучення кожного абзацу.
4. Назвіть засоби міжфразового зв'язку.
5. Визначте інформативний центр (найголовніше) у кожному прочитаному абзаці. На підставі визначеного складіть запитання до кожного абзацу.
6. Поясніть правопис виділених слів.
7. Як ви розумієте вислів *«громадянин Усесвіту»*?
8. Поясніть правопис ужитих у тексті власних назв.
9. Яка інформація вас найбільше зацікавила, вразила, здивувала?
10. Стисло перекажіть текст *(усно)*.

У яких ситуаціях можна використати здобуті знання? Що нового ви дізналися сьогодні?

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доповніть текст вправи трьома цікавими фактами про відкриття, що змінили світ.
2. Складіть пам'ятку «Як правильно скорочувати текст».
3. Напишіть есе «Яке відкриття може змінити світ на краще?».

§ 53. Види критичного читання

Наука — це цікаво

Цілевизначення

Слова дня: *джерело́, допи́тливий, допи́тливість, ретельно.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Яке читання називаємо *критичним*? У яких ситуаціях доцільно застосовувати критичне читання? З'ясуйте (спочатку самостійно, а потім — за словником) значення слова *джерело*. У якому значенні вживають його в науковому контексті? Який зв'язок між критичним читанням і наукою? Що означає бути допитливим? Як сформувати цю рису в себе? Коли доцільно вживати прислівник *ретельно*?

Крити́чне чита́ння — це активний, вдумливий процес розуміння, оцінювання та інтерпретації текстів, що передбачає глибокий аналіз, судження і залучення читачів до діалогу з текстом.

Складниками критичного читання є вміння *розуміти, осмислювати, оцінювати* та *використовувати* інформацію, подану в тексті. Критичне читання потребує часу й майстерності. Для розуміння та усвідомлення інформацію доцільно читати тричі, використовуючи всі види читання.

Види читання

1. Для ознайомлення

Читаємо швидко, щоб мати загальне уявлення про текст, звертаємо увагу на головні аргументи, висновки.

2. Для розуміння

Маючи загальне уявлення, читаємо уважніше, щоб зрозуміти ключові ідеї. Звертаємо увагу, чи належним чином вони аргументовані, переконливі, які докази наводить автор / авторка.

3. Для анотування

Під час читання робимо нотатки, у разі потреби формулюємо уточнювальні запитання, висновки.

2. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

У науці не буває легко й просто, тут не завжди досягн..ш швидких результатів. Ми нерідко з колегами говоримо, що сучасна молодь — це «покоління Google». Вони звикли відразу отримувати відповідь. Маєш запитання — зверни́ся з ним до пошукових програм і через кілька секунд отримаєш відповідь. У науці так не буває. Ти маж..ш поставити запитання і до відповіді йти три-п'ять років, а іноді — усе своє життя. Тому тут треба бути готовими до тривалих пошуків.

Наука — це постійний **виклик** і рух. Зі 100 експериментів 90 можуть не дати того результату, на який очікуєш, але підкажуть, як змінити наступні 100 спроб.

Я дуже часто порівнюю науку з творчістю. Адже це постійний пошук: коли в тебе щось не виходить, ти зверта..шся до основ. Можливо, ти неправильно ..планувала дизайн цього експерименту. Можливо, неправильно поставила запитання, і його треба скорегувати. Тому ти маєш більше читати, наполегливо аналізувати інформацію і на кожному етапі все перевірити, налагодити, щоб нарешті вийшло. Та коли вже виходить, то дуже круте** відчуття. Воно неймовірно пр..красне. Ти відчуваєш себе просто супер**. На максимумі. Здобуті твоїми зусиллями відповіді на поставлені запитання породжують прекрасні емоції. Але дуже часто знайдена відповідь спричиняє наступне запитання. А що далі? І ти знову руха..шся.

Наука дуже складна, її неможливо пояснити просто. І з кожним роком вона стає складнішою. Тож варто не ..прощувати знання, а прагнути збагачення ними *(за О. Півень)*.

Запитання та завдання

1. Які думки у вас виникли після прочитання тексту? Кому він може бути адресований?
2. Яким видом читання ви скористалися?
3. Охарактеризуйте текст за таким планом: тема, проблема, основна думка, доречність застосування мовних засобів.
4. Доберіть кілька запитань, у відповідях на які можна використати цитати з тексту.
5. Поясніть значення виділеного слова. Утворіть із ним словосполучення.
6. Знайдіть у тексті ускладнені речення. Що є елементами ускладнення і з якою метою їх ужито?
7. Запишіть слова з пропущеними буквами. Якими правилами ви скористалися, уставляючи їх?
8. З якою метою використано слово *супер*? Переформулюйте це речення.
9. Знайдіть у тексті п'ять слів, вимова й написання яких відрізняються.
10. Об'єднайтеся в три групи, поміркуйте над змістом речень і прокоментуйте (1-ша група — друге–п'яте речення; 2-га — шосте–восьме; 3-тя — три прикінцевих речення).
11. Котре з речень ви обрали б за епіграф до уроку? Чому?

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Мовознавство, або лінгвістика, — це наука, що досліджує людську мову як явище загалом і конкретні мови (арабську, суахілі, українську, угорську тощо) зокрема. Деякі питання мови становили інтерес ще в давні часи, але він посилився з виникненням писемності, адже для правильного записування релігійних текстів, художніх творів, договорів, чиїхось промов необхідно осмислити мову, установити її закономірності. Попри те, що людина звертала увагу на мову з давніх-давен, винаходила системи її графічної фіксації (письмо), укладала граматики та словники, мовознавство як наука перебувало в зародковому стані. Істинний розквіт його припадає аж на XIX століття. Саме тоді розпочалося ґрунтовне вивчення мов світу, зокрема шляхом порівняння їх. Сьогодні мовознавство — це не просто вміння знайти в реченні підмет чи присудок і вставити потрібну букву в слові. Це розгалужена система різноманітних дисциплін, що вивчають мову й народ, мову та психіку людини, мову й процеси пізнання, мову та комп'ютер тощо.

Щороку зростає і практична роль мовознавства. Завдяки його здобуткам ми вчимося грамотно писати, чітко й правильно висловлювати свої думки, вивчаємо інші мови, перекладаємо з однієї мови іншою, укладаємо словники та підручники. Без дослідження мови годі було б мріяти про повноцінні комп'ютери та програмне забезпечення. Дані мовознавства логопеди використовують для корекції мовлення дітей, медики — для лікування афазій*. Мовознавчі відомості для своїх потреб використовують історики, етнографи, соціологи, психологи, криміналісти й інші фахівці *(за К. Булаховським)*.

Запитання та завдання

1. Яка інформація вам відома, а яка — нова?
2. Охарактеризуйте текст за всіма відомими вам ознаками.
3. Укажіть можливого адресата тексту та мету автора.
4. Сформулюйте й запишіть висновки з прочитаного тексту.
5. Доповніть текст, наводячи факти про те, як використовують здобутки мовознавства в інших галузях науки.
6. Доберіть синоніми до виділених слів.
7. Поясніть уживання розділових знаків у двох завершальних реченнях. Які правила вживання розділових знаків можна проілюструвати прикладами з тексту?
8. Прочитайте текст спочатку швидко (для загального ознайомлення), потім уважніше, виокремте ключові ідеї, запишіть їх. Прочитайте текст утретє, зробіть нотатки. Сформулюйте запитання, відповіді на які тут є, і поставте їх одне одному.
9. У яких ситуаціях спілкування можна використовувати поданий матеріал?

4. Прочитайте текст, обравши для цього один із видів читання. Продемонструйте, наскільки добре ви оволоділи цим видом.

Нині, щоб відвідати навіть віддалені куточки земної кулі, зовсім не обов'язково вирушати в тривалу та складну подорож. Піднятися на найвищі вершини, пропливти глибинами океану, побачити виверження вулкана й навіть стати свідками цунамі вам допоможуть різноманітні джерела географічних знань. Особливо важливим джерелом такої інформації з давніх часів і донині є географічні карти.

Географічну інформацію широко використовують у плануванні, прогнозуванні, управлінні соціально-економічним розвитком різних територій.

Джерел географічної інформації дуже багато. Для того щоб знайти та проаналізувати необхідну інформацію, потрібно навчитися правильно добирати джерела й працювати з ними.

Сучасні дослідники використовують для здобування інформації складні прилади, космічні супутники, зонди.

Велике значення мають географічні інформаційні системи (ГІС), сформовані на основі баз даних, у яких наявна географічна інформація. Це не тільки аерокосмічні спостереження, показники наземних датчиків географічних стаціонарів, дані експедиційних досліджень, а й підручники, навчальні посібники, карти й атласи, наукові звіти, статистичні довідники, енциклопедії, словники тощо. ГІС застосовують практично в усіх сферах людської діяльності, наприклад, для аналізу таких глобальних проблем, як перенаселення, забруднення території, скорочення лісових угідь, природні катастрофи. Інформація знадобиться й під час пошуку найкращого маршруту між пунктами, пошуку потрібного будинку за адресою, прокладання трубопроводу на місцевості тощо *(за підручником)*.

Запитання та завдання

1. Яка інформація з тексту вам відома, а яка нова?
2. Наскільки важливі для нас знання географії?
3. Чому географічну карту називають *другою мовою географії*?
4. Уявіть, що ви зібралися в мандрівку до іншої країни. Назвіть джерела географічних знань, які ви використаєте перед мандрівкою. Запишіть за алфавітом назви міст, які ви хотіли б відвідати.
5. Знайдіть у тексті географічні терміни.
6. Випишіть із тексту іменники, що вживаємо тільки у формі однини.
7. Визначте основну думку тексту.
8. Запропонуйте заголовок до тексту.
9. Спрогнозуйте ситуації, у яких можна використати інформацію, подану в тексті.

Оцініть результати своєї роботи. Поділіться враженнями від уроку. Що вам удалося найкраще?

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть зразок тексту, що містить високий відсоток новизни й підходить для одного з видів читання. Продемонструйте це *(усно)*.
2. Доберіть зразок медійного тексту для читання. Проаналізуйте мовне оформлення. Для цього визначте, яких назв більше: власне українських, іншомовних, неологізмів; наявність і роль у ньому синонімів, антонімів, діалектних чи просторічних слів.
3. Напишіть есе «Наука, що мене приваблює».

§ 54. Одиничний і множинний тексти
Навчитися вчитися

Цілевизначення

Слова дня: *сподіва́тися, цікáвитися, сум'я́ття, ба́витися.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Пригадайте, що називаємо *текстом*. Що вам відомо про текст? Якби вам запропонували відтворити графічно всі знання про текст, що ви зобразили б? Які тексти мають одного автора, а які можуть мати кількох? Що означає «навчитися вчитися»? Запишіть десять слів, що асоціюються у вашій уяві з навчанням. Чи допомагає навчання долати сум'яття, ставати впевненими?

2. Висловте припущення, які тексти називають *одиничними*, а які *множинними*? Звірте свої припущення з поданою нижче інформацією.

Одини́чні те́ксти — це окремі статті (наукові, публіцистичні), що самостійно охоплюють певну наукову проблему, подію чи явище. Вони не є частиною серії чи пов'язаних між собою текстів. Прикладом одиничного тексту може бути новинна стаття про конкретну подію, яка містить усю необхідну інформацію і не потребує додаткових публікацій для повного розуміння. Такою вважають статтю С. Лещенка «Таємниці "Межигір'я". Розкіш султана» в «Українській правді».

Множи́нні те́ксти — це публікації, що є частиною серії або пов'язаних між собою матеріалів, які розглядають тему чи подію більш детально або з різних аспектів.

Множинні тексти можуть бути частиною великих розслідувань, репортажів, аналітичних матеріалів або тематичних серій.

Наприклад, серія статей на тему екології одного регіону, де в кожній статті подано різний аспект цього питання; книжки різних авторів про Г. Сковороду (Т. Лютий «Сковорода. Самовладання», О. Бакуменко «Філософ щастя», П. Кралюк «Григорій Сковорода. Портрет без ретуші»). Множинні тексти дають змогу поглянути на подію, людину, явище з різних боків, скласти чітке уявлення та водночас виявити правдиве й сумнівне, дискусійне.

Отже, одиничний текст зазвичай розкриває тему в межах однієї публікації, тоді як множинний текст охоплює ширший або глибший контекст через серію пов'язаних матеріалів.

Одиничні тексти — це

- один автор;
- конкретна дата написання / публікації;
- чітке й вичерпне подання інформації про подію, явище, проблему тощо.

Множинні тексти — це

- кілька авторів;
- одна проблема / тема;
- розгляд різних аспектів проблеми;
- різні дати написання / публікації.

3. Прочитайте тексти. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

І. Моя позиція така: творчописання — це праця... Музу треба тримати у формі, писав Рей Бредбері, маючи на увазі постійну працю та шліфування стилю. Творчописна робота потребує безперестанного тренування м'язів і конкретного робочого (тренувального) графіка.

Викладаючи креативне письмо ось уже більше як дев'ятнадцять років, я ставлюся до творчопису (на повному серйозі) як до спорту. На великій

кількості робіт я мала змогу відстежити разючі зміни: як нарощувалися творчописні м'язи авторів, як покращувалися їхні результати *(М. Титаренко)*.

II. Без допомоги стороннього ока вона (майстерність) не відточується. Редактор, у певному сенсі, як тренер для спортсмена. Як співрозмовник, як учитель, як друг. Як радник *(Н. Гербіш)*.

III. Треба знати все найкраще з написаного до тебе. Потрібно мати немислимий лексичний запас і відчуття півтонів слова. Бути словотворцем. Написане правильно, скелетною мовою, мертве. Словом треба жити, як молекула в космосі. Словом треба жити, як останнім киснем у безживному середовищі. Воно має бути надсмислом життя. І настає момент, коли Слово дихає творцем, а не письменник пише ним. Той, хто знає наперед, що і як писатиме, не письменник. Як і той, хто володіє куцим словниковим запасом. Ним пише не слово, а механіка, пише не Любов, а его, виходить костубатість. Особисто я читати таке не можу. Я відчуваю прозу з пів рядка.

Навіщо їсти будяки, коли є персики. Література — мистецтво огранки Слова, а не торгівля штучними квітами *(Є. Пашковський)*.

IV. А втім, якщо вам поки не вдалося знайти свого тренера, не засмучуйтеся. Адже найперше — ви самі маєте відчувати якісні зміни в собі, радість творчописних м'язів, підтягнутість, тонус і бажання (потребу!) рухатися.

Зайве нагадувати, що для підтримки м'язів потрібне правильне харчування. Ми є тим, що ми їмо. Але я про харч духовний та інтелектуальний. Авжеж, я про книжки й про читання. Якщо ви мало читаєте, друзі, хай як ви стараєтеся, хай як гаруєте на тих чи тих тренажерах, ваші творчописні м'язи не виростуть *(М. Титаренко)*.

V. Учитель англійської мови в моєму новому класі нічим не відрізнявся від решти йому подібних, але в тій школі був ще один учитель — джентльмен із Британії з тихим, лагідним голосом. Він, здавалося, був іншим. Не знаю чому, але я вирішив розповісти йому про те, що я хотів би навчитися писати, і попросив допомогти мені в цьому. «З радістю», — почув у відповідь. Він запропонував зустрічатися раз на тиждень. Щоразу ми експериментували з різновидами текстів і жанрами художнього письма. «Чому б не спробувати написати драматичний діалог?» — міг він запитати одного тижня, а наступного завдання змінювалося: «Напиши-но гумористичне оповідання!», або «Спробуй описати дитячий спогад», або «Ти бачив який-небудь хороший фільм нещодавно? Може, рецензію напишеш?»

Він читав кожен твір, який я приносив, і робив лише кілька коментарів. Наприклад, указував на вдало дібране слово чи метафору, хвалив сцену, яка його зачепила, чи абзац, що вийшов особливо переконливим. До того ж він часто пропонував мені твори для прочитання: романи, короткі оповідання, вірші чи есе, що були б мені за приклад жанру, з яким я мав «бавитися» того тижня.

І слово «бавитися» найкраще підходить до того, чим ми займалися. Через багато років я зрозумів, що ті тижневі завдання були фактично еквівалентом етюдів, за допомогою яких художник тренує око (чи, у моєму випадку, вухо) і набиває руку. Він завжди коментував найкращі моменти в моїй роботі, щоб показати мені, до чого прагнути.

Ефект був незабутнім. Я не міг перестати писати та, зрештою, досі не можу *(з книжки «Мистецтво навчати»)*.

Запитання та завдання

1. Визначте, що об'єднує тексти.
2. Охарактеризуйте їх за відомими вам ознаками.
3. Визначте комунікативний намір авторів.
4. Прокоментуйте думки авторів, висловте своє ставлення до них.
5. Чому слово *бавитися* автор вважає найбільш доцільним? Доберіть до нього синоніми.
6. Випишіть ключові слова. Обґрунтуйте свій вибір.
7. Знайдіть авторські неологізми. Як їх утворено?
8. Здійсніть спостереження, дієслова яких форм використано в уривках. З якою метою?
9. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях із прямою мовою.
10. Наведіть приклади простих, ускладнених і складних речень із поданих уривків.
11. Представникам яких професій необхідно вміти добре писати? Як цього досягти?
12. На основі текстів складіть допис для соцмереж або пам'ятку для однокласників та однокласниць, як навчитися цікаво писати.

4. Ознайомтеся з мотиваційними настановами одного з найвідоміших університетів. Чи можна їх назвати текстом? Яка / які з них вам сподобалися найбільше? Підкресліть головні та другорядні члени четвертого й п'ятого речень. Складіть дві-три мотиваційні настанови для своїх однокласників та однокласниць.

Мотивація студентів Гарварду

1. Якщо ти зараз заснеш — насниться твоя мрія. Якщо замість сну обереш навчання, то втілиш свою мрію в життя.
2. Якщо ти думаєш, що вже надто пізно, насправді ще рано.
3. Муки учіння тимчасові, муки незнання — вічні.
4. Навчання — не час, навчання — це зусилля.
5. Навіть зараз твої вороги жадібно гортають книжки...

5. Прочитайте вислови. Якою темою вони об'єднані? Сформулюйте одним реченням основну думку цих висловів. Складіть текст, розгортаючи основну думку.

1. Успіх — це ще не крапка, невдача — це ще не кінець: єдине, що має значення, — це мужність продовжувати боротьбу *(В. Черчилль)*. 2. Випадкових перемог не буває. Успіх приходить до тих, хто рухається вперед, до тих, хто розподіляє свої сили з розумом. Людина лише там чогось домагається, де вона сама вірить у свої сили *(Л. Фейербах)*. 3. Через двадцять років ви будете більше розчаровані тим, що не зробили, ніж тим, що зробили. Отже, відчалюйте від пристані. Піднімайте вітрила й ловіть попутний вітер. Досліджуйте. Мрійте. Відкривайте *(Марк Твен)*. 4. Неважливо, як повільно ти йдеш, головне — не зупиняйся *(Конфуцій)*.

Оцініть результати своєї роботи. Поділіться враженнями від уроку. Що вам удалося найкраще? Якби ви стали вчителем / учителькою на один день, чого б навчили своїх однокласників / однокласниць?

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Прочитайте відгуки різних авторів про одну книжку. До якої групи текстів вони належать?
2. Проаналізуйте есе, яке ви писали раніше. Знайдіть у ньому «найкращі моменти», доопрацюйте текст. Будьте готові розповісти, як саме вдосконалювали власний текст.
3. Оберіть одну з тем: «Славетна українська родина», «Чи потрібно навчатися все життя?» або ту, що вам цікава. Доберіть, опрацюйте та систематизуйте матеріал із різних джерел. Підготуйте стисле повідомлення.

§ 55. Розповідь у приватному спілкуванні
Організація дозвілля

Цілевизначення

Слова дня: *родзи́нка, дозві́лля.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що таке *розповідь*? Пригадайте й назвіть визначальні ознаки розповіді. Чи послуговуєтеся ви в приватному спілкуванні розповіддю? У яких, наприклад, життєвих ситуаціях? Чи може розповідь прикрасити або урізноманітнити ваше дозвілля? Якою має бути розповідь, щоб вас зацікавити?

2. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Усі люди народжені співати.

Коли ви **востаннє** співали? Якщо в цьому ви подібні до більшості людей, то, можливо, не так уже й давно. Я кажу не про сольний концерт

у Карнегі-Холі, а про спів **мимохідь**: ранкове наспівування під душем, мугикання **вполголоса на бігу** до потяга...

Наша жага до співу й любов до музики взагалі є «дуже дивними» з погляду еволюції, на думку Стівена Майтена, археолога й автора книжки «Співочі неандертальці».

Співати корисно: спів сприяє роботі імунної системи, виділенню ендорфінів* та окситоцину (так званого гормону обіймів). Він покращує дихальну функцію і знижує ризик раптової зупинки серця, допомагає мозку тримати під контролем тиск, травлення та численні функції організму. Він навіть може протистояти депресії.

За словами Майтена, музикальність людини «закарбовано в її геномі». Ще задовго до появи мовлення ми бавилися з нотами й ритмом. У такий спосіб ми взаємодіяли одне з одним, висловлювали емоції та утворювали соціальні зв'язки *(Т. Вандербільт)*.

Запитання та завдання

1. Визначте комунікативний намір автора.
2. Випишіть речення, у якому сформульовано основну думку, яку утверджує автор. Чи переконливі докази його розповіді?
3. Чи любите ви співати? Чи прийнято співати в колі ваших рідних і друзів?
4. Випишіть із тексту виділені слова та поясніть написання їх.
5. Охарактеризуйте п'яте речення. Поясніть роль ускладнювального елемента.
6. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях завершального абзацу.
7. Сформулюйте й запишіть висновок, до якого спонукає цей текст.

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Мамі відразу не сподобалась ідея святкувати Новий рік не вдома. Та Настя не здавалася і відбивала кожен мамин удар.

— У Ксені? Але ж ти з нею навіть не дружиш, — примружилася мама, удивляючись у доньчине обличчя.

— Чому ні? Ми з нею не такі близькі подружки, як з Анею чи з Христею, але все одно спілкуємося.

Настя також удивлялася в мамине обличчя, шукаючи ознаки вагання чи хоч якийсь натяк на те, що мама готова погодитися.

— І Аня буде, і Поля, — випалила дівчинка, поки мама не вигадала причину відмовити.

— Поля? — наморщила чоло мама. — Хіба ж вона не переїхала минулого року?

— Переїхала. Але зараз вона в тітки на канікулах. І з нами хоче побачитися. Ну мам! Я ще ніколи не святкувала Новий рік без батьків.

— Може, тому, що ще рано? — мама загрозливо звела брови... *(Н. Ясіновська)*.

Запитання та завдання

1. Чи можна цей текст вважати розповіддю? Обґрунтуйте відповідь.
2. Визначте роль діалогу в тексті.
3. Сформулюйте проблему, яку порушує авторка.
4. Назвіть невербальні (позамовні) засоби спілкування, розшифруйте, яку інформацію вони приховують.
5. До яких жанрів мовлення вдаються мати й донька? Чи вдало використовують їх?
6. Змоделюйте продовження ситуації. Доберіть переконливі аргументи, щоб підсилити прохання і згоду / відмову.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Хо(б, бб)і — це **самопізна(н, нн)я.**

Якщо ти відчуваєш потяг до якогось корисного заняття, отже, ти виявляєш належну увагу до себе, своїх мрій і прагнень. Просувайся ж далі в цьому напрямі! Не бійся **експер(е, и)ментувати!** Іди навчатися до художньої чи музичної школи, якщо **пр(е, и)ваблює** музичне чи образотворче мистецтво. Можливо, згодом на тебе чекає успішна кар'єра співака або ж відомого художника. Тобі подобається переглядати виступи фігуристів? Ставай на ковзани — у тебе обов'язково **(у, в)се вийде!** Не залишила байдужою колекція ляльок сусідки? Можливо, тобі також почати збирати власну? Тебе вразила **побач(е, и)на** в сюжеті виставка світлин? Тож і ти вчися ловити цікаві моменти та фіксувати їх на камеру.

Отже, завжди дослухайся до власних думок і **бажа(н, нн)ь,** пізнавай нове й шукай себе! Те, що можливе для інших людей у цьому світі, є можливим і для тебе!

Хо(б, бб)і — спосіб виявити власні таланти й продемонструвати світові свої здобутки *(Ю. Данчук)*.

Запитання та завдання

1. Інтерпретуйте зміст першого речення.
2. Визначте тип мовлення, назвавши виразні ознаки.
3. Випишіть ключові слова. Як правильно їх визначити?
4. Запишіть виділені слова, розкриваючи дужки й добираючи правильний варіант. Поясніть написання.
5. Змоделюйте ситуацію спілкування, у якій ця розповідь буде корисною і доцільною.
6. Чи є у вас улюблене заняття, якому ви присвячуєте своє дозвілля?
7. Складіть розповідь про своє дозвілля, окресліть ситуацію, у якій ця розповідь буде доречною.
8. Знайдіть у тексті односкладні речення. Визначте вид. Поміркуйте про доцільність їх.
9. Розгляньте малюнки *(с. 186)*. Чи є серед них ваше хобі? Якби вам дали завдання створити колаж «Моє дозвілля», які ілюстрації ви використали б?

Продовжте речення: *«Я сьогодні дізнався / дізналася ... », «Найбільше зацікавила інформація про ...», «У мене виникло бажання ...», «Я спробую ...», «Мені треба попрацювати над ...», «Свою роботу я оцінюю ...».*

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Створіть колаж, який би розповів про особливості вашого дозвілля. Прокоментуйте його.
2. Випишіть із художнього тексту зразок розповіді, що вас зацікавила. Які мовні засоби використовує автор?
3. Напишіть есе «Моє дозвілля».

§ 56. Опис як елемент мовлення

Цілевизначення

Слова дня: *барві́стий, бахма́тий, блакитна́вий, ви́прасуваний, го́жий, капелю́шок, кирпа́тий, кремі́зний.*

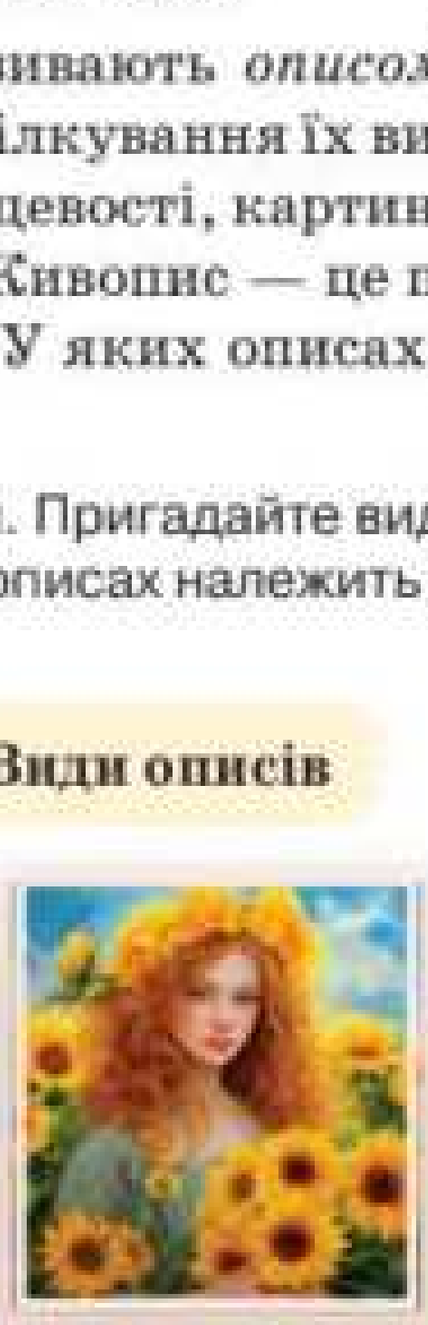
1. Дайте відповіді на запитання.

Який тип мовлення називають *описом*? З якою метою створюють описи? У яких ситуаціях спілкування їх використовують? Яка роль спостережливості в описові місцевості, картини, предмета? Як ви розумієте слова Леонардо да Вінчі: «Живопис — це поезія, яку бачать, а поезія — це живопис, який чують»? У яких описах доцільно застосувати «слова дня»?

2. Розгляньте малюнки. Пригадайте види описів. Доповніть поданий тут перелік. Яка роль в описах належить деталям?

Види описів

3. Прочитайте речення. Визначте, елементами яких описів вони є. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Рівнина — мов широкий стіл — розіслалася скрізь, куди сягає око. Тільки зеленіє висока трава, покрита, мов шатром, синім-синім небом, від якого аж очі сліпнуть. А село, неначе жменька білих кубиків, лише маячить в імлі, що лягла заледве помітною блискучою річкою *(Н. Королева)*. 2. Линýв нагальний дощ. Сік великими краплинами вихорився, курбелив, хлюпотів, бовтався в калюжах, наливав нові калабані, вигліблював водорії, викопував водотоки, клубився, булькотів, чуркотів, наче сотня балаболок, гаморив, воркотів, мов старий дід, мимрив невдоволено *(Б.-І. Антонич)*. 3. Ідеш дорогою, а пообіч степ широкий, такий широкий та розлогий, що не видно йому ні кінця ні краю, тільки й усього, що ось там, за пагорбом, щось зачаєно притаїлося, може, хмарка підкрадається грозова, а може, просто вже інший пагорб витинається *(Ю. Збанацький)*. 4. Я грію чайник, передбачливо не доводжу до кипіння. Дістаю з полиці маленький, ніби іграшковий, китайський заварник, зігріваю його, трохи промивши гарячою водою. Кидаю в нього дрібку зелених камінців, які старанно замаскували дорогоцінні чайні листочки. Наливаю воду в заварник і швиденько накриваю кришечкою *(О. Орлова)*. 5. До сходів під'їхала гетьманська парадна карета, темно-синя, із золоченими прикрасами, велика й вигідна, запряжена шестернею білих арабських коней. На борознихсиділи гайдуки, двоє їх стояло на лавочці ззаду *(Б. Лепкий)*.

Запитання та завдання

1. Назвіть мовні засоби, якими автори увиразнюють описи. Прокоментуйте роль кожного засобу.
2. Поясніть розділові знаки в реченнях, які визначить учитель / учителька.
3. Змоделюйте ситуацію для одного з видів опису, розширте його й продемонструйте роль опису в процесі спілкування.

4. Прочитайте поезії. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

В розлогому сніжному лузі
кришталь самоцвітом іскриться.
У білій, перкалевій блузі
Вечірня Зоря чепуриться.
Туман на порозі спинився,
не чуючи ніг під собою,
аж потом холодним покрився
від тої краси неземної.
Полишивши звичну роботу,
поглянувши в дзеркала-плеса,
Зоря відчиняла ворота
Туману у піднебесся.

Л. Дмитерко

Туркочуть дикі голуби.
(Вночі достигли абрикоси...)
Дахи підставили лоби
Під потеплілу неба просинь.
Ранкова зірка мерехтить.
(Садок підготував сюрпризи...)
Повітря свіжістю тремтить,
Вдягає ранок срібну ризу.
На тлі ранкової пори
Спориш виблискує у росах.
На небо вийшла з-за гори...
Жовтогаряча абрикоса.

Г. Литовченко

Запитання та завдання

1. До якого виду описів належать тексти?
2. Чому в художніх текстах автори вдаються до описів? Наведіть приклади. Пригадайте з уроків літератури, які описи вам сподобалися.
3. Відтворіть своїми словами картини, що постали у вашій уяві. Що характерне для опису ранку (світанку), а що — для вечірньої пори?
4. Які мовні засоби творять естетику текстів?
5. Опишіть певний район чи споруду вашого населеного пункту, не називаючи їх. Використовуйте мовні засоби, що сприятимуть розпізнаванню об'єктів опису.

5. Прочитайте тексти. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

I. Ви коли-небудь пробували словами описати хмари? А вітер? А кішку, що сидить на паркані й спостерігає за вами байдужим поглядом вахтерки в театральному гардеробі? А задушливу спеку? Цього всього нас вчить Інга. Малювати словами те, що не побачиш очима. Так-так, саме «малювати», каже вона, а не описувати *(Дорж Бату)*.

II. Якщо не можна вітер змалювати,
прозорий вітер на ясному тлі, —
змалюй дуби, могутні і крилаті,
котрі од вітру гнуться до землі *(Л. Костенко)*.

Запитання та завдання

1. Що об'єднує тексти?
2. У чому полягає різниця між словами *малювати* й *описувати*?
3. Намалюйте або опишіть: вітер *(1-ша група)*; небо *(2-га група)*; хмари *(3-тя група)*, дерево за вікном *(4-та група)*.

Визначте самостійно соціокультурну тему уроку. Підсумуйте вашу роботу, описавши свій стан під час уроку.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Розгляньте подані репродукції. Розкажіть про свої враження від побаченого. Складіть опис картини, що найбільше вам сподобалася.

І. Роп'яник. Вечір над Дністром. *Початок XXI ст.*

І. Роп'яник. Ранок в Карпатах. *2015 р.*

І. Роп'яник. Площа ринок. *Початок XXI ст.*

2. Випишіть із художнього твору опис. Перекажіть його, змоделювавши ситуацію, у якій цей опис доцільно використати *(усно)*.
3. Напишіть есе про першу зустріч із морем (горами, цікавим містом чи сходом сонця), в основі якого має бути опис.

§ 57. Роздуми над проблемою

Яке воно, доросле життя?

Цілевизначення

Слова дня: *дотéпний, дóзвіл, дрібни́ця, ймовíрно.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Який тип мовлення називаємо *роздумом*? З якою метою створюють роздуми? Пригадайте ситуації, у яких ми вдаємося до роздумів.

Роздум — це внутрішній діалог із собою. Людині властиво роздумувати над своїми планами, учинками, походженням, сенсом життя, можливостями, перспективами тощо. Роздумуючи, людина пізнає себе, формує своє світобачення, систему цінностей і ставлень.

Види роздумів

- ✓ Роздум-твердження;
- ✓ роздум-спростування;
- ✓ роздум-спостереження;
- ✓ роздум із прямими доказами;
- ✓ роздум із доказами від протилежного;
- ✓ роздум дискусійного характеру.

Особливістю ***тексту-роздуму*** є перебування речень у відношеннях причини й наслідку (чи обґрунтування, пояснення думки, висловленої в іншому реченні). У тексті-розповіді простежуються часові відношення, в описі — просторові.

До розгорнутого елементарного роздуму вдаються здебільшого в текстах наукового та ділового стилів. Стислий роздум використовують у художньому та розмовно-побутовому стилях.

2. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Чи мріяли ви коли-небудь стати дорослими? Ні? Вибачте, але я вам не повірю... Бо кожен малюк мало не з пелюшок **мріє** про доросле життя. Адже воно таке чудове, таке привабливе — вільне й безтурботне!

По-перше, не потрібно ні в кого запитувати дозволу, щоб робити те, що хочеш. По-друге, хоч до опівночі дивися телевізор, ніхто тобі й слова не скаже! По-третє, ніхто не вкладає тебе в ліжко о дев'ятій вечора! По-четверте, не треба ходити до школи! І морозива можеш з'їсти хоч десять порцій одразу! Іграшок і солодощів **купуй**, скільки душа забажає. А вже про найулюбленішу дитячу розвагу всіх часів — бігати по калюжах — годі й казати. Цим можна займатися з ранку до вечора. Не знаю, чи такі думки часто у вас виникають, але Наталка думала про це постійно. Хоча мама **стверджувала**, що дорослою **станеш** лише після того, як з'їси пуд

солі, але Наталка цьому не вірила: на таке добровільно ніхто не погодиться! Вона дуже хотіла скуштувати дорослого життя без усілякої солі.

Щодня дівчинка про це **мріяла**, аж доки не трапилася з нею одна химерна пригода *(Н. Воскресенська, Н. Захарчук)*.

Запитання та завдання

1. Про що роздумують авторки тексту?
2. Дайте відповідь на запитання першого речення.
3. Чи хочете ви зараз, щоб швидше настало доросле життя? Чому?
4. Визначте тип мовлення тексту.
5. Поясніть значення фразеологізму, ужитого в тексті.
6. Випишіть іменники, які вживаємо тільки в однині.
7. Визначте спосіб і дієвідміну виділених дієслів.
8. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях зі вставними словами.
9. Спрогнозуйте продовження тексту.

3. Прочитайте текст. Охарактеризуйте його за планом: тема, проблема, основна думка, доречність застосування мовних засобів. Чи вмієте ви формулювати проблему? Чи роздумуєте ви над проблемою, перш ніж почати її розв'язувати? Для чого це треба робити? Що означають виділені в тексті слова?

Перше питання, яке потрібно поставити собі, — яку проблему я хочу розв'язати.

Більшість людей думає, що найцікавіше — це придумати розв'язання. Але ні. Ось це — коли ви визначаєте проблему — і є самий сік. Коли ви навчитеся це робити, то зрозумієте, скільки цей процес може давати задоволення, скільки в ньому творчості й навіть радості...

Якщо ви знайдете проблему, це допоможе вам знайти й розв'язання... Щоб точно її сформулювати, потрібен час. Але зазвичай цей витрачений на початку час вам повертається.

Формулювання проблеми допоможе вам віддалятися та бачити, чи немає тут більшої проблеми, котрої ви не помічаєте.

Знаючи, у якому напрямку гребти, ви зекономите багато часу, який витратили б на звіряння з картою і зміну маршруту *(за А. Картер)*.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

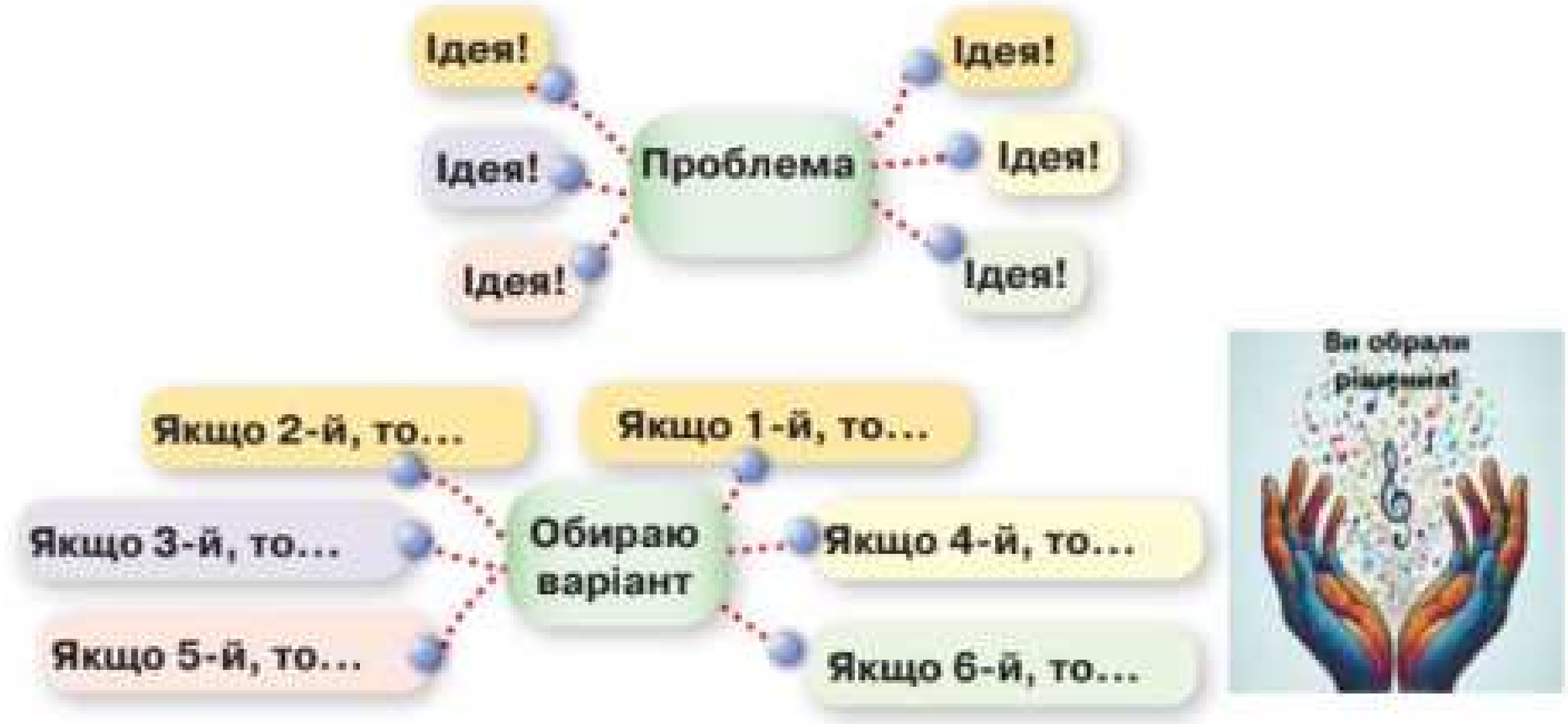
Перший крок: виділіть п'ять хвилин, подумайте й запишіть проблему, яку ви хочете розв'язати. Це може бути складне особисте чи родинне питання, дрібна побутова проблема, а може, вам потрібно підняти бойовий дух в офісі.

Другий крок: упишіть туди все, що, на вашу думку, могло б уплинути на ситуацію і (з, с)причинити проблему. А також який вплив усе це мало на ваше життя чи життя інших людей.

Третім кроком перефразуйте все не/гативне й звернене назад у позитивне та спрямоване вперед. Коли ви формулюєте проблему, вам потрібно сказати, чого хочете в майбутньому, а не/чого хотіли в минулому.

Четвертий крок — перетворіть своє речення на запитання, що поч(и, е)натиметься з «як», «що», «хто» або «коли». Наприклад, так: «Що ми можемо зробити, щоб ... ?», «Як нам досягти ... ?», «Як мені переконатися, що ... ?»

І на/останок — потрібно повноцінно (з, с)формулювати проблему й побачити цілісну картину. Подивіться на запитання, яке ви щойно (з, с)формулювали, і запитайте себе: «Що буде, якщо ... ?», «А що станеться, якщо ... ?» *(за А. Картер)*.

Запитання та завдання

1. А як із проблемою працюєте ви? Якими є ваші роздуми щодо неї?
2. Чи важливо вміти роздумувати над проблемою? Чому?
3. Запропонуйте заголовок до тексту.
4. Запишіть слова з тексту, знявши риску чи дужки й уставивши пропущені букви.
5. Випишіть із тексту антоніми.
6. З якою метою в тексті вжито дієслова наказового способу?
7. Визначте проблему та здійсніть усі кроки, запропоновані в тексті, для розв'язання її.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

А яке слово-пароль у нас, дорослих, що вмить нас зріднить, зблизить, налаштує на одну хвилю? А може, це якась фраза, на зразок тієї, що промовляв Мауглі Кіплінга до звірів: «Ми з тобою однієї крові — Ти і Я». Здається, ми краще володіємо словами та фразами, які здатні нас відчужити. Чомусь чарівні слова, яких старанно вчимо дітей змалечку, у дорослому світі втрачають свій чар і не діють. **«Вітаю» стає не таким**

привітним. «Дякую» — не дуже вдячним. «Будь ласка» — не ласкавим. «На все добре» — не добрим. Так, наче в цих слів сідають батарейки. Або в них закінчується термін придатності, разом із дитинством. Бо лише в дитинстві так легко бути нам — Тобі й Мені — однієї крові *(М. Титаренко)*.

Запитання та завдання

1. Визначте тип мовлення. Назвіть ознаки, властиві цьому типові.
2. Як відрізнити розповідь і роздум, опис і роздум?
3. Поясніть уживання розділових знаків у першому–третьому реченнях.
4. Підкресліть головні члени виділеного речення. Чим вони виражені?
5. Чи згодні ви з позицією авторки? Аргументуйте свою думку.
6. Оберіть одну із запропонованих тем для роздумів. Аргументуйте свою думку.

   1. Чи завжди треба формулювати проблему? 2. Слова мають термін придатності. 3. Діти не мають проблем. 4. Доросле життя — це нескінченні проблеми. 5. «Поразка — це наука. Ніяка перемога так не вчить...». 6. «Книги — морська глибина». 7. Добре ім'я — це найкраще багатство.

Чим ви збагатилися під час вивчення теми? Чи задоволені ви своєю роботою? Чому? Оцініть вашу роботу на уроці. Доповніть рубрику «Слово дня» за результатами уроку.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Знайдіть інформацію про роздум як тип мовлення, узагальніть її і складіть таблицю або схему.
2. Випишіть із художніх текстів два приклади роздуму. Які мовні засоби використали автори?
3. Напишіть есе «Що означає стати дорослим / дорослою?».

§ 58. Висновки як елемент тексту

Вага слова

Цілевизначення

Слова дня: *висно́вувати, лі́дер, архітекту́ра, скарб.*

1. Дайте відповіді на запитання.

На які смислові частини поділяють текст? Що таке *висновки*? З якою метою їх роблять? Чи завжди ви робите висновки? Наскільки важливе це вміння для життя людини? Чому?

2. Прочитайте речення. Чому авторка називає структуру тексту *основами*? Розвиньте думку письменниці, зазначивши, що в її уяві є висновком. А які асоціації зі структурою тексту у вас?

Одні автори продумують структуру книжки заздалегідь. Інші ж формують її, коли історія наполовину розказана. Сьогодні одинадцятий день письменницького марафону, і я не можу написати жодного слова. Застрягла, а отже, треба повернутися до основ.

Уявляю структуру роману як архітектуру будинку. Уявімо, що перший щабель — фундамент... *(Т. Золотковська)*.

3. Прочитайте текст. Прокоментуйте зміст прочитаного. Зазначте, у чому важливість висновків. Перетворіть текстову інформацію на графічну.

Висновок — така ж важлива частина, як і вступ. Образно кажучи, висновок — це вузол, який зв'язує кінець і початок твого есе в одне ціле, ключ, який замикає твір і намагається закрити проблему. Твій висновок — це математичне рівняння, пазл, конструктор, у якому складено докупи найважливіші думки з твого есе, переосмислено їх і підсумовано. Тут ти начебто кажеш: «Пам'ятаєте, яка була моя позиція на початку твору? Ось я вам її успішно довів!»

Мета висновку — переконати читача в тому, що ти довів думку (тезу), заявлену на початку.

Висновок — це взагалі найкращий абзац у твоєму творі; це якісна крапка, це приємний післясмак, що залишає твір *(за І. Голодюк)*.

Запам'ятайте найбільш уживані й доречні фрази для оформлення висновку.

Насамкінець зазначу ... . На завершення скажу ... . У підсумку наголошу ... . Отже, можна зробити висновок ... . Усе сказане попередньо дає підстави зробити висновок ... . Наведені аргументи підтверджують мою думку про те ... .

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Чи знаєте ви, скільки разів переписував останню сторінку Ернест Гемінґвей у своєму романі «Прощавай, зброє!»? Тридцять дев'ять разів! Коли письменника перепитали, у чому полягали труднощі, він відповів: «У правильному доборі слів».

Знайти правильні слова — то та ще морока. Особливо якщо вони фінальні. «Ніяке залізо не може пронизати людське серце таким крижаним холодом, як крапка, поставлена вчасно», — писав Ісаак Бабель.

Щоправда, для багатьох читачів ще гіршими тортурами виявляються не крапки, а трикрапки наприкінці улюблених книжок. Маю на увазі відкриті кінцівки (незавершений фінал). Тобто ті, у яких автор не розставляє всі крапки над історією, а залишає на розсуд читача.

Багатьох читачів, ясна річ, не влаштовує відкритий фінал, бо ж кортить дізнатися саме авторську версію («мораль цієї байки така...»). Натомість іншим це навіть дуже до вподоби: можна самотужки додумати фінал, стати співавтором книжки.

Фінал — це останній акорд, яким ви залишаєте читача. Цей останній акорд має бути резонансним *(за М. Титаренко)*.

Запитання та завдання

1. Сформулюйте своїми словами та запишіть дві-три найважливіші для вас думки.
2. З якими думками письменниці ви погоджуєтеся, а які вважаєте дискусійними?
3. Що в тексті означає словосполучення *правильні слова*?
4. Як ви ставитеся до творів, кінофільмів, у яких незавершений фінал?
5. Прочитайте частину тексту, що за структурою є висновком.
6. Як ви розумієте зміст завершального речення?
7. З'ясуйте значення слів *акорд* і *резонансний*.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Людина ні/що так не/переживає гостро й боляче як не/повагу до неї та до її гідності. Водно/час повага й увага до людини її поз(е, и)тивних рис має в(е, и)лике знач(е, и)ння. Відомий французький мораліст Ф. Ларошфуко писав «Краса розум сміливість під впливом похвали розквітають (у, в)досконалюються і досягають такого блиску якого б ні/коли не/досягли як/би залишилися не/поміченими».

Менеджери стають лідерами тоді, коли особистим прикладом і поведінкою демонструють ставлення до спільної справи та людей, з якими працюють. У такий спосіб вони утверджують цінності організації та підтримують високий рівень культури спілкування і взаємодії співробітників. Культура й лідерство є двома сторонами однієї медалі в тому розумінні, що лідери створюють культури, бо вони формують організації, команди чи групи. Якщо ж культура вже є, то вона визначає критерії лідерства й визначає можливих лідерів.

Отже, найважливішим складником професійної діяльності менеджера є вміння спілкуватися і взаємодіяти з іншими людьми, розуміти й оцінювати їх, позитивно впливати на них *(за Г. Чайкою)*.

Запитання та завдання

1. Запишіть перший абзац, знімаючи риску й дужки. Розставте пропущені розділові знаки.
2. Чи згодні ви з думкою Ф. Ларошфуко? Чим для вас є похвала?
3. Що, на вашу думку, означає поважати людську гідність?
4. Назвіть складники структури тексту.
5. Прочитайте частину тексту, яка, на вашу думку, є висновком.
6. Інтерпретуйте зміст прочитаного й подайте його у формі реплік діалогу.

6. Прочитайте подані авторські зразки висновків. Запропонуйте текст, до якого висновком може бути один із цих афоризмів.

1. Отже, треба довіряти собі — і тоді може з'явитися, прийти талан, а за ним успіх. Тобто це і є головний талан — створити долю, свою долю. Бо тільки ти — імператор свого щастя *(М. Дочинець)*. 2. Маєш право сіяти те, що хочеш, але пожинати будеш не те, що хочеш, а що посіяв *(нар. тв.)*. 3. ... І як би не змінювався світ, куди б не закинула тебе доля, завжди зберігай у серці ті духовні скарби, які дісталися тобі в спадок від попередніх поколінь... *(А. Сокіл)*. 4. Можна любити Україну різними мовами, проте зберегти й зміцнити її можна лише однією державною мовою — українською *(В. Войтюк)*. 5. Проблеми в житті починаються тоді, коли ми сіємо щось одне, а сподіваємося жати зовсім інше *(С. Кові)*.

Проаналізуйте вашу роботу на уроці за довільною схемою.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть інфографіку відомостей про висновок як важливий компонент тексту.
2. Доберіть і запишіть три зразки висновків із медіатекстів. Прокоментуйте їх.
3. Напишіть есе, у якому доцільно використати як висновок один із поданих афоризмів.

1. Ти є те, заради чого прокидаєшся зранку кожного дня. Ти є те, що хочеш почути. Ти є те, чим насичуєш душу, ...про що мрієш... із чим миришся... що носиш у собі від свого родоводу... що приносить тобі радість... що просиш у молитвах... *(М. Дочинець)*. 2. Природа не визнає жартів; вона завжди правдива, завжди серйозна, завжди сувора; вона завжди має рацію, а помилки й омани завжди виходять від людей. Людину, не здатну оцінити її, вона зневажає, і лише обдарованим, чистим і чесним вона підкоряється і відкриває свої таємниці *(Й. В. Ґете)*. 3. Відмовтеся від слів про те, що у вас важкі часи в житті (навіть якщо це так). Припиніть розмови про ваше нещастя. Якщо все це ви тримаєте у своїй голові, то ви ще емоційно прив'язані до якихось складних ситуацій у вашому житті. Ви самі себе обмежуєте й не залишаєте у своїй уяві місця для кращого досвіду! Уявіть! Повірте! Досягніть цього *(Дж. М. Темплтон)*.

§ 59. Естетична та мистецька цінність тексту

Література як вид мистецтва

Цілевизначення

Слова дня: *ці́нність, ба́рва, ви́мір.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Назвіть функції, які виконує мова в суспільстві. У чому полягає сутність естетичної функції мови? Як ви розумієте вислів української письменниці Ірини Вільде: «Слова — це кольорові камінці. Мало їх назбирати — треба навчитися з них узори викладати»? Чому літературу називають *видом мистецтва*? Що таке *цінність*?

2. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Людство (в, у)продовж віків напрацювало ч(е, и)мало вимірів цінностей матеріального чи духовного продукт(а, у).

Пр(е, и)красне і потворне, підне́с(е, и)не і низьке, добро і зло не/існують самі по собі. Вони є оцінкою певних предметів, явищ, (в, у)чинків. Той чи той пр(е, и)дмет набуває ці(н, нн)існого знач(е, и)ння, коли людина виявляє до нього (з, с)хильність, віддає йому п(е, и)ревагу крізь призму загальнолюдських, національних, духовних, родинних чи особистісних цінностей.

Кожен твір піддають гартуванню часом та обставинами, щоб говорити про його м(е, и)стецьку цінність. Скільки часу не м(е, и)нуло б, а Шевченко — актуальний і гл(е, и)бокий. Які б способи пр(е, и)нижень не/намагалися вигадувати, а він ж(е, и)вий. Тому безмежність і бе(з, с)смер(т, тт)я — це ті мірила справжнього м(е, и)стецтва, найочевидніший вияв його чарівного впливу на людей *(з посібника «Етика та естетика»)*.

Запитання та завдання

1. Запишіть слова, знявши риску або обравши з дужок потрібні букви. Поясніть.
2. Знайдіть речення, у якому виражено основну думку тексту.
3. Випишіть ключові слова, визначте, якими частинами мови вони виражені.
4. Підтвердьте або спростуйте думку, що антонімам притаманна велика художньо-виражальна сила, на тлі контрастів можна яскравіше змалювати картини життя, складні переплетіння долі, думки.
5. Чому твори Т. Шевченка не втрачають актуальності донині?

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Мистецтво розбурхує, живить наші емоції та почуття, позитивно впливає на психічний стан людини. Воно спонукає людей до спілкування, обміну думками й почуттями, коригує наше сприйняття світу.

Мистецький твір всотує в себе певну епоху, є елементом її культури, частинкою духовної спадщини. Долучаючись до нього, людина виразніше розуміє історію свого народу, поглинає елементи його культури, проймається проблемами того чи того часу.

Мистецький твір формує здатність емоційно реагувати на красиве і потворне, високе і низьке, на добро і зло, нерідко постає інструментом зміни соціальної свідомості людей, закладає поведінкові норми *(за Ф. Барб-Ґалль)*.

Запитання та завдання

1. Сформулюйте одним реченням, як ви розумієте поняття «мистецький твір».
2. Яку роль виконує мистецтво в житті окремої людини й суспільства?
3. Який літературний твір вплинув на ваше сприйняття світу, ваші емоції?
4. Зробіть висновки щодо значення мистецтва в нашому житті.
5. Знайдіть у тексті антоніми. З якою метою їх використано?
6. Випишіть із тексту просте речення, підкресліть головні й другорядні члени.
7. Чи є в тексті ускладнені речення? Назвіть елементи ускладнення. Яку роль вони виконують?

4. Прочитайте тексти. Визначте основну думку першого тексту. Про які експерименти зі словами йдеться? Яку думку, висловлену в першому тексті, підтверджують автори другого й третього текстів?

I. У листах до сина норвезький письменник Гальфдан Фрайгов писав таке: «Чи вдасться тобі коли-небудь це осягнути? Що словами можна малювати картини так само, як фарбами й олівцями, і що найгарніші картини виникають тоді, коли змішуєш слова точнісінько так, як художники змішують фарби? Що дозволені всілякі експерименти зі словами, а невдалий словесний образ можна викинути, як невдалу картину?» *(за М. Титаренко)*.

II. Дихнула весна з лиману. Теплий погляд весни зупинився найперше на снігах — й осіли сніги. Навпроти сонця вдень засокотіли з-під них золоті струмки...

Дорога до школи в цей день сміялася на сонці досхочу. Весело й тепло було шпакам. Шпаки підвели в небо від щастя заплющені очі та співали так, що аж ноги під ними тремтіли. І земля співала, як шпак. Блакитними квітами розцвіли більші й менші калюжі. Ліс, так той наче поклав собі руку на серце та тихо благословляв журавлине крило над собою в осяянім небі, і мураху з підтягнутим за зиму животом, і свою лісову стежину, що просихала в Сашка на очах *(за М. Вінграновським)*.

III. Цікаво, де живуть жайворонкові пісні? Жайворонкова пісня живе у веснянному степу, на зеленому роздоллі, і жайворонок ніколи не розлу-

чається з нею. Коли спить уночі біля сірої грудки землі, то й пісня спить разом із натомленою пташкою. Жайворонок оберігає її від холодного вітру, від студеної роси, оберігає від дощу, бо пісня — то найдорожче, що в нього є, то душа пташина. Ще до сходу сонця пробудившись, жайворонок на прудких крилах підносить свою щиру пісню в блакитне привілля небес. Бо живе на світі жайворонок заради своєї пісні. Ось вона дзвенить над степом, і кожне її колінце напоєне світлом, пронизане радістю. А поблизу звучить пісня другого жайворонка, третього, лунає безліч пісень, і здається, що їхні звуки спадають на землю чистими перлами. Спадають у родючий чорнозем перлами, а з них оце повиростали й виростають рясні сходи жита, пшениці, трави по лугах, квіти по байраках. І що завзятіше співають жайворонки, то дружніше колосяться ниви *(за Є. Гуцалом)*.

Що найважливіше ви засвоїли сьогодні? Чому ця тема важлива?

5. Прочитайте виразно вірш.

Весна — неначе каруселъ,
на каруселі білі коні.
Гірське село, в садах морель,
і місяць, мов тюльпан, червоний.

Стіл ясеновий, на столі
слов'янський дзбан, у дзбані сонце.
Ти поклоняйся лиш землі,
землі стобарвній, наче сон цей!

Б.-І. Антонич

- Які картини постають у вашій уяві?
- Які художні засоби використав автор? З якою метою?
- Яку ілюстрацію ви дібрали б до вірша?

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із художнього тексту уривок, що містить естетичний складник. Визначте мовні засоби його створення.
2. Випишіть уривок із художнього твору, що викликає у вас сильні емоції. Прокоментуйте.
3. Напишіть есе «Ця книжка є мистецькою цінністю».

§ 60. Пояснення
Спостережливість винагороджує

Цілевизначення

Слова дня: *водно́час, химе́рний, наводнюва́тися, ді́тепло.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Які жанри мовлення ви вивчали раніше? Чи важливі ці знання і вміння для вас? Де реально ви можете ними скористатися? Із чим у вашій уяві асоціюється іменник *пояснення*? Назвіть ситуації, коли ви потребували пояснення. У яких ситуаціях вам доводилося пояснювати? Чи завжди ви до цього готові? На які запитання дає відповіді пояснення?

2. Розгляньте схему. Що нового вона містить? Доповніть приклади ситуацій, у яких ми використовуємо пояснення.

3. Розгляньте малюнки. Прочитайте речення *(с. 200)*. Що, на вашу думку, потребує пояснення в кожному реченні? Змоделюйте ситуації, у яких речення буде поштовхом до пояснення. Зазначте, яку мету ви реалізуєте кожним поясненням. Поміркуйте над малюнками, чи можуть вони допомогти вам вибудувати пояснення.

1. Кінець березня був подібний до початку січня *(за І. Роздобудько)*. 2. Нам ніколи не вдасться двічі ступити в ту саму річку *(Ю. Ґордер)*. 3. Знаєш, насправді важливо дуже, люди щоб поруч були небайдужі *(Н. Янушевич)*. 4. Калина, як мудре деревце, нараз пустила коріння в їхнє рінисте подвір'я *(М. Дочинець)*. 5. Коли у вашому житті пішов дощ — зосередьтеся на квітах, які зацвітуть завдяки цьому дощеві *(Р. Свамі)*.

4. Прочитайте діалог. Визначте наміри кожного мовця. Як таке пояснення характеризує співрозмовника? Чи сприяє воно гармонійному спілкуванню?

— Я не підготувався до уроку.
— Чому?
— Не підготувався, і все.
— Чому? Яка причина?
— Просто так.
— А як ти складеш іспит?
— А мені неохота готуватися... *(За Б. Кауфман)*.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Іноді варто відкинути упередження і ризикнути. Щоб зірвати квітку едельвейса, треба видертися на шалену висоту. Щоб відчути смак польоту, треба стрибнути. Щоб завоювати людину, треба простягнути руку.

Як часто нам бракує сміливості для здійснення своїх мрій! Через це вони так і залишаються десь далеко на антресолях і потихеньку вкриваються пилом. Щоб у всій повноті насолодитися ранком, треба бути готовим до прохолоди. Проте вона ніщо в порівнянні з м'яким повітрям, притрушеною оксамитом травою, відчайдушним криком африканських птахів і шаленим ароматом манговых дерев... Усе залежить від того, що обираєш ти. Обравши тепло, ти ніколи не познайомишся з ранком... *(А. Яременко)*.

Запитання та завдання

1. Перекажіть текст, інтерпретуючи зміст для молодших брата / сестри.
2. Випишіть речення, що містить тезу, яку пояснює текст.
3. Сформулюйте мету пояснення. У разі потреби скористайтеся схемою.
4. Що для вас означає ризикнути? Чи завжди ризик виправданий?
5. Знайдіть ускладнені речення, визначте елементи ускладнення та їхню роль.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Мова в нас про комаху, на ймення коник. Довго/вусий, прямо/крилий, має щетинко/подібні антени, більші навіть за нього самого. Так ось у коника й справді все не/так. Наприклад, слухає він не/так, як ми, вухами, а... ногами. Ви уявляєте? Ногами! І водночас має гострий слух.

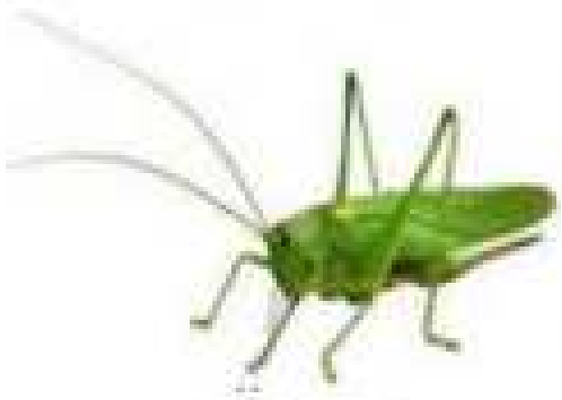
Де ви ще таке бачили? Хоча, якщо бути точнішим, він слухає гомілками — так зветься частина ноги від коліна до ступні. Там у нього щось на кшталт барабанних перетинок. Тобто слуховий апарат, химерно/вигадливий. Чомусь не/знайшлося йому місця на голові в коника, як то в усіх. І в нас із вами теж. Тож йому доводиться слухати ногами. Попри те що слуховий апарат у нього розміщений на ногах, роль свою він виконує (з, с)правно, тож глухим коника назвати не/можна. Він навіть може образитися, якщо ви його так назвете.

Звуковий апарат у коника теж розміщений казна/де! Не в горлі, як в усіх інших, а... при надкрильцях. Так **звуться** тверді передні крила в жуків і перетинчасто/крилих комах, які захищають м'які літальні крила. До перетинчасто/крилих належать мурахи, бджоли, оси, наїзники*, пильщики*.

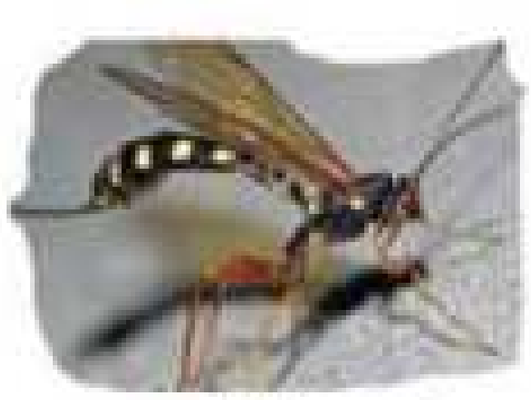
Біля основи правого **надкрилка** в коника є так зване «дзеркальце» у формі округлої тонкої прозорої перетинки, оточеної товстою жилкою, яка утворює рамку. А на лівому надкрилку є химерний* пристрій, що має дрібні зубчики — він і виконує роль смичка, а «дзеркальце» слугує резонатором.

Виконуючи музичні вправи, що їх ми звемо то співом, то сюрчанням-тюрлюканням, коник піднімає і **розсовує** надкрилки, а потім починає ними вібрувати — рухає туди/сюди. Зубчики смичка **труться** об рамку **«дзеркальця»**, і починається... Те, що ми й чуємо, коли кажемо: коники сюрчать. А чуємо ми їх (в, у)літку повсюди: на луках, на галявах, у садах. І навіть (в, у) своїх дворах. І навіть на тинах. Хоча загледіти «скрипаля» не/просто, адже **маскується** він дуже вправно. Тюрлюкає в/день і в/ночі, часом аж до ранку. А вже коли затихне «останній коник степовий», як писав поет Олесь, тоді й вітер ляже на луках спати...

(В, У)ранці коники приймають сонячні ванни, лежать де/не/будь на сонечку, **перевертаються**, підставляючи йому боки та ніжачись у сонячному літеплі*. А потім починають весело й не/вгамовно сюрчати *(за В. Чемерисом)*.

Коник

Наїзник

Пильщик

Мураха

Запитання та завдання

1. Що пояснює автор? Які емоції викликав у вас текст? Що вас здивувало?
2. Визначте мету пояснення. Обґрунтуйте.
3. На яку аудиторію розрахований таке пояснення?
4. Випишіть слова, знявши дужки чи риску. Поясніть написання.

5. Назвіть слова-терміни.
6. З'ясуйте лексичне значення слів, позначених зірочкою.
7. Поясніть вимову виділених слів.
8. Дайте характеристику речень завершального абзацу.
9. Поміркуйте та висловте припущення, у яких випадках ставимо три крапки.

Що й навіщо ви сьогодні вивчали? Де ці знання та вміння вам можуть знадобитися? Чи задоволені ви своїми досягненнями? Оцініть результати вашої роботи.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію теми цього уроку.
2. Підготуйте будь-які два види пояснення, обґрунтуйте свій вибір.
3. Напишіть есе «Коли спостережливість винагороджує?».

§ 61. Дорікання
Прагнімо взаєморозуміння

Цілевизначення

Слова дня: *до́кір, докоря́ти, доріка́ти, бідола́ха, горня́тко, стри́мати, чини́ти.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що означає дієслово *дорікати*? Ця дія, на вашу думку, позитивного чи негативного спрямування? Чи часто ви дорікаєте комусь? Чи дорікали вам? Як ви реагуєте на дорікання? Доберіть синоніми до слова *дорікання*. Запропонуйте, чим можна замінити дорікання.

Дорікати — означає виражати своє незадоволення щодо чогось; звинувачувати когось у чому-небудь; гостро критикувати або засуджувати.

Дорікання (докір) містить категоричне несхвалення, часто з наміром, щоб хтось припинив чинити щось погане, змінив свою поведінку чи ставлення.

2. Прочитайте речення та прокоментуйте їхній зміст. У якій сфері, на вашу думку, найчастіше вдаються до дорікань? Чи можуть дорікання покращити ситуацію? Сформулюйте й запишіть висновки, які ви зробили для себе.

1. Спробуйте зупинити себе наступного разу, коли почнете докоряти собі за те, що ви не зробили або не встигли зробити. 2. Звісно, ми не зможемо повністю забути свої помилки, але не треба постійно докоряти собі за них. 3. ВООЗ* дорікнула країнам за нерівномірний розподіл вакцин *(з інтернету)*. 4. Рада Європи дорікнула Угорщині за порушення прав людини. 5. «Ет, реп'яхами дорікаєш! — сказав Бровко. — А пам'ятаєш, як у пекарні був щеням? Чи так жилося там? Замурзаний під лавою тинявся...» *(Л. Глібов)*. 6. Замість того, щоб дорікати собі, психологи радять практикувати співчуття до себе: вибачати собі помилки й бути особливо добрим до себе, насамперед у часи розчарування чи збентеження *(Д. Робсон)*. 7. Знаєте, за що я найбільше любив свою Софійку? За те, що вона жодного разу, підкреслюю, жодного разу не дорікнула мені за мою недугу *(С. Руденко)*.

3. Прочитайте уривки з текстів. Визначте наміри мовців. Чи спрямовані вони на гармонізацію стосунків? Перефразуйте репліки так, щоб спілкування сприяло хорошим стосункам між мовцями. Якими жанрами, на вашу думку, доцільно замінювати дорікання?

І. «На цю програму подають кандидатури не лише дітей з України, а й з інших країн. Ясно, що їм потрібен час, щоб перечитати ті гори паперів, які прилетять з усього світу, — сказала Інна. — Ти б мала тішитися за подругу, — кинула вона Аліні, — а не розказувати, чому вона б не мала їхати. Це ж такий досвід!» *(Н. Ясіновська)*.

ІІ. Ну що вона там забула? Аж ні — приперлася, баньки повитріщала, кісочки в різні боки стирчать, і бантики на них жовтенькі, мов прапорці... Як тут по м'ячу вцілити, коли вона вперлася в тебе очима й усміхається! *(І. Андрусяк)*.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Дорікання — найнікчемніша річ, коли треба щось створити.

Ураховуючи досвід кадрової роботи, я усвідомив ось що: дорікання — то найбезкорисніша й найшкідливіша в роботі та житті річ.

Колись у Таїланді місцевий гід сказав, що на тайців не можна сваритися, бо якщо посварити тайця, то потім не варто від нього нічого очікувати.

Згодом я зрозумів: українці від тайців у цьому плані мало відрізняються. Так, якщо керівник дорікає **підлеглому**, що той не так зробив, припустився помилки, на яку реакцію йому сподіватися? **Підлеглий** почне виправдовуватися, заперечувати, захищатися. У результаті керівник має ворога, а не друга.

Дорікання в будь-якому разі ведуть до протистояння. **Той**, кому дорікають, захищається, тобто спрямовує свої зусилля проти того, хто дорікає. Чи можуть у такій ситуації той, хто дорікає, і той, кому дорікають, створити щось креативне?

Якщо мені потрібно, щоб хтось із працівників навів лад у якійсь справі, я кажу: «Наведімо разом тут лад! Робімо це й це!»

Може, варто запропонувати виправити разом помилку або поміркувати, як її виправити? Може, навіть не нагадувати про те, що була помилка? *(із сайту О. Єфімова).*

Запитання та завдання

1. Чи переконав вас автор? Назвіть аргументи, які він використовує.
2. Дайте відповіді на запитання завершального абзацу.
3. Чому, на вашу думку, автор уживає вставне слово *може*? Як воно впливає на зміст речення?
4. Випишіть із тексту прикметники у формі найвищого ступеня порівняння. Чому автор використав форму найвищого, а не вищого ступеня?
5. Поясніть уживання тире в тексті.
6. Яку роль у реченні виконують виділені слова?
7. Розгляньте малюнки. Які фрагменти тексту вони ілюструють?
8. Зробіть висновки щодо змісту тексту й малюнків.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

— Ви чогось хотіли, пане? — запитала його я.

— Так, можливо, — **пробурмотів** чоловік, — якщо у вас є якийсь гарячий напій.

— Звичайно, є, — **жваво** відказала я. — Є кава й чай. А, може, бажаєте юшки?

— Мені горнятко кави, — сказав він, сідаючи на високий стілець. Чоловік мовчки спостерігав, як я готую каву по-турецьки, і час від часу голосно шморгав носом, ніби мав нежить. — Ці ваші безкінечні дощі... Скільки від них вологості... Це шкодить легеням і дихальним шляхам загалом. Так і до застуди недалеко... — тихо проказав.

— А ви лікар? — запитала я, щоб підтримати розмову.

— Ні, — заперечив чоловік, — я не лікар.

— Може, гаряча страва вам і справді трохи допоможе. Ви хоч зігрієтеся, — сказала я і подала горнятко.

— Дивно, — проказав він радше до себе, ніж до мене, — у цьому місті запах кави відчутно найкраще. Навіть у такий дощ, який поглинає начебто всі аромати. Жодне місто так не пахне.

— А як пахнуть інші міста? — спитала я.

— По-різному, — відказав, — іноді курявою, іноді печеним хлібом, а буває, що й каналізацією та автомобільними вихлопами... Це місто пахне кавою, тому до нього хочеться повертатися *(О. Сайко)*.

Запитання та завдання

1. Визначте комунікативні наміри співрозмовників.
2. Зачитайте репліки, що містять дорікання. Прокоментуйте їх.
3. Яку додаткову інформацію дають вам виділені слова?
4. Чиї репліки вам подобаються? Чому?
5. Яку роль у реченні виконують підкреслені слова?
6. Визначте рід іменника *нежить*, поставте його у форму орудного відмінка.
7. Чи є міста, які у вас асоціюються з певними ароматами?

Які висновки ви зробили для себе із цього уроку? Що було корисного, повчального? Із ким ви хотіли б поділитися цією інформацією? Що вважаєте своїми досягненнями сьогодні?

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Зробіть презентацію цього жанру. Покажіть, як він сформувався у вашій уяві. Чи варто було з ним ознайомитися? Чому?
2. Наведіть приклади дорікань (з художніх текстів, медіатекстів чи власного досвіду). Прокоментуйте їх *(усно)*.
3. Напишіть есе «Як зробити спілкування приємним і корисним?».

§ 62. Обман
Життєві принципи — це важливо

Цілевизначення

Слова дня: *відра́за, гоїти, доши́кульний.*

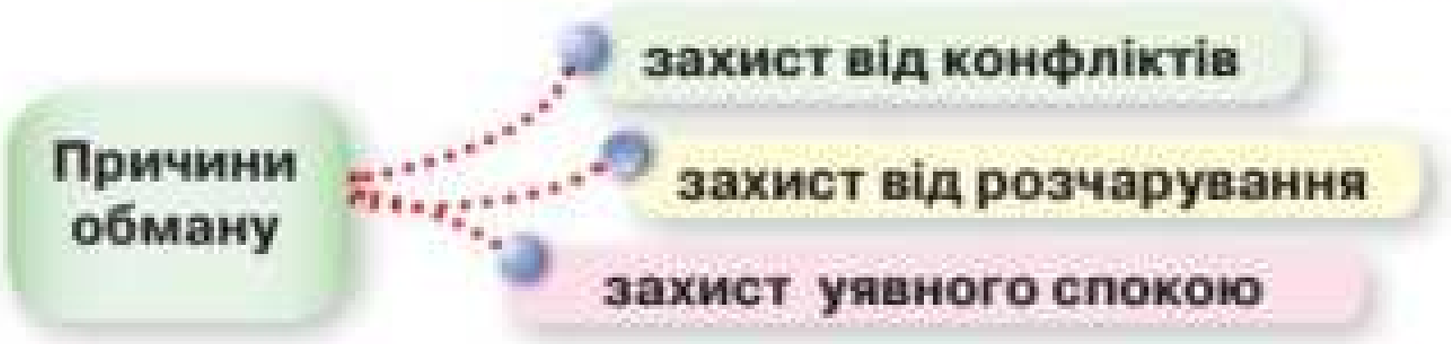
1. Дайте відповіді на запитання.

Що означає слово *обман*? Із чим воно асоціюється у вашій уяві? Навіщо люди обманюють? Чи доводилося вам удаватися до обману? Чому? Що ви тоді відчували? А які у вас відчуття, коли обманюють вас? Чи може обман загоїти душевні рани? Чи викли́кав у вас обман відразу?

2. Прочитайте визначення обману. Зіставте його з вашими тлумаченнями. Розгляньте схеми. Наведіть приклади із життя або літератури до кожного пункту.

Обман — умисне або ненавмисне введення в оману, твердження, що не є істинним.

3. Прочитайте текст. У тексті використано факти чи судження? Обґрунтуйте відповідь. Чи може обман бути найкращим виходом із ситуації, засобом розв'язання проблем? Сформулюйте висновки з прочитаного.

Американські вчені встановили, що багато людей обманюють по кілька разів на день і брехня становить приблизно п'яту частину всіх розмов. Найбільш затятими брехунами є підлітки, оскільки нерідко намагаються протиставити себе суспільству.

Найпоширенішою брехнею вважають коректну відповідь на банальне запитання: «Як справи?» Згадайте, що зазвичай відповідають люди. «Усе добре», але роблять це з увічливості.

Найпопулярніший мотив, що змушує людей брехати, — це захист від обставин. Наприклад, якщо під час бесіди з начальником стане відомо, що співробітник не підготував звіт і перебуває під загрозою звільнення, то він, імовірно, скаже неправду й запевнить, що все зроблено. У критичній ситуації мозок людини починає шукати альтернативні способи захисту від негативу та вмикається механізм, який допомагає уникнути конфліктів.

Люди нерідко намагаються ідеалізувати себе перед очима свого оточення і підігнати себе під загальноприйняті в суспільстві стандарти поведінки / зовнішності.

Брехня може на певний час забезпечити людині почуття спокою і переконати в тому, що навколишня дійсність не така вже жорстока й несправедлива. Той, хто вдається до обману, щоб не порушувати звичний уклад життя і побутовий комфорт, бреше не тільки оточенню, а й собі самому. Рано чи пізно правда випливає назовні, але до того моменту «винуватець торжества» вже генерує нову неправдиву версію, щоб знову захистити свій уявний спокій *(із сайту «Психологічна допомога»)*.

4. Прочитайте прислів'я. Якою темою вони об'єднані? Визначте, як ставиться народ до брехні. Прокоментуйте кожен фразеологізм, указавши на його значення. У яких фразеологізмах висловлено недовіру до тих, хто бреше, а в яких — пораду, застереження?

Брехня короткі ноги має — далеко не втече. Говорить на вітер. Не роби з комара коня. Брехати — не ціпом махати. Брехун із мухи слона зробить. Гарно пише, та брехнею дише. Піймав карася з порося. Бреше як гребінцем чеше. Присягалися сліпці, що своїми очима бачили. Розказав Мирон рябої кобили сон. Така правда, як на вербі груші. Брехня — що вугілля: не втече, то замаже. Хто вчора збрехав, тому й завтра не повірять. Брехня білою ниткою шита. Маленька брехня за собою велику веде. Бреше, аж гай гуде. Це той, що одним пострілом сорок сім качок б'є. Як маєш збрехати, то краще змовчати. Як не брехне, то не дихне. Як ступне, так і брехне. Брехун мусить добру пам'ять мати. З брехнею світ обійдеш, а назад не повернешся. Не дозволяйте вашим вухам слухати те, чого ваші очі не бачили *(нар. тв.)*.

5. Оберіть один із текстів. Прочитайте його. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

I. Усі, хто останнім часом зустрічав Бубу, удавали, немов дивляться на неї, але нічого не помічають.

— Ти трішечки погладшала, — казали одні, зупиняючи погляд на Бубиних джинсах.

— Здається, ти схудла, — приглядалися інші.

— Погарнішала.

— Змарніла.

— Ти витягнулася, — стверджував дехто, ніби всупереч тим, які зауважували:

— Ти, Бубо, узагалі не змінилася...

Буба ввічливо погоджувалася з усіма вироками, які стосувалися її тіла, але під силуваною посмішкою приховувала гірке розчарування людською короткозорістю.

Бо, знехотя зазираючи в дзеркало, дівчина бачила там лише неймовірний смуток, настільки помітний і невідступний, що його неможливо було із чимось порівнювати *(Б. Космовська)*.

II. Здається, Ніна знову злукавила. Навіщо було казати «подзвоню»? Подзвонить! Ще б пак!

Мама каже: «Там, де брехня, дружби немає». Немає і квит. Брехня не буває маленька. Усяка брехня велика. Їй немає виправдання.

Виходить, є люди, що кажуть одне, а роблять інше. Або роблять одне, а кажуть інше. Я цього не розумію, і від цього в мене голова йде обертом. Я так не вмію. І не хочу вміти. А от Ніна вміє.

Немає нічого гіршого за недотримане слово, бо потім воно вже довіку залишається недотриманим. І людині доведеться з ним жити. І тут виникає запитання: «А як?»

«Язиком горох товкти може кожен, а дружити — ні, — казала якось Баболя. — На це також треба мати талант» *(Г. Кирпа)*.

Запитання та завдання

1. Про який обман ідеться в тексті?
2. Опишіть емоційний стан людини, яку обманули.
3. Про що свідчить обман у цій ситуації?
4. Як потрібно реагувати на обман?
5. Чи може обман давати надію на дружбу?
6. Що означає *«приховувала гірке розчарування»*? Про який емоційний стан ідеться?
7. Що саме в тексті викликає у вас відразу, яку модель поведінки ви не схвалюєте?

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Усе склалося, як і гадалося, а на душі мулько. І Маркіян добре знає **чому**. Маму засмутив? Ще й як засмутив! Вона ж **сьогодні** весь день **на роботі** думатиме тільки про його «хворе» горло. Ю-Пітеру збрехав? Збрехав. А Ю-Пітер, чи то пак Юрій Петрович, не просто класний керівник — він узагалі класний. Увечері, можливо, зателефонує тато. Він недавно після шпиталю знову повернувся у свою військову частину. Тато, звісно ж, і не відає, що таке страх. А Маркіян... Ех!..

Маркіян зірвав із шиї вовняного шалика та пожбурив його на канапу. Виглянув у вікно. Кінець квітня, а сонце вже пришкварює, як сковорідка на плиті. Мама бідкалася, що Маркіян, вочевидь, перегрівся на тій ранній спекоті, коли вчора у дворі м'яча ганяв, а тоді напився мінералки з холодильника, от горло й прихопило. Вона повірила. А Митько Маклай на футбольний перегрів не купиться і нізащо не повірить. Ще й почне всім розказувати, що Маркіян страхопуд і не прийшов до школи, бо, бачте, ду-у-уже злякався його, Маклая, крутого та непереможного *(Н. Гуменюк)*.

Запитання та завдання

1. Чому Маркіянові на душі *«мулько»*? Чи відчували ви такий стан?
2. Як цей стан характеризує хлопця?
3. Чи порятував обман Маркіяна?
4. Яку роль у реченні виконують виділені слова?
5. У якому значенні вжито підкреслені слова?
6. Що означають у тексті три крапки?

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте розповідь про обман як жанр мовлення. Проілюструйте прикладами.
2. Наведіть два-три приклади обману з літературних творів чи народних казок. Прокоментуйте їх.
3. Напишіть есе «Чому з брехнею світ пройдеш, а назад не вернешся?».

§ 63. Співчуття
Учинки — мірило природи людини

Цілевизначення

Слова дня: *бідола́шний, жури́тися, загоїти, збенте́жений, заохо́чувати.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Із чим у вашій уяві асоціюється слово *співчуття*? Що, на вашу думку, означає *співчувати*? Чи були у вашому житті ситуації, коли ви не знали, як це зробити? Чи важливе це вміння — співчувати? Як зробити його дієвим?

Комунікативна мета мовленнєвого жанру співчуття — висловлення жалю усно чи письмово через нещастя, горе, біду, що спіткала людину. Уміння співчувати свідчить про чуйність людини до чийогось горя, переживань.

2. Прочитайте текст. Випишіть найважливіші, на вашу думку, твердження. Яка інформація стала для вас відкриттям? Змоделюйте ситуацію та запишіть перші три кроки, найважливіші, на ваш погляд. Прокоментуйте написання виділених слів.

Самотність погіршує всі стадії проживання горя. Про це треба **пам'ятати**, коли наступного разу, зіткнувшись із людиною, яку **спіткало** горе, ви зловите себе на думці: «Не буду лізти їй у душу, залишу в спокої». Те, що в неї **немає** сил підтримувати розмову й навіть звично привітатися з вами, зовсім **не говорить** про те, що їй байдужа ваша увага. Саме зараз їй необхідно відчувати, що є ті, хто розділяє її біль і готовий бути поруч.

Звертаю вашу увагу: слово «готовий» тут головне, адже тільки людина, у якої є сили співчувати, здатна дійсно допомогти пережити **нещастя**, залишаючись поруч. Якщо немає готовності занурюватися в чужу біду, то краще обійтися лаконічним увічливим: «Мені дуже шкода».

Щирість — головна умова, за якої всі слова будуть сприйняті з вдячністю.

Пропозиція допомоги — це **не формальність**. У ситуації, коли людина не в змозі думати **ні про що** інше, крім своєї втрати, життя з його побутовими проблемами нікуди не зникає. Тому дуже потрібно, щоб хтось, наприклад, подбав про дітей із їхніми щоденними турботами, про наявність продуктів до сніданку, про домашніх тварин, про безпеку тощо. Якщо ви маєте у своєму **розпорядженні** ресурс надати таку допомогу, просто зробіть це. Це набагато краще за будь-які слова *(за М. Девайн)*.

3. Прочитайте текст. Прокоментуйте поведінку героїв у ситуаціях, коли необхідне співчуття. Пригадайте подібні ситуації з вашого дитинства. Чого потребували ви? Як реагувало оточення? Зробіть висновки.

Пам'ятаю наші ігри у дворі в «резиночки», у скакалки. Хтось перечіплявся, падав, розбивав коліна, плакав, іноді це була я. Аліє казала: «Ну поплач трохи». Я плакала, вона мене обіймала й казала, що розуміє мене, що людям буває боляче, сумно, страшно, що нічого поганого в цьому немає, не треба цього соромитися. Звичайно, у цьому вона копіювала свою маму. Перед тим тьотя Айше точно так само могла обіймати Аліє в сльозах, допитуватися, чи їй сумно, чи страшно. А якось я бачила, що хтось із двоюрідних братів Аліє істерично кричав, а тьотя Айше тримала його, обхопивши рукою, дивилася на нього, кивала, аж поки він заспокоївся, тоді поцілувала в маківку. І він знову пішов бавитися з дітьми *(А. Левкова)*.

4. Розгляньте зміст таблиць. Поміркуйте над тим, які фрази бажані в ситуації, що потребує співчуття, а які — ні. Обґрунтуйте вибір. Які слова лікують, підтримують, а які — створюють ілюзію спокою, дають оманливу надію.

Усе буде добре... Усе владнається... Життя обов'язково налагодиться...

Сумувати — це нормально... Це дійсно важко для тебе... Я з тобою... Розкажи мені про це...

... Не плач. Не треба так хвилюватися... Це не варте таких сліз...

Я тебе чую... Так, це справді страшно, боляче... Я допоможу тобі розібратися...

Заспокойся... Не треба так хвилюватися... Візьми себе в руки... Це можна пережити...

Я слухаю тебе... Це несправедливо... Коли захочеш — приходь до мене або поклич мене...

5. Прочитайте тексти. Запишіть ключові слова та словосполучення. Виокремте нову інформацію, яку містять тексти. Визначте наступні кроки, які треба робити у складних ситуаціях.

І. Дуже важливо, підтримуючи близьку людину, не/лицемірити, говорити так, як є. Якщо ж ви не/знаєте, що говорити, коли в людини горе, то цілком по/людськи буде зізнатися в цьому: «Я знаю про твою ситуацію, але, вибач, я навіть не/знаю, як реагувати й що мені казати». Гірше, якщо, замість цього, ви будете щось пр(е, и)думувати та говорити те, що не є правдою.

Знайдіть час, щоб вислухати людину, запитайте її: «Що трапилося. Чому? Як це сталося?» Так ви даєте можливість їй проговорити свою історію, з усіма подробицями, емоціями та сльозами. Таке промовляння пр(е, и)носить полегшення, (в, у)порядковує хаос у її душі. У процесі

такої бесіди можна, а іноді навіть і дуже потрібно, тримати людину за руку або обіймати, що/б вона фізично відчула, що може (з, с)пертися на вас *(М. Девайн)*.

II. У важких ситуаціях особливо важлива підтримка одне одного. Не/має універсальної формули для будь/якого випадку, за/те є речі, які точно не/треба робити, тому що вони жодним чином не/допомагають.

Не/знаєте, що сказати, — просто мовчіть, побудьте поруч та обійміть. Один із найефективніших способів підтримки — теплі, дружні обійми й прості слова співчуття: «Мені дуже шкода», «Я так тобі співчуваю».

Якщо ви хочете підтримати людину, допоможіть їй проявити свої емоції. (З, с)тримані емоції руйнують нас ізсередини, (з, с)причиняють хвороби й отруюють нам життя. Людина має право сумувати у важкій життєвій ситуації.

Не/знецінюйте чужі проблеми фразами на зразок: «Це можна пережити».

Найкращий спосіб підтримати близьку або рідну людину — просто бути поруч. Найкращий спосіб (з, с)цілити людину — це міцно її обійняти *(за М. Зоріною)*.

- Випишіть слова, знявши риску чи дужки. Поясніть правопис їх. Чому авторка другого тексту вживає просту форму найвищого, а не вищого ступеня порівняння?

6. Прочитайте текст. Прокоментуйте поведінку героїні твору. Урахувуючи всю інформацію, з якою ви щойно ознайомилися, змоделюйте свою поведінку в цій ситуації і відтворіть її в діалозі.

Але хмарина змінила форму, злилася з караваном купчастих хмар і розтанула в червонястому небі. Еллі впала на сидіння і заголосила. Я мовчала, бо не знала, що сказати. Мені було боляче бачити, як утрачають близьких людей. Я підсунулася до Еллі й міцно її обняла, намагаючись забрати в неї хоч шматочок болю.

Того злощасного дня, сидячи в зеленому мінівені місіс Ді, я чітко збагнула одну річ: горе втрати для всіх спільне, без винятків. Немає значення, де ми живемо, якою мовою розмовляємо або якому богові молимося. Коли в дім приходить біда, наші душі рвуться на сотні дрібних клаптиків, очі наповнюються пекучими сльозами, а світ навколо перестає існувати. Горе для всіх однакове *(Ana Shark)*.

Чим цей урок був для вас корисний? Чи відчували ви раніше потребу в цій інформації? Які почуття та емоції переважали на уроці? Оцініть результати своєї роботи.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію цього жанру мовлення для молодших школярів.
2. З текстів цього параграфа випишіть сімнадцять слів для словникового диктанту.
3. Напишіть есе «Чому співчуття — це важливо?».

§ 64. Читацький відгук
Читання збагачує та навчає думати

Цілевизначення

Слова дня: *корті́ти, нудьгува́ти, розважа́тися, ла́гідний.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Чи любите ви читати книжки? Чим для вас є читання? Що означає словосполучення *відгук читача*? Кому й навіщо потрібні відгуки? Чи користувалися ви відгуками інших людей про ту чи ту книжку?

2. Прочитайте текст. Чи асоціюється у вас дитинство з книжками? Якщо «так», то з якими саме? Чи поділяєте ви думку автора, що «читати набагато цікавіше, ніж розважатися»? А як щодо користі читання та розваг? Чи пам'ятаєте ви першу книжку, яку прочитали?

Усе дитинство я тільки й чув: «Біжи пограйся в саду!» Ніхто не вважав, що читання — це щось нездорове (моя родина не була настільки вульгарною), так казали для того, щоб урізноманітнити мої заняття. У мене воно було одне — читання. Час від часу я грався, щоб догодити батькам. І під люблячим поглядом мами, нудьгуючи, вів машинку по намальованій крейдою доріжці. Думаю, я був дитиною, яка не терпіла обов'язків, особливо одного — обов'язку розважатися. Читаючи, я розважався більше, ніж граючись, а про спорт годі й казати. Ось, цілком певно, ще одна причина любити читання. Читати набагато цікавіше, ніж розважатися... *(Ш. Данціг).*

3. Прочитайте відгук письменниці про книжку О. Лущевської «Леонтович від А до Я» (художнє оформлення Х. Валько). Що, на вашу думку, означає *«лагідна... книжка»*? Як це — *«розповідати екологічно»*? Чим цікавий цей відгук? Чи містить він інтригу? Наскільки це важливо? Яку з книжок серії «Від А до Я» ви читали? Чи обов'язково відгук має бути чітко структурований, щоб зацікавити читача книжкою?

Лагідна в усіх можливих хороших сенсах книжка про Леонтовича від Оксани Лущевської та Христини Валько. Хороший приклад того, як важку історію розповідати екологічно, водночас підштовхуючи читачів до спільнодумання та подальших відкриттів і Леонтовичевого світу, й української музики загалом.

І ще це привід укотре нагадати, що вся ВСЛівська серія біографій «Від А до Я» дуже класна та важлива *(К. Міхаліцина).*

Відгук — це текст, у якому оцінюють прочитану книжку, висловлюють ставлення до неї.

Мета відгуку — описати свої почуття та думки, що виникли в процесі та після прочитання твору, а також рекомендувати її іншим читачам. Структура відгуку у формі міркування може мати такі складники: *теза* (думка читача про книжку); *докази* на підтвердження цієї думки; *висновок* (загальна оцінка книжки); *рекомендації* (кому варто прочитати цю книжку).

Відгук також можна писати у вільному стилі, без заданих рамок. Однак є ризик утратити логіку викладу думок. Щоб убезпечити себе від цього, доцільно скласти план.

1. Хто автор / авторка книжки? Що вам відомо про нього / неї? Які твори його / її ви читали раніше?
2. Як називається книжка? Чи привернула вона вашу увагу?
3. Про що ця книжка? Де й коли відбуваються події, описані в ній?
4. Що викликало у вас найсильніші емоції?
5. Чим здивувала / збагатила / зацікавила, чого навчила вас книжка?
6. Чи наштовхнуло прочитання книжки на якісь роздуми, висновки?
7. Яку думку (ідею) утверджує автор / авторка?
8. Чи сподобалася вам книжка? Чому? Чим саме?
9. Чи виникло бажання прочитати інші книжки автора / авторки?
10. Кому радите прочитати її?

4. Прочитайте тексти відгуків. Чи досягнули вони мети? Чи зацікавили автори відгуків цими книжками вас? Чи містять тексти елементи інтриги? Зачитайте їх. Наскільки це важливо для відгуків?

І. Хочете прочитати історію про Україну майбутнього, де є школа зореплавства, космічні та міжгалактичні польоти й пригоди, де діти будуть літати на уроки на реактивних наплічниках? Тоді нова книжка Володимира Аренєва точно для вас! Читачі побувають разом із головними героями повісті на величезному космічному кораблі десь серед неозорого й безкінечного Всесвіту та зроблять сміливу спробу протистояти небезпечному й загадковому Чужинцю... А ще відпочинуть, пограють у потербол, переховуватимуться від Сауронового Ока, літунів і повучів...

Історія, яка, крім фантастичного, має ще й соціальний складник і ставить перед підлітками запитання: де вони, межі людяності? Що визначає саме поняття «людина»? Чи можна нехтувати основними моральними цінностями, чи ціна та мета виправдовують засоби її досягнення? Потужна, яскраво змальована історія, після прочитання якої закохуєшся

в науку та прагнеш розгадати всі таємниці нашої безкінечної Галактики... *(В. Дудник про книжку В. Аренєва «Сапієнси»)*.

ІІ. У моїх руках книжка, яку написала мама, що проходить через найважче з можливих випробувань — пошуки сина.

Цією публікацією я просто хочу її підтримати й нагадати про біль, що з ним живуть тисячі матерів, таких, як пані Олена. Вони віддали на боротьбу за Україну найдорожче — своїх дітей. Вони чекають, вони втрачають, вони плачуть. Мабуть, неможливо висушити ці сльози. Але так хочеться це зробити — бодай на хвилину забрати їхній біль.

Це не просто книжка про сина, якого досі шукає мама. Це книжка саме про війну. Про її справжнє обличчя. Щосекунди війна приносить біль, який відчувається в кожному слові цієї розповіді. Ця книжка наскрізь у материнських сльозах.

Ця книжка про справжніх — справжніх воїнів, справжніх друзів, справжніх українців, які боронять Україну. І саме завдяки справжнім вона в нас є.

А ще ця книжка про материнську любов. Сини й доньки мають знати про неї. Це не просто почуття — це постійний душевний зв'язок і відповідальність перед собою за свою дитину.

Вона назавжди мама... Навіть коли син залишився лише в її спогадах і серці. Вона продовжує бути мамою... Для неї він завжди дитина. На кожній сторінці. У кожному слові. У самому серці. Адже вона Мама.

Бережіть своїх мам! *(В. Залужний про книжку О. Черніньокої «Лемберґ: мамцю, ну не плач»)*.

ІІІ. Книжка Олени Черніньокої — це розповідь мами про сина, який пропав безвісти біля Бахмута в ніч із 19 на 20 травня 2023 року.

«Лемберґ: мамцю, ну не плач» — найзворушливіший текст, який мені доводилося читати у своєму житті.

Ніхто з нас точно не знає, що з нами буде цієї ночі, завтрашнього ранку чи вечора. Війна забирає в нас найрідніших, коханих, близьких і далеких. Тих, хто ще вчора був біля нас. Тих, хто дарував нам щастя. Але війна ніколи не зможе вбити нашу пам'ять.

Дякую Олені Черніньокій за книжку! *(С. Руденко)*.

- Підготуйте по п'ять запитань щодо правопису й відмінювання слів, ужитих у текстах.

Пригадайте книжку, яку ви недавно прочитали. Напишіть відгук про неї, щоб зацікавити однокласників та однокласниць. Поділіться враженнями від уроку.

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Відредагуйте написаний у класі відгук і зачитайте його.
2. Підготуйте презентацію з елементами відгуку про улюблену книжку.
3. Напишіть есе «Що дає мені читання книжок?».

§ 65. Кулінарний рецепт
Унікальність української кухні

Цілевизначення

Слова дня: *гові́рка, завива́нець, су́міш, сма́жити, смак, смако́лик.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Із чим асоціюється у вашій уяві слово *рецепт*? Як ви вважаєте — це однозначне чи багатозначне слово? У якому контексті зазвичай уживають це слово? Що означає словосполучення *кулінарний рецепт*? Чи користувалися ви ним? Які складники має кулінарний рецепт? Яка його мета? Чи можна вважати кулінарний рецепт важливим елементом культури? Якими джерелами можна скористатися, щоб знайти кулінарний рецепт?

2. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

ГОЛУБЦІ З ПШОНОМ

1–2 головки свіжої капусти обдати окропом, відокремити листки. 1 склянку пшона промити, залити водою, довести до кипіння та відкинути на сито. Підсмажити на олії 2 подрібнені морквини, 2 цибулини, додати в заправку пшоно, поперчити, посолити за смаком.

Заправлене пшоно покласти на підготовлені листки капусти, згорнути, скласти в каструлю, залити підливкою і тушкувати до готовності *(з книжки «Українська стародавня кухня»)*.

Запитання та завдання

1. У чому полягають особливості побудови цього тексту?
2. Які мовні правила необхідно знати, щоб не припуститися помилок у цьому рецепті?
3. Чи можна уявити собі рецепт без числівників? Чому?
4. Назвіть дієслівні форми, використані в тексті. Обґрунтуйте доцільність уживання їх.
5. До якого свята найчастіше українці готують цю страву?
6. Обґрунтуйте важливість кулінарного рецепта щодо ощадливості.

Кулінáрний рецéпт — жанр мовлення, текст якого містить інформацію про склад і спосіб приготування певної страви або напою.

3. Поміркуйте та скажіть, з яких елементів, на вашу думку, має складатися кулінарний рецепт. Звірте свої міркування з поданою інформацією. Прокоментуйте її. Чи обов'язкові всі згадані компоненти? Чому?

Структура:

- ✓ **назва страви;**
- ✓ **орієнтовний час приготування;**
- ✓ **список необхідних складників, кількість їх і пропорції;**
- ✓ **калорійність страви;**
- ✓ **інструкція з приготування;**
- ✓ **поради щодо подання страви на стіл.**

4. Запишіть назви страв і напоїв, уставивши потрібні букви та знявши риску. Підкресліть назви страв української кухні, доповніть їх трьома-чотирма самостійно дібраними прикладами.

1. Узвар із сухо/фруктів, кава по/турецьки, салат по/грецьки, каша гр..чана, смаж..на картопля, спагет..і з б..коном, оладки з брок..олі, котлета по/київськи, капус..няк запорізький, кручен..ки м'ясні, д..руни коростен..с..кі, білі гр..би по/гуцул..с..к.. , п..рекладенец.. із вишнями, хлібний пуд..нг, еспрес..о, капуч..но, вареники з квасол..ю і гр..бами, зав..ванец.. із маком, юшка по/микола..вс..ки, груш..ве варення.

2. Гаряч.. какао, ароматн.. фрапучино, овочев.. рагу, солон.. івасі, свіж.. салямі, смачн.. спагеті, ніжн.. суфле, духмян.. лате, холодн.. ситро, гаряч.. пюре, гостр.. сац..ві, апетитн.. лобіо, солонуват.. сулугуні, чудов.. харчо, фруктов.. желе, тушкован.. кольрабі, ніжн.. т..рамісу.

5. Відредагуйте рецепт і запишіть, стиснувши текст. Зверніть увагу, як пишемо скорочені назви одиниць вимірювання.

СИРНИКИ

Для приготування сирників нам потрібен жирний кисло-молочний сир.

Приготуйте тісто на сирники. Змішайте в мисці 400 г сиру, яйце, 3 ст. л. цукру, 10 г ванільного цукру та дрібку солі для балансу смаку. Ретельно перемішайте виделкою або товкачкою до отримання однорідної маси.

Додайте до суміші 3 ст. л. пшеничного борошна з невеличкою гіркою та знову ретельно перемішайте ложкою до утворення однорідної маси схожої на тісто. Для більш вологішого сиру може знадобитись додаткова ложка борошна.

Сформуйте сирники. На дошку роспиліть трішки борошна. Змастіть руку невеличкою кількістю соняшникової олії, беріть трішки сирної маси, приблизно 50–60 г. Формуйте круглі сирники діаметром 4 см та висотою 2 см.

Викладіть на дошку, претрушену борошном так, щоб вони не торкалися один одного. Обваляйте сирники з усіх боків у борошні, це допоможе їм тримати форму. Розігрійте сковорідку з 3–4 ст. л. соняшникової олії на

середньому вогні. Викладайте сирники та смажте до появи золотистої скоринки з обох боків.

Готові сирники викладіть на тарілку з паперовим рушником, щоб зайвий жир всотався. Перекладіть на тарілки та подавайте теплими. Ложка смачної густої сметани їм точно не завадить *(за Є. Клопотенком)*.

6. Прочитайте тексти. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

I. Борщ є візитівкою української національної кухні **(1)**. За століття свого існування ця страва набула настільки великої популярності **(2)**, що приписати собі «авторські права» на неї хотіли б майже всі сусідні народи. Однак історичні записи далекого минулого підтверджують, що саме на українських землях готувати борщ почали вперше.

На 5-му позачерговому засіданні Міжурядового комітету з охорони **(3)** нематеріальної культурної спадщини **(4)** за зверненням Міністерства культури та інформаційної політики України було внесено елемент **(5)** «Культура приготування **(6)** українського борщу» до Списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО *(з інтернету)*.

II. У квітні 2018 року українська дослідниця **(7)** діалектів Наталя Хобзей зауважила: «Дуже хочеться зробити щось таке, що об'єднає всю Україну. Мені говорили, що це можуть бути тексти про вареники, але я не погодилася, бо ж їх навіть називають по-різному — десь це вареники, а десь пироги. А от борщ варять скрізь». Відтак розпочалася робота з добору текстів, які через говірки мають донести до читача секрети українських господинь **(8)** із різних куточків України щодо приготування і споживання борщу. Ідею підхопили шанувальники рідного слова з усієї України. Науковці зібрали 162 тексти. Книжка вийшла друком 2019 року *(з інтернету)*.

III. Мені здається, якби борщ переливали замість крові, то я був би першим у черзі, бо я його обожнюю всім серцем. А ще він теж червоного кольору *(Є. Клопотенко)*.

Борщ та каша — їжа наша.

Якщо є борщ і капуста, то хата не пуста.

Їж борщ із грибами та тримай язик за зубами.

З ним борщу не звариш.

Невелика хиба́, як у борщі одна тільки риба.

Запитання та завдання

1. Визначте основну думку, яка об'єднує тексти.
2. Перевірте достовірність інформації в зручний для вас спосіб.
3. Що в поданих текстах є фактом, а що судженнями?
4. Прочитайте фразеологізми. Що вони означають?
5. Визначте, до яких текстів можуть бути ілюстраціями подані світлини.
6. Складіть афоризм про борщ або іншу українську страву.
7. Позначте правильні відповіді.

1. НЕ МАЮТЬ форми множини слова

А 1, 2, 3
Б 2, 3, 4
В 1, 4, 5
Г 5, 6, 8

2. Форму однини в тексті мають слова

А 1, 2, 5
Б 1, 3, 8
В 2, 5, 8
Г 1, 6, 8

Що нового ви дізналися на уроці? Де можна використати здобуті знання? За що ви можете похвалити себе на уроці? Над чим варто ще попрацювати? Який вид роботи вам найбільше сподобався?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Запишіть рецепт улюбленої родинної страви.
2. Складіть стислий опис гастрономічного туру Україною для іноземних друзів (маршрут, назви страв, особливості приготування їх).
3. Напишіть есе «Кулінарна візитівка мого краю».

§ 66. Привітання особисте *Краса думки й краса слова*

Цілевизначення

Слова дня: *віншува́ти, грату́люва́ти, терен, листівка.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Кого ви завжди вітаєте з днем народження? З якими святами вітаєте рідних і друзів? Як ви це робите найчастіше *(усно, письмово)*? Які привітання вам приємно отримувати? Яке привітання для вас бажане та приємне?

2. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

У Європі традиція вітати одне одного з Різдвом за допомогою листівок з'явилася у Великій Британії. Першу листівку поштою надіслав директор лондонського музею Генрі Коул, вітаючи друзів із Новим 1843 роком.

Формати листівок ставали дедалі вигадливішими: поєднували різні матеріали, форми, додавали прикраси.

Після популярності у Великій Британії різдвяні листівки поширилися і в Америці. Там 1874 року британська друкарня вперше випустила партію святкових листівок. На початку XX століття різдвяні листівки виготовляв ледь не кожен виробник канцелярії.

На українських теренах листівки з'явилися наприкінці XIX — на початку XX ст. Це пов'язано з поширенням поштового обігу. «Різдвяна листівка — скромний прямокутник паперу, який уміщує найзаповітніші бажання, найтепліші слова для близьких, довгоочікувані новини, привітання, сподівання щодо майбутнього», — зазначають експерти.

Звісно, з приходом інтернету популярність листівок зменшилася. Проте деякі сім'ї досі зберігають традицію надсилати своїм рідним саме друковані листівки поштою *(з інтернету)*.

Г. Колцуняк. Початок XX ст.

М. Левицький. 1946 р.

О. Охапкін. 2022 р.

Запитання та завдання

1. Визначте тип мовлення та основну думку тексту.
2. Чому листівки швидко стали популярними?
3. Спростуйте або підтвердьте думку, що українська листівка ввібрала в себе не лише нашу культуру та традиції, а й історичні реалії.
4. Що означають слова *тéрен* і *терéн*? Як називаємо такі слова?
5. Випишіть із тексту прикметники, що мають ступені порівняння. З якою метою їх використано?
6. Дієслова якого часу є найбільш уживаними в тексті? Чому?

Привітання — жанр, спрямований на налагодження та підтримку доброзичливих стосунків. Традиційно вітають із нагоди важливих, урочистих подій у житті людини, з державними й релігійними святами. Привітання буваютьофіційні та неофіційні.

Привітання містить такі елементи:

1. Звернення до адресата *(у формі кличного відмінка)*.
2. Зазначення події, з нагоди якої вітають.
3. Компліментарна частина похвали.
4. Побажання.

Основні вимоги до привітання:

адресність *(урахування даних адресата)*, щирість, тактовність, оригінальність, почуття міри.

Запам'ятайте!

Шановна Валентино — шановний Валентине; високоповажна Олександро Іванівно — високоповажний Олександре Івановичу; дорога Євгеніє — дорогий Євгенію; моя мила подруго Валеріє — мій милий друже Валерію; пані Ярославо — пане Ярославе; дорога Романо Іллівно — дорогий Романе Іллічу; дорога Мар'яно — дорогий Мар'яне; пані Богдано — пане Богдане; дорога моя подруго Віталіє — дорогий мій друже Віталію.

3. Запишіть слова та словосполучення в кличному відмінку. Розмежуйте їх за особливостями використання в офіційному та неофіційному привітаннях.

Шановна Ольга Петрівна, шановний Дмитро Вікторович, вельмишановна Ганна Іванівна, вельмишановний Федір Броніславович, Інна, Ігор, дорогий друг, моя мила подруга, високоповажний Микола Іванович, високоповажна Марія Іллівна, моя найдорожча бабуня, мій найдорожчий дідусь, пані Руслана, пан Руслан.

Поради

1. Говоріть / пишіть щиро.
2. Ретельно добирайте епітети (*дорога моя бабусю*, але *дорога Аліно Денисівно*), форму імен (*дорогий Сергійку*, *мила Іринко*, але *Сергію Юрійовичу*, *Ірино Олександрівно*, а не *Іриночко Олександрівно*).
3. Не вживайте *хочу привітати*, *хочу побажати*, бо *хочу* означає *планую*.
4. Найбільш цінним є оригінальне побажання, тобто дібране саме цій людині й оздоблене мовними засобами виразності.
5. Не потрібно вітати людину з неактуальними для неї святами.

4. Визначте, чи є з-поміж поданих синоніми до слова *вітати*. Випишіть їх, складіть із ними словосполучення. Поясніть лексичне значення «слів дня».

Віншувати, бентежити, бажати, хотіти, уславлювати, дарувати, наділяти, виокремлювати, зазначати, зичити, *гратулювати*, поздоровляти, нагороджувати.

ГРАТУЛЮВАТИ, -**ю**ю,-**ю**єш, *недок.*, *кому*, *діал.* Вітати, поздоровляти.

Гратулювати *(кому?)* вам; вітати *(кого?* друга*)*.

5. Останнім часом люди активно використовують готові листівки для привітань, пересилаючи їх іншим без жодного коментаря. Чи можна назвати таке привітання щирим? А якщо у святковий день ви одержите п'ять-сім однакових листівок? Що робить привітання унікальним? Висловте свої міркування щодо того, як зробити привітання неповторним і бажаним.

6. Прочитайте етикетні формули для привітань. У яких ситуаціях їх можна використати? Що означає вислів *з роси й води*?

Ти — особлива людина, яка робить цей світ яскравішим, добрішим, теплішим. Доля подарувала мені чудову подругу. Я радий, що маю такого надійного друга.

Вітаю Вас… Сердечно вітаю тебе… **Дорога моя, з днем народження! Ми зібралися на честь ювілею…** Бажаю добра, тепла, натхнення, здійснення мрій… **Нехай усі твої мрії здійснюються, а серце завжди знаходить гармонію та затишок… Дякую, що ти є і робиш цей світ кращим… Нехай твоє життя буде наповнене щастям і теплом, а кожен день дарує нові можливості. Бажаю завжди залишатися сильним, мужнім і впевненим у собі…** Нехай це чарівне свято наповнить Ваше життя світлом, теплом, радістю та благополуччям… Щиро зичу всіх земних щедрот! З роси й води! Многая літа!

7. Розгляньте листівки та проаналізуйте їх. Кому та які листівки ви надіслали б? Чи має значення грамотність в оформленні привітання? Складіть привітання дорогій для вас людині зі святом або з днем народження.

Здійсніть рефлексію, продовживши речення: «*Сьогодні ми дізналися …*», «Урок допоміг мені пригадати … », «*Здобуті знання я використаю …*».

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте листівку й текст привітання до дня народження дорогої вам людини.
2. Поміркуйте та складіть правила привітання зі святом у соціальних мережах.
3. Напишіть есе «Кого з літературних героїв я хотів би / хотіла б привітати».

§ 67. Блог
Практикуймо позитивне мислення

Цілевизначення

Слова дня: *світли́на, підпи́сник, госпо́дар, гре́чно, заведа́жити.*

1. Прочитайте запитання. На котрі з них ви знаєте відповіді?

2. Прочитайте текст. Випишіть ключові слова. Висловте припущення про їхнє походження. Доберіть українські відповідники до слів іншомовного походження.

Блог — це вебсайт, головним змістом якого є записи, зображення чи мультимедіа, які регулярно поповнюють.

Уміст блогу можна уявити як стрічку, що містить дописи (пости) в оберненому до хронологічного порядку. Пост має заголовок, дату, власне зміст, що складається з гіпертексту, покликань на інші сайти та блоги, світлини, відео, може містити коментарі, які залишають відвідувачі.

Виокремлюють такі ***види блогів:*** текстові, фото- та відеоблоги *(за знаковими системами)*, персональні й колективні *(за авторством)*.

боюсь

вести

блог

що мені скажуть?

Пам'ятайте!

1. Ведення блогу — це творчий процес.
2. Не бійтеся експериментувати й шукати свій стиль.
3. Головне — «відчувати» своїх читачів, писати для них цікаво.
4. Активно спілкуйтеся з іншими блогерами.

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Якщо хочеш бути популярним, потрібно регулярно робити пости або викладати відзняті відео, щоб підписники тебе не забули.

Вдала назва — це така, яка запам'ятається відвідувачам твого блогу чи каналу. Якщо людина не підписалася на «тебе» відразу, запам'ятавши назву сторінки, то вона може повернутися знову або ж порекомендувати тебе своїм друзям.

ІДЕАЛЬНЕ ІМ'Я В ІНТЕРНЕТІ

Ідеальне ім'я в інтернеті

1. Коротке.
2. Просте для вимови (немає потреби диктувати по літерах).
3. Відповідає темі.
4. Легко писати — без зайвих символів (рисок, цифр, дефісів, крапок).
5. Неповторне (його не використовують інші).

Іноді людині потрібно швидко про щось дізнатися, щось з'ясувати чи в чомусь розібратися. Тут стануть у пригоді твої чіткі інструкції.

Наприклад, розібратися в інструкції до настільної гри складніше й нудніше, аніж переглянути, як хтось у неї грає, і почути стисле пояснення. Якщо ділитимешся реальним досвідом, то люди довірятимуть тобі, будуть удячні та рекомендуватимуть твій блог іншим *(за А. Носач)*.

Запитання та завдання

1. Визначте основну тему й мікротеми тексту.
2. Сформулюйте запитання, відповіді на які можна знайти в тексті.
3. Визначте розряди займенників, використаних у тексті. Поясніть доцільність застосування їх. Чому один із займенників записано в лапках?
4. Запропонуйте кілька вдалих назв для блогів різної тематики. Складіть інструкцію для розробників блогу, використовуючи інформацію з тексту та знання, здобуті на уроках інформатики.

4. Розгляньте схему, що містить поради. Яка інформація вам відома? Що ви додали б, ураховуючи свій досвід? Які знання та вміння з української мови важливі для того, щоб стати успішними блогерами?

Поради

1. Не ділися тим, що може зашкодити тобі, твоїй родині, друзям.
2. Не надавай інформацію, яку можна використати проти тебе.
3. Жартуй, але не глузуй, не насміхайся.
4. Навчайся складати контент-план.
5. Регулярно оновлюй, поповнюй блог.
6. Розповідай цікаво й захопливо.
7. Пиши грамотно, збагачуй свій активний словник.
8. Дбай про оригінальність, свій стиль, не намагайся копіювати когось.
9. Реагуй на коментарі, у яких тебе підтримують, схвалюють, дають поради та запитують, ігноруй кривдників і провокаторів.

5. Перепишіть текст, уставляючи пропущені букви чи знімаючи риску. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Найімовірніше, п(е, и)реважна більшість людей досі вважає, що соц/мережі — відкритий космос, який не/має стосунку до реальності.

Така думка може виникнути тому, що не/має фізичної дистанції. Людина розуміє, що за будь/яке слово або дію в цьому віртуальному просторі до неї ні/хто не/дотягнеться. І вона не/відповість за свої слова. Але це хибне** уявлення.

Іноді люди плутаються, думаючи, що будь/чия сторінка в соц/мережах — це спільний простір. **Але кожна сторінка, наче будинок на вулиці, має свого господаря.** А люди, які заходять на цю сторінку, є гостями, і вони мають приймати правила господаря. А він може не/чемних гостей виставити за тер(е, и)торію свого дому, тобто заблокувати.

Потрібно розуміти, що висловл(е, и)ння образ — це не/свобода слова. І завжди пам'ятайте, що наша свобода закінчується там, де починається свобода іншої людини *(за А. Чаплигіною)*.

Запитання та завдання

1. Визначте основну думку тексту.
2. Поміркуйте над тим, хто може бути адресатом тексту.
3. Охарактеризуйте виділене речення за всіма відомими вам ознаками.
4. Який висновок ви зробили для себе?
5. Наведіть приклади із життя, що ілюструють ваше розуміння порушеної проблеми.

6. Прочитайте фразеологізми. Що вони означають? Котрі з них стосуються теми уроку? Обґрунтуйте.

1. Знання людині, що крила пташині. 2. Добрий початок — половина діла. 3. Не святі горшки ліплять. 4. Під лежачий камінь вода не тече. 5. Вік живи — вік учись. 6. Людей питай, а свій розум май! 7. Мудрим ніхто не вродився, а навчився *(нар. тв.)*.

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Ігноруй хейтерів*! Іноді можеш їх навіть подумки пожаліти. Уяви абсолютно щасливу людину: вона в доброму гуморі, але раптом їй спадає на думку написати чи сказати комусь щось жахливо неприємне. Це неможливо! І якщо ти не публікував / не публікувала чогось шкідливого чи образливого, що могло спричинити справедливе обурення, то це стосується не тебе, а цієї людини. Проте виховувати її — не твоє завдання. Тому ігноруй або видаляй негатив *(А. Носач)*.

Запитання та завдання

1. Поставте два уточнювальні запитання до тексту.
2. Визначте спосіб дієслів, використаних у тексті.
3. Уявіть, що цей текст ви прочитали в соцмережі. Прокоментуйте його.
4. Сформулюйте правила нетоксичного спілкування в соцмережах.
5. Доберіть із тексту приклади, якими можна проілюструвати правила написання частки ***не*** з різними частинами мови.

8. Доберіть оригінальні та влучні дописи до малюнків. Пам'ятайте, що кожен із них — не просто певний зміст, але й почуття та емоції.

9. Запишіть слова. Поясніть їхні значення *(усно)*. Доберіть, де це можливо, українські відповідники. Яким словам за походженням потрібно віддавати перевагу?

Акаунт, блог, блогінг, вірусний контент, влог, грумінг, дизлайк, донат, інфлюенсер, ІМХО, карусель, кібербулінг, контент, кринж, лайк, мем, прев'ю, профіль у соцмережі, рилз, сигна, скриншот, сториз, стрим, тренд, форум, хайп, хайпанути, хейтер, челендж.

Продовжте речення: *«Головне для блогера — … »; «Щоб вигадати надійний пароль доступу до своєї сторінки, … »; «Якщо тобі зробили пропозицію про співпрацю із замовниками реклами, одразу ж …»; «Не робіть дописів, у яких … »; «Якщо незнайома людина просить надіслати кілька світлин, … »; « Коли вас обурив коментар, … ».*

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Передайте правила створення блогу за допомогою інфографіки.
2. Перегляньте кілька записів з улюблених текстових блогів. Охарактеризуйте тематику їх і мовні засоби (лексика за походженням, сферою вживання; частини мови; типи речень тощо).
3. Напишіть есе «Блог моєї мрії».

§ 68. Чат
Особливості віртуального спілкування

Цілевизначення
Слова дня: *оздо́блення, чутте́вий.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Поясніть лексичне значення слів *аватар, нік, чат*. Доберіть до них українські відповідники.

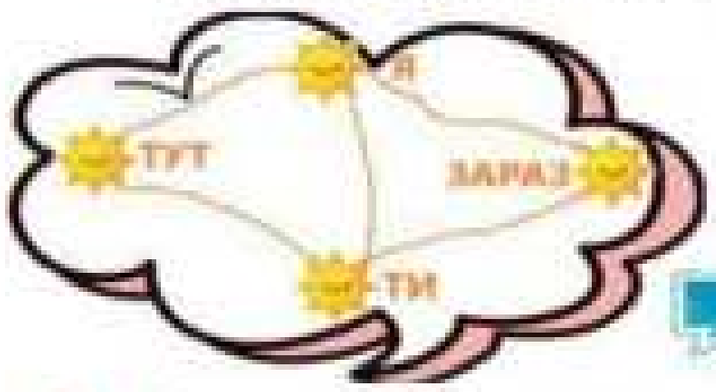
2. Розкажіть про особливості спілкування в чаті. У чому полягають його переваги?

3. Якими найменнями здебільшого послуговуються ваші друзі? Розкажіть, як обирають, чим керуються під час вибору.

4. У яких випадках і в якій кількості доцільно використовувати смайлики в чатах?

5. Про що не можна писати в чатах?

2. Розгляньте уважно схему. Використовуючи її, складіть розповідь про чат як жанр інтернет-комунікації.

Чат (бесіда) — жанр інтернет-спілкування, мережевий засіб для швидкого обміну повідомленнями в режимі реального часу.

3. Виправте помилки, яких припустилися учні в чаті.

1. Зустрінимося завтра в 10.00 на куті біля супермаркету. 2. Який розклад назавтра? 3. Що задали по математиці? 4. Ти уже зробила проєкт? 5. Завтра щось інтересніше предумаємо. 6. Учора були всі без виключення! 7. Збираємося через два дня, треба обговорити, що подаруємо Танькі на день народження. 8. Дякую вас. 9. Макар, ти йдеш на волейбол?

4. Уявіть ситуацію: у чаті однокласників ви прочитали обурливий допис, сповнений розчарування через те, що хлопців із класу не взяли до шкільної збірної з футболу. Відреагуйте на допис, висловте свою підтримку.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

А ви помітили, наскільки сильно емодзі заполонили наше спілкування?

Зазвичай ми використовуємо їх, щоб надати нашим словам емоцій: у деяких випадках відтворити дружній настрій, а в інших — злість або сум. Завдяки їм наше спілкування стає більш чуттєвим і зрозумілим, бо співрозмовникові легше розпізнати, якою інтонацією забарвлені наші слова. Іноді слова можуть не знадобитися, адже можна використати лише смайлик.

Зараз емодзі всюди: і в соціальних мережах, і в месенджерах, у спілкуванні з друзями, а також із діловими партнерами. Навіть серйозні бренди у своїй комунікації використовують деякі емодзі. Є величезний вибір різноманітних смайликів, фігурок, позначок.

Згідно з дослідженнями «Adobe Future of Creativity», 91% опитаних додають емодзі до своїх повідомлень, щоб надати їм відтінку легковажності. Бо, як виявилося, багато людей відчувають занепокоєння, коли отримують «сухий» текст.

Але емодзі можуть водночас допомогти вашій комунікації і завадити. Тому краще використовувати не більше одного-двох смайликів поряд. Не прикрашайте кожне речення, надаючи допису дитячого вигляду, адже це призведе до втрати інтересу.

Емодзі — це дуже добре, але треба знати міру.

Емодзі ставимо лише на початку або в кінці речення. Це має більш лаконічний вигляд і легше сприймається. Не потрібно розривати вашу думку, тим більше замінювати в реченні слова на емодзі. Це ускладнює сприйняття.

Емодзі — це окремий елемент, тому не треба нехтувати відступами та чіпляти їх до слів.

Використовуйте лише зрозумілі всім емодзі.

Ці три емодзі дослідники назвали найнезрозуміліщими.

На перший погляд, емодзі — дрібничка, але не треба їх недооцінювати:

— 69 % опитаних користувачів підтвердили позитивний вплив емодзі на спілкування;

— 75 % запевнили, що наявність інклюзивних смайликів підвищує обізнаність різних груп людей із проблемами в соціумі;

— смайлики також долають мовні бар'єри, і люди з більшою імовірністю відчуватимуть співчуття до когось, якщо текст оздоблений емодзі.

Велика частина нашого життя зараз проходить у світі digital. Але це не робить людей беземоційними роботами. Ми завжди прагнемо обмінюватися емоціями, переживаннями, бути зрозумілими для інших. Однак робити це треба правильно *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Яку проблему порушено в тексті?
2. Наведіть із тексту приклади фактів і суджень.
3. Випишіть правила використання емодзі, згрупуйте їх, у разі потреби доповніть.
4. Які п'ять емодзі є зрозумілими для всіх?

Чим збагатив мене урок? Що насамперед для себе я усвідомив / усвідомила? Якими знаннями та вміннями я збагатився / збагатилася?

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Запишіть етикетні формули, які доцільно використовувати в чатах. Складіть із ними речення.
2. Сформулюйте та запишіть правила ефективного спілкування в чатах.
3. Напишіть есе «Чи здатне дистанційне спілкування замінити справжні взаємини?».

§ 69. Комунікативні наміри. Переконувати
Можливості слова

Цілевизначення

Слова дня: *ретéльно, передусíм, перекóнувати.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що називаємо *комунікативним наміром*? Які є види намірів? Які наміри сприяють ефективності спілкування? Чи доводилося вам переконувати кого-небудь? Чи вважаєте ви вміння переконувати життєво важливим? Що для переконання важливо? Пригадайте й назвіть ситуації, у яких необхідно переконувати.

Переконувати — означає доводити щонебудь комусь, змушувати кого-небудь повірити в щось, погодити з ким-, чим-небудь.

Уміння переконувати — це мистецтво схиляти інших зробити те, що вам потрібно, тому що вони самі цього хочуть, а не тому, що їх змушують.

З кожним днем ми дедалі більше залежимо від здатності ***переконувати*** інших. Яке б не стояло перед нами завдання: переконати друзів робити пожертви ЗСУ, учителя — призначити вас відповідальним за виконання цікавого проєкту, батьків — купити вам абонемент у басейн чи вмовити брата / сестру помити за вас посуд і прибрати квартиру — успіх залежить від сили вашого переконання. Саме ця сила зазвичай відрізняє успішних від усіх інших.

2. Прочитайте уривки з новин. Сформулюйте тезу, яку вони підтверджують.

1. Президент Франції Еммануель Макрон планує переконати європейців ... . 2. Угорський прем'єр має намір переконати Шольца та Макрона ... . 3. Китай має намір переконати Європу ... . 4. Франція намагається переконати союзників по НАТО в необхідності ... . 5. Кемерон має намір переконати учасників саміту G7 ... . 6. Директор фірми мав намір переконати суд ... . 7. Фермери мають намір переконати уряд ... . 8. Хлопчик переконав маму, що знахідку потрібно відреставрувати ... . 9. Зловмисник переконав потерпілих залишити картку тимчасово в нього ... *(з інтернету)*.

3. Прочитайте речення. Оберіть у дужках правильний варіант слів. Випишіть із них те, що вплинуло на рішення, сприяло переконанню. Поміркуйте й доповніть список того, що, на вашу думку, впливає на позитивне рішення.

1. (Усмішки / посмішки) дітей, з якими вони залишали наш дім, переконали мене, що так воно й буде. 2. Ці слова переконали мене в тому, що я можу змінитися. 3. Ці слова мене остаточно переконали, і я, звісно, не змогла втриматися, щоб не спробувати. Мушу визнати: так, це варення надзвичайне! 4. (Особисте / особистісне) спілкування переконало мене обрати «Динамо». 5. Логічність аргументації переконала всіх у правильності викладених думок. 6. Те, що мене переконало, — це спільний проєкт, дуже цікавий проєкт. 7. Товариш почав мене відмовляти, але це ще більше переконало мене, що треба їхати. 8. Я відчув велику довіру, і це переконало мене приїхати сюди. 9. Саме побачене в день (відкритих, відчинених) дверей і переконало мене вступати до НУБіП України. 10. Але Катерина надала мені чітку інформацію, відповіла на всі запитання, і це переконало мене, що (кампанії / компанії) можна довіряти *(з інтернету)*.

4. Прочитайте поради. Прокоментуйте їх. Поділіться досвідом, що найчастіше впливало на ваше рішення, коли вас у чомусь переконували.

Щоб досягти бажаного результату й переконати, ураховуйте поради:

1. Обов'язково ретельно готуйтеся до розмови, добирайте сильні аргументи, говоріть чітко, коротко, зрозуміло, упевнено й повільно.
2. У вас і співрозмовника має бути достатньо часу та хороший настрій.
3. Намагайтеся своїми манерами й поведінкою сподобатися.
4. Робіть комплімент (але не вдавайтеся до лестощів, вони все зіпсують).
5. Проявляйте інтерес до співрозмовника, дивіться йому / їй у вічі.
6. Використовуйте формули мовленнєвого етикету.
7. Якщо ви помилялися в чомусь, визнайте це.
8. Оберіть правильну інтонацію.

5. Розгляньте малюнки. Чи можна вважати їх вдалими ілюстраціями до теми уроку? Чому?

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Людська «форма», за Арістотелем, поєднує в собі «рослинну душу», «тваринну душу» і «душу, що мислить». І ось він запитує: як має жити людина? Що потрібно їй для щасливого життя? Відповім коротко: людина може стати щасливою лише тоді, коли використає сповна всі свої здібності й можливості.

Арістотель вважав, що є три форми щастя: життя в розкоші та задоволеннях; життя вільного й сповненого відповідальності громадянина; життя дослідника та філософа.

Водночас Арістотель зазначав: аби жити щасливо, потрібно виконання трьох умов одночасно. Він відхиляв будь-яку однобічність. Якби філо-

соф жив нині, то, напевно, сказав би, що людина, яка турбується тільки про своє тіло, живе однобоко й неповноцінно, як і та, котра дбає тільки про духовне й мудре. Крайнощі є виразом викривленого стилю життя.

Що стосується взаємин з іншими людьми, він також дотримувався «золотої середини»: нам не треба бути ні боягузливими, ані нерозважливими, а лише мужніми. Замало мужності — це боягузтво, забагато — нерозважливість. Не гоже бути нам також скупими чи марнотратними, тільки щедрими. Замало щедрий — скнара, занадто — марнотратник.

Етика обох філософів — Платона й Арістотеля — нагадує грецьку медичну науку: лише той, хто дотримується рівноваги й помірности в усьому, може стати щасливою, «гармонійною» людиною *(за Ю. Ґордером)*.

Запитання та завдання

1. Хто кого та в чому переконує?
2. Які аргументи використовує Арістотель для переконання? Чи достатньо їх?
3. Чи переконав вас філософ, відповідаючи на запитання: «Що ж потрібно людині для щасливого життя?»
4. Уявіть себе в ролі філософа, запропонуйте свою теорію щастя та аргументи.
5. Чи доцільно в процесі переконання використовувати вставні слова *мабуть, імовірно, напевне*? Чому?
6. Що означає *«дотримуватися золотої середини»*?

Здійсніть рефлексію, переконуючи всіх присутніх у важливості теми уроку. Оцініть свою роботу на уроці.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію «Уміння переконувати — це важливо».
2. Змоделюйте свою поведінку й доберіть докази, щоб переконати інопланетних туристів приїздити у ваш населений пункт на екскурсію / відпочинок.
3. Напишіть есе «Яке місце має посідати мова у своїй державі?».

§ 70. Комунікативні наміри. Домовлятися

Набуваймо досвіду ефективної взаємодії

Цілевизначення

Слова дня: *по́ступки, поступа́тися, зла́года, зго́да, гі́дність.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Пригадайте види комунікативних намірів. Чому важливо знати їх? Наскільки актуальним є сьогодні вміння домовлятися? У якій царині воно найважливіше? Чи доводилося вам домовлятися? Поділіться власним досвідом. Чи обов'язково, домовляючись, ви досягали бажаного?

Що найбільше впливає на результат? Що найважливіше в домовленості? Яка різниця між словами *домовилися* і *домовлялися*?

Домовлятися — означає досягати бажаних результатів, попередньо спілкуючись.

Компроміс — це узгоджене рішення сторін, що применшує їхні інтереси, але дає шанс на домовленість.

2. Прочитайте речення. Про які сфери суспільного життя тут ідеться? Чи має вміння домовлятися певні обмеження? Де на нього є попит? Якого відтінку надають реченням прислівник *нарешті* й частка *таки*? Як пишемо частку *таки* з дієсловами?

1. Ми вчора домовилися з другом бігати щоранку. 2. Ми домовилися, що в один проєкт до нашої команди приєднається учень, з яким раніше працювали декілька місяців. 3. Учора в Парижі ми домовилися, що всі мають зробити більше для України. 4. У Нідерландах нарешті домовилися про формування уряду. 5. Нарешті домовилися про перехід півзахисника «Дніпра-1» Олександра Піхальонка в «Динамо». 6. Але я таки домовилася з подругою про спільний похід у театр. 7. Тож ми з подругами домовилися, що вихідні присвятимо допомозі ЗСУ — плестимемо сітки для наших воїнів. 8. Уже сьогодні домовляємося з Естонією про шефство над відновленням Житомирщини *(з інтернету)*.

3. Прочитайте поради. Сформулюйте запитання для бесіди за змістом їх. Доберіть три ситуації з вашого життя, у яких необхідно домовлятися.

1. Говоріть чітко, по суті, лаконічно.

2. Уважно слухайте. У разі відмови запропонуйте інші варіанти.

3. Аргументуйте кожну свою пропозицію.

4. У ситуаціях, коли домовлятися складно, будьте готові на компроміс.

5. Збираючись домовлятися будь із ким, тримайте про запас кілька варіантів рішень, що вас улаштують.

6. Емоції — не найкращі помічники. Обра́зи, сльози, обурення, невдоволені емоційні коментарі лише зашкодять.

7. Завжди поводьтеся з гідністю, не ображайте інших і не дозволяйте ображати себе.

8. Якщо компроміси неможливі, варто звернутися до третьої сторони, що є авторитетною для зацікавлених сторін *(за С. Ясинишиною)*.

4. Розгляньте малюнки. Які епізоди вони ілюструють? Прокоментуйте.

5. Пригадайте та запишіть дві-три ситуації з художніх творів української літератури, народних казок, де персонажі домовляються. Оцініть їхні вміння домовлятися.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

— Ось поїдемо додому... — мовив тато.

— Додому? — розгублено прошепотів Славко.

— Так. Через **пів години**... Ні, уже хвилин через двадцять нас Сергій Петрович забере. Якраз устигнеш зібратися.

У Славка перед очима потемніло... Він кліпав віями й боявся заплакати. Та ще тут, просто перед **розгубленим** поглядом друга. Це було... Це було як зрада — ось так, через п'ятнадцять хвилин узяти й поїхати. Але ж він, Славко, у цій зраді **не винен**! Його забирають. Як річ, як **безправну**, безголосу річ.

— А хто вам його **віддасть**? — раптом басовито заявив дядько Микола.

Мама й тато щось почали говорити про «**незручно**», «і так уже більше **тижня**», «треба й честь знати», «ні-ні, ми так не можемо», але в Славка десь у душі зателенькала надія.

— Ларисо Миколаївно, нам через тиждень **комп'ютерний** клас у школу привезуть. А вчитель інформатики сам каже, що він теоретик. То ми думали, може, Славко допоможе встановити... Він же спеціаліст.

— Так, спеціаліст, авжеж, — задоволено промовив тато. — Ну нехай залишиться на тиждень.

— А потім у Мирчика день народження. Ще через тиждень. Це ж **ніяк** не можна пропустити.

— Е-е-е-е... Ну, нехай до дня народження...

— А там і до обжинків рукою подати, — додав дядько Микола. — Хіба ж таке можна проґавити? Тим більше, хлопець не бачив ніколи.

— Ну добре... — погодився тато *(за А. Коршуновою)*.

Запитання та завдання

1. Окресліть ситуацію, у якій виникла потреба домовлятися.
2. Прокоментуйте поведінку Славка. Чи зміг він переконати батька?
3. Чиї аргументи вплинули на рішення батька?
4. Змоделюйте ситуацію і рішення батька, якби Славкові не допомогли дядько й друг. Зробіть висновки.
5. Що вам відомо про обжинки? Чи доводилося бути на цьому дійстві?
6. Поясніть написання виділених слів.
7. Поставте числівники з тексту у форму родового й орудного відмінків.

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із текстів і речень параграфа сімнадцять слів для словникового диктанту. Поясніть написання їх *(усно)*.
2. Складіть діалог, в основі якого — прагнення учасників про щось домовитися.
3. Напишіть есе «Чим поступатися ніколи не можна?».

§ 71. Адресат спілкування. Звертання в спілкуванні

Важливі грані спілкування

Цілевизначення

Слова дня: *пра́гнути, промо́вистий, затеса́тися.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Назвіть правила, яких ви дотримуєтеся в процесі спілкування. Чи називаєте ви співрозмовника / співрозмовницю на ім'я? Чи можливе ефективне спілкування без звертання? Як ви звертаєтеся до членів своєї родини? А як звернутися до незнайомої людини?

2. Прочитайте текст. Яку проблему порушує авторка? Як ви ставитеся до цього? Чи привертала вона вашу увагу раніше? Поясніть написання виділених слів.

Чи ви помічали колись, що в слові «комунікація» можна прочитати українське «кому́»? Вочевидь, комунікація — слово латинського походження (від *communicatio* — єдність, передання інформації, похідне від *communis* — спільний) і в ньому аж **ніяк не може** бути закладене те наше «кому́». Але воно там «**затесалося**» надзвичайно доречно, бо без отого «кому́» неможлива жодна комунікація. Лише знаючи, кому адресуємо повідомлення, ми можемо його донести максимально ефективно, відповідно добираючи слова, інтонацію, приклади, жарти, канали, ефекти тощо. Інакше це будуть слова на вітер. Намарно. У порожнечу. **Абияк. Абикому. НІКОМУнікація** *(за М. Титаренко)*.

3. Прочитайте речення. Звідки вони? Яких правил етикету спілкування тут дотримано? Які звертання поширені в побуті українців? Як звертаються до членів родини?

1. Мовить Горобець до Лисиці: «Ой Лисуню, Лиско! Товаришував я з твоїм батьком. Що за лис був. Розумний, хитрий, хороший такий був». 2. Дякуємо тобі, козаче, що визволив нас із неволі! 3. Ну що, Кириле, прийшов битися чи миритися? 4. Івасику-Телесику, приплинь, приплинь до бережка! 5. Дівонько-голубонько, обчисть мене, обмаж мене — я тобі у великій пригоді стану!

4. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися? Назвіть жанри мовлення, елементом тексту яких є звертання. Наведіть приклади.

Називання людини на ім'я робить наше спілкування адресним, спрямованим до конкретної людини. Коли ви звертаєтеся до когось на ім'я, ви нібито виокремлюєте людину з натовпу, виявляючи водночас повагу й пошану до неї, мовби промовляючи: «Саме з тобою / вами я спілкуюся».

У риториці це називають одним з ефективних прийомів, що дає змогу забезпечити прихильність співрозмовника до вас і водночас заявити про себе як про чемну, вихована, культурну людину.

Своїх ровесників називайте на ім'я, а до старших звертайтеся на ім'я та по батькові. Коли спілкуєтеся з людиною вперше, запитайте, як до неї звертатися, і повторіть ім'я в кличному відмінку кілька разів.

Звертання «бабусю», «тітко», «дядьку», «брате», «синку» вживаємо лише за родинною ознакою. Тобто жінку бабусею називають лише онуки, а тіткою — племінники. До дядька звертаються племінники, а до брата — сестра чи інший брат, до сина — батьки. Якщо ви не є членом родини, звертайтеся до старших незнайомих людей «пане», «пані» або «добродію», «добродійко», «дівчино», «хлопче», «чоловіче».

Якщо ваші батьки працюють у школі, то пам'ятайте, що «мамо» й «тату» ви звертаєтеся до них удома, а на роботі — Олено Вікторівно, Захаре Дмитровичу. Неприйнятними є просторічні звертання «Іванівно», «Петровичу», «Надієчко Іллівно», «Любо Миколаївно».

Пам'ятайте, що кличний відмінок здатний на чудеса: правильне вживання його обов'язково допоможе вам стати бажаним співрозмовником *(Н. Голуб)*.

5. Розгляньте малюнки. Пригадайте, до яких казок ці ілюстрації. Складіть і запишіть діалог до однієї з них, використовуючи звертання. А які казки в дитинстві були вашими улюбленими? Чому? Із чим у вас асоціюється казка?

6. Прочитайте речення. Прокоментуйте звертання. Чи можемо за формою звертання зробити висновки про стосунки між співрозмовниками? Обґрунтуйте.

1. «Ромчику-у-у! — почулося з кухні. — А принеси-но води від сусідів!» *(А. Бачинський)*. 2. «Любий, мені так шкода», — сказала мама, присівши на краєчку ліжка того ранку *(О. Войтенко)*. 3. Доню, ти хлюпнула сонця у шибку душі — ніжна кульбабка у ній ворухнулась зненацька... *(Н. Данилюк)*. 4. Радий би, пане, піти на поступки, та не можу! 5. Дякую вам, молодий чоловіче! Ви дуже добрий! 6. «Бабусю, у цій книжці розповідається про ці милі прикраси для вушок?» — спитала внучка й тицьнула пальцем на сережки *(Л. Пікас)*. 7. «Козаче, ти ще довго будеш вилежуватися?» — почув голос бабусі. 8. «Дмитрику, ти, мабуть, забув, який сьогодні день?» — запитала Марія Петрівна внука *(Н. Фіалко)*.

7. Запишіть імена або імена й по батькові найдорожчих вам людей. Поставте їх у форму кличного відмінка. З ким із них ви хотіли б поспілку-

ватися? Складіть уявний діалог із ними й запишіть. Відтворіть форми звертання до вас і вживайте усталене звертання до них.

8. Уявіть, що ви зустріли хлопця чи дівчину, з якими дружили в дитячому садку. Побудуйте діалог-спогад. Пригадайте кумедні історії та відтворіть їх.

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію кличного відмінка.
2. Випишіть звертання, якими користувалися певні групи населення (наприклад, запорозькі козаки), або звертання, якими називають малих дітей.
3. Напишіть есе «Що може звертання?».

§ 72. Ознаки багатого мовлення
Природа дивує і захоплює

Цілевизначення

Слова дня: *бла́ва́тний, ле́ля́ти, само́рі́док.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що таке *мовлення*? Яке мовлення називаємо *багатим*? Що становить багатство мовлення? Чи прагнете ви уникати невиправданого повторення слів? Що для цього робите?

2. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Випишіть ключові слова й обґрунтуйте їхню роль у розкритті змісту. Доведіть взаємозв'язок термінів «багатство» і «різноманітність мовних засобів». Перетворіть текстову інформацію на таблицю або схему. Доповніть її власними прикладами.

Українська мова — багата й різноманітна, а мовлення кожної людини може бути багатим і бідним, різноманітним чи одноманітним.

Багатство мовлення — це не тільки засвоєння великої кількості слів, а й усіх можливих значень багатозначного слова.

У мові є велика кількість варіантів слів та їхніх форм, засвоєння і використання яких робить мовлення кожної людини багатшим, виразнішим, різноманітнішим. Наприклад, в іменниках паралельні форми роду (*зал — зала*), відмінків (*батьку — батькові, Тарасу — Тарасові*), паралельні відмінкові форми прикметників, числівників (*у червоні́м — червоному, одинадцяти — одинадцятьох*). Прикметники мають низку інших паралельних форм. Наприклад, стягнені й нестягнені форми (*добра — добрая, зелене — зеленеє*), повні й короткі форми (*певний — певен*). Урізноманітнюють мовлення і фонетичні варіанти слів, наприклад: *хоч — хоча, лиш — лише* тощо.

Багатство й різноманітність мовлення забезпечують і синтаксичні конструкції (синонімічні словосполучення та речення), наприклад: дієприкметниковий, дієприслівниковий звороти й підрядні речення, пряма та непряма мова, варіанти граматичних форм, наприклад, майбутній час: *буду читати — читатиму* та ін.

Мовознавці називають такі умови багатства й різноманітності мовлення: 1) багатство словникового запасу кожної людини; 2) уміння використовувати у своєму мовленні різні мовні засоби; 3) уміння інтонувати мовлення; 4) постійне вдосконалення та збагачення власного мовлення.

3. Прочитайте текст, вибравши потрібне слово із синонімічного ряду. Поясніть свій вибір. Про що свідчить велика кількість синонімів в українській мові? Витлумачте значення слів, позначених зірочкою. Поясніть написання виділених слів. Знайдіть у тексті синоніми до «слів дня». Якими мовними засобами, крім синонімів, автор досягає багатства мовлення? Складіть усний опис однієї зі світлин.

(Споконвіку, здавна, з давніх-давен) у (дивовижних, дивних, надзвичайних) барвах стоїть світ, вражаючи взаємопереходами відтінків і віддзеркалюючи в собі плин часу. Ось сад наструнився* та вибухнув у небо (буйною, бурхливою, невгамовною) весняною силою. А восени він, замінивши **яблуневоквіття*** на **жовтобокі** та **смагляво-червоні** яблука, (п'янить, заряджає, збуджує) пахощами плоду.

(Манять, ваблять, зваблюють) нас ароматами та (поєднанням, об'єднанням, змішуванням) кольорів квіти, дерева й чагарники*. Зупинімося перед красою весняного бузку, (погляньмо, подивімося, глипнемо) на волошку, яка, перемовляючись із сонцем і співаючи хвалу життю, (заховалася, затаїлася, замаскувалася) в житі. Хіба ж не дивно, що від назв «бузок» і «волошка» утворено слова «бузковий» і «волошковий», які (звеличують, вихваляють, прославляють) відтінки фіолетової і синьої барв? У цих словах (бринить, дзвенить, вібрує) нездоланність природи й краса рідної землі (*за І. Вихованцем*).

4. Доберіть синоніми до слів іншомовного походження. З двома-трьома парами складіть речення. Зробіть висновок про особливості використання слів.

Аграрний, аргумент, аплодисменти, бартер, басейн, бібліотека, біографія, дефект, дискутувати, економія, журнал, ідентичний, індустріальний, компенсація, лаконічний, менеджер, пріоритет, ремонтувати, фальсифікація, фарфор, фіаско, фонтан, фотографія.

5. Замініть прикметник, що повторюється, найбільш доречним синонімом.

1. Хлопці швидко спустилися до річки й пішли далі *крутим* берегом. 2. Хмари заховалися за *круті* гори. 3. Попереду ще *крутий* поворот. 4. Тісто було надто *круте*, тому важко розкачувалося. 5. Дмитро вважав себе *крутим* хлопцем. 6. Із сушених слив і яблук бабуся зварила *крутий* узвар до Святої вечері.

6. Запишіть подані речення, замінюючи виділені слова та словосполучення фразеологізмами. Як впливає заміна на особливості речень?

1. День тепер **дуже короткий**. 2. Щоб устигнути на потяг, довелося вставати **зовсім рано**. 3. Петро знав, що **ризикує**. 4. На вулиці було **дуже тихо**. 5. Іринка щось говорила, але коли ми прийшли, **раптом замовкла**. 6. Тетяна стояла посеред класу, мовчала й **червоніла із сорому**. 7. Усі дивилися на це **поблажливо**. 8. Від нашого села до Херсона **далеченько**, а до Миколаєва **зовсім близько**. 9. Увесь день Сергій **нічого не робив**. 10. Мій тато **все вміє робити**.

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із творів художньої літератури текст на 80–100 слів. Замініть якомога більше самостійних частин мови синонімами.
2. Підготуйте інформацію про багатство мовлення, використовуючи відомості про кількість слів у словниках, словниковий запас відомих людей. Послуговуйтеся надійними джерелами.
3. Напишіть есе «Чим захоплює мене природа?».

§ 73. Культура приватного спілкування. Засоби впливу

Мистецтво спілкування

Цілевизначення

Слова дня: силкува́тися, слу́шно, сумлі́ння.

1. Дайте відповіді на запитання.

Що таке *культура спілкування*? Яке спілкування називаємо *приватним*? Які засоби впливу на слухача вам відомі? Як ви розумієте висловлення П. Буаста: *«Хто говорить, той сіє, хто слухає, той пожинає»*?

2. Виокремте з поданих жанрів ті, що доцільні в приватному спілкуванні.

Лист рідним, заява, розписка, родинна бесіда, усне інформаційне повідомлення, наказ, дебати, похвала в родинній обстановці, комплімент подрузі, суперечка на побутову тему, замітка в особистому щоденнику, офіційний лист, смс друзям, урочисте привітання.

Для успішного розв'язання завдань спілкування важливо враховувати, *де*, *з ким* ми спілкуємося, у яких умовах взаємодіємо.

Залежно від **соціального статусу, взаємин учасників спілкування**, а також **місця спілкування** розрізняємо офіційне й неофіційне (приватне) спілкування.

Офіційне спілкування	Приватне спілкування (у колі родини, друзів, знайомих)
Регламентоване певними офіційними соціальними, посадовими стосунками, кодексами.	Не має таких чітких приписів і відбувається невимушено.

Офіційне та приватне спілкування реалізується в різноманітних мовленнєвих жанрах, з назви яких можна легко встановити його вид. Так, *резюме* (під час прийому на роботу) і *розповідь про себе* підказують, що в першому випадку йдеться про офіційне спілкування, а в другому — про приватне.

3. Для розмови будь із ким і будь-де необхідно представитися (відрекомендуватися). Відрекомендуйте себе для розмови в ситуаціях.

У приймальні директора школи; у стоматологічній клініці; в оздоровчому таборі, де ви знайомитеся з підлітками, з якими відпочиватимете впродовж місяця.

4. Прочитайте текст. Визначте вид спілкування. Як можна охарактеризувати мовлення хлопця? Що про це свідчить? Чи згодні ви з думкою мами? Складіть два-три компліменти своїм однокласникам / однокласницям.

— Ну дуже милий хлопець, — знову завела мама, коли він пішов. — А мова... М-м-м-м. Напевне, студент. Треба спитати, де й на кого вчиться.

— Ні, не треба, мамо. Це вже точно зайве.

— Що? — запитала мама, помітивши, як суворо на неї дивиться Олеся. — Людям потрібно казати компліменти. Це приємно — раз. Це підвищує самооцінку — два. Й отака приємна фраза може змінити долю або й урятувати життя *(Н. Ясіновська)*.

5. Прочитайте тексти. Що їх об'єднує? Яку проблему порушено? Чи привертала вона вашу увагу раніше? Поясніть написання виділених слів.

І. Якщо ви поставили собі за мету навчитися добре говорити, то мусите дбати про впорядкування своєї мови незалежно від того, чи йдеться про обговорення важливих справ, чи про **товариську** бесіду. Навряд чи зможе захопити слухача той, хто викладає свої думки **безладно**, хто **не розмежовує** головні та другорядні поняття, хто часто перестрибує з однієї теми на іншу, у кого кінець розповіді **не має нічого** спільного з її початком *(І. Томан)*.

II. Люди, які говорять надто легко, дуже часто говорять **надміру** багато, а часом і необачно. Балакуни, що мають надто живу уяву, **нерідко** не викликають довіри в слухачів. Тим часом мовчун, який озивається тільки в тих випадках, коли справді має щось сказати, **непогано** почуває себе в колі знайомих, дарма що **небагато** додає до веселощів дружньої вечірки. У спілкуванні, як і в більшості інших випадків, найкращою є золота середина. **Не будьте** ні надто мовчазним, ні надміру балакучим. Знайте, коли треба вислухати інших, а коли потрібно самому підтримати розмову *(Е. Поуст)*.

6. Прочитайте прислів'я. Сформулюйте за їхнім змістом правила ефективного спілкування і впливу на слухача.

1. Жартуй, жартуй, та не смійся. 2 Умієш говорити — умій слухати. 3. Дав слово — дотримай його. 4. Гостре словечко коле сердечко. 5. Що маєш казати, то наперед обміркуй. 6. Хліб-сіль їж, а правду ріж. 7. Треба знати, де що сказати. 8. Ласкаве слово — як день ясний. 9. Погане слово проковтни. 10. Усякому слову свій час *(нар. тв.)*.

- Прочитайте прислів'я. Які порушення правил ефективного спілкування в них відображено? Продовжте речення: *«Під час спілкування не можна ...»*.

1. Базіка — мовний каліка. 2. Ляпає язиком, як постолом. 3. Накрив мокрим рядном та ще й помелом. 4. Говорить, наче три дні не їв. 5. Гавкає, як собака на прив'язі. 6. Заторохтіла сорока, наче діжка з горохом. 7. Меле, як порожній млин. 8. Бесіди багато, а розуму мало. 9. Глухий слухає, як німий говорить. 10. На городі бузина, а в Києві дядько *(нар. тв.)*.

- Підтвердьте або спростуйте думки. Яке мовлення легко сприймати на слух, а яке важко?

1. Неможливо переконати людину, якщо ви її спочатку не вислухали *(А. Картер)*.

2. Зарозумілість, менторський тон, зневага, зверхність, публічні зауваження, вираження своїх емоцій руйнують контакт (*з інтернету*).

3. Хочеш бути розумним, навчися розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати та припиняти розмову, коли більше нічого сказати *(Й. К. Лафатер)*.

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть інфографіку теми уроку.
2. Складіть таблицю або схему «Жанри приватного спілкування».
3. Напишіть есе «Роль мовленнєвого етикету під час спілкування».

§ 74. Стратегії спілкування
Цінність спілкування

Цілевизначення

Слова дня: *нанівéць, імпровізáція.*

1. Розгляньте світлини. Висловте припущення, між ким відбувається спілкування. З якою метою? Які особливості має спілкування в кожному випадку? Чи траплялося, що вам доводилося відкладати розмову або змінювати її перебіг? Підтвердьте або спростуйте думку, що ефективність спілкування забезпечує правильно обрана стратегія.

Страте́гія спілкува́ння — загальна схема спілкування, план його організації. ***Та́ктика*** — складник стратегії, система послідовних дій, що забезпечує реалізацію обраної стратегії.

Види стратегій:

- ✓ за основною метою і завданнями мовлення: *інформативна, переконувальна, спонукальна, стратегія відмови* тощо;
- ✓ за характером мовлення: *підготовчо-імпровізаційна, наслідувальна, творча.*

Одна стратегія може бути зреалізована в різних тактиках, що залежить від ситуації спілкування, психологічних особливостей, комунікативного досвіду учасників спілкування та інших чинників.

2. Уявіть ситуацію: ви запрошені на день народження до однокласниці. Вас п'ятеро: одна дівчина зачитала готовий текст з інтернету, друга склала привітання сама, урахувавши особливості іменинниці, двоє однокласників склали спільне поетичне привітання. Охарактеризуйте їхні комунікативні стратегії. Ви завершуєте привітання, прослухавши всіх. Яку комунікативну стратегію оберете? Складіть текст привітання.

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Підійшовши до вікна, бачу жалюгідне видовище. Поліна стоїть під деревом, високо задерши голову, хапається руками за стовбур, намагаючись дотягнутися до нижньої гілки. Не здається. Божевільна, не інакше. Гілка квола, не витримає ваги людського тіла. При цьому на обличчі — повна розгубленість.

— Кіт не хоче спускатися з дерева, я хвилююся, що він розіб'ється, — нарешті вона наважується повідомити очевидну новину.

— А навіщо ти його туди загнала? Що, зайнятися чимось іншим не можна? — я не змінюю свого суворого голосу. — Думаєш, я зараз усе кину й побіжу до тебе на допомогу?

— Я не просила тебе ні про що, просто Мотю шкода,— додає, піднімаючи на мене свої величезні очі. — Допоможи, будь ласка, — трохи подумавши, каже вона, усвідомивши всю безвихідь свого становища.

— Зараз спущуся, от лихо на мою голову, — я продовжую вдавати із себе буркотуна.

Мчуся їй допомагати та визволяти нашого знаменитого провокатора Мотю *(за В. Кей)*.

Запитання та завдання

1. Визначте стратегію спілкування.
2. Яку стратегію обрали б у подібній ситуації ви?
3. У яких ситуаціях доцільно використати компліменти, уточнювальні запитання?
4. Визначте тип мовлення тексту.
5. Охарактеризуйте перше та друге речення за всіма відомими вам ознаками, поясніть уживання розділових знаків у них.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Люди часто не знають, як реагувати на прямо висловлену похвалу, і почуваються страшенно незручно в такій ситуації. Ми живемо в суспільстві, де всі звикли приховувати почуття та поводитися пасивно. Якщо ти сам уникаєш відвертості, то коли стикаєшся з нею прямо, не знаєш, що робити. І це має такий вигляд:

Фальшива скромність: — А, м'язи? Я лише почав ходити до тренажерної зали, але, мабуть, воно таки щось дає.

Незграбне затинання: — Е-е-е ..., ти про мої біцепси? Дякую ... . Мабуть, ... так воно, е-е-е ... .

Недоречне заперечення: — Про що ти кажеш? Я зовсім не у формі. А ти, мабуть, геть сліпий.

Прояв глибокої невпевненості в собі: — Я у формі? Ну, не знаю. У дитинстві я був таким колобком. І взагалі, я ніколи не вважав себе привабливим і здатним хоч когось зацікавити.

Безпосередня подяка: — Дякую! А як там погода?

Кожен із наведених прикладів має свої негативні наслідки. Хіба що останній не зведе нанівець розмову.

Як правильно подякувати за комплімент і не зіпсувати розмову? Похвалити у відповідь:

— Патріку, ти так влучно стріляєш, просто вражає.

— Керрі, ти чудовий хлопець, і цей постріл у десятку був на твою честь.

— Патріку, у тебе дуже хороше взуття!

— Джимбо, ти точно Містер Спостережливість.

Комплімент у відповідь на комплімент — це не тільки спроба відповісти на любʼязність, а й спосіб відвернути від себе зайву увагу. Таким чином ти уникнеш будь-якого негативного підтексту чи висновків щодо твоєї реакції на комплімент *(з книжки П. Кінга «Стратегії і тактики спілкування»)*.

Запитання та завдання

1. Яку проблему порушено в тексті?
2. Підтвердьте або спростуйте думку, висловлену в першому реченні.
3. Охарактеризуйте текст за всіма відомими вам ознаками.
4. Випишіть із тексту слова, що мають такі характеристики: 1) іменник, заг. назва, неістота, ж. р., III в., Н. в.; 2) прикметник, відносний, ж. р ., Р. в.

5. Висловте одне одному комплімент і дайте відповідь на нього.
6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

— Ба, ну, будь ласка! — утретє за десять хвилин сказала я. Із цього все й почалося.

— Що «будь ласка»? Що «будь ласка»? Ти тупішатимеш, а я не хочу, щоб ти тупішала! Краще книжку почитай, — відповіла Ба. — Он Жуль Верн або навіть свою оцю... як її... «Котів-вояків» твоїх. У твоєму віці я читала «Графа Монте-Крісто»...

Насправді вдома такий номер ніколи б мені не вигорів. А саме в Ба я можу годинку спокійно подивитися **розпакування** ляльок. І навіть з'їсти пару шоколадних цукерок під час перегляду. Для цього треба **пів годинки** наполегливо канючити: «Ну, будь ласка, Ба», а потім помити посуд.

— Ба, ну, будь ласка. А я помию посуд.

Ба любить книжки, читає кожної вільної хвилини. Вона купувала їх і мені — з малюнками, такі, що сторінку хотілося лизнути, як льодяник.

От з інтернетом у нас не ладналося. Але як пояснити людині, що на ютубі круто? *(Ю. Баткіліна)*.

Запитання та завдання

1. Визначте, між ким відбувається діалог. Якими ви уявляєте персонажів?
2. Проаналізуйте мовленнєву стратегію і тактики. Яким тактикам треба віддавати перевагу?
3. Яку проблему порушено в тексті? Як її розв'язати?
4. Поясніть написання виділених у тексті слів.

Здійсніть рефлексію, звіривши досягнення своїх завдань.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть із художньої літератури текст, в основі якого — спілкування людей, проаналізуйте мовленнєві стратегії і тактики.
2. Складіть і запишіть діалог, в основі якого — обговорення дискусійного питання.
3. Напишіть есе «У чому полягає цінність спілкування?».

§ 75. Емоції в процесі спілкування

Володіти собою — найбільша влада (Сенека)

Цілевизначення

Слова дня: *добро́бут, красномо́вство, жебоні́ти, зано́ситися.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Яке значення мають емоції в житті людини?
2. Чи можемо ми впливати на емоції?
3. Чи легко вам виражати емоції?

2. Підтвердьте або спростуйте думку, що спілкування — це більше, ніж обмін словами, це процес передавання інформації, емоцій, думок та ідей.

Емо́ції **— миттєві реакції людини на події та явища реального або вигаданого світу. В емоціях виявляється ставлення людей до навколишнього світу, до всього, що відбувається в житті. Це стани, які покращують настрій (радість, захоплення, задоволення), або, навпаки, псують його (страх, відчай, гнів, тривога).**

3. Розгляньте уважно світлини. Які емоції на них зображено? Запишіть назви цих емоцій.

4. Поясніть, як ви розумієте значення поданих висловлень.

1. Інтонація голосу, очі та весь образ співрозмовника містять не менше красномовства, ніж слова. 2. Теплі слова розтоплюють холодні серця *(Ф. Ларошфуко)*. 3. Щастя на боці тих, хто вміє радіти *(Арістотель)*. 4. Неможливо змінити світ, але можна змінити себе *(японське прислів'я)*.

5. Прочитайте текст. Визначте ключові слова та словосполучення. Виокремте нову для вас інформацію. Перекажіть текст, доповнюючи прикладами *(усно)*.

Емоції важливі для нашого психологічного стану й добробуту. Вони допомагають нам налагоджувати зв'язок з іншими людьми. Уміння розпізнавати та виражати свої емоції забезпечує нам можливість спілкуватися ефективно, розуміти себе й інших, установлювати здорові міжособистісні стосунки.

Основні поради з вираження емоцій

1. Розпізнайте свої емоції.

2. Зрозумійте причини своїх емоцій.

Часто за зовнішнім проявом емоцій стоїть більш глибока проблема або незадоволена потреба. Важливо поставити собі запитання: «Чому я це відчуваю?» або «Що саме викликало в мене таку реакцію?»

3. Оберіть відповідний момент.

Коли ви зрозуміли свої емоції та причини їхнього виникнення, важливо обрати відповідний момент для їхнього вираження. Кілька порад щодо цього:

- не поспішайте: дайте собі час, щоб заспокоїтися, якщо емоції надто інтенсивні;
- оберіть слушний час: той момент, коли ваш співрозмовник може приділити вам увагу.

4. Використовуйте «Я-повідомлення».

«Я-повідомлення» допомагають висловити свої почуття, не звинувачуючи інших. Наприклад, замість того, щоб сказати: «Ти мене роздратував», можна сказати: «Я відчуваю роздратування, коли ...» Це дає можливість говорити про свої почуття, не викликаючи захисної реакції в співрозмовника.

5. Практикуйте активне слухання.

Активне слухання допомагає встановити контакт і зрозуміти, що відчуває інша людина. Це особливо важливо, коли виражаєте емоції у взаємодії з іншими:

- ставте запитання, щоб краще зрозуміти позицію співрозмовника;
- підтверджуйте розуміння: перефразуйте сказане, щоб показати, що ви зрозуміли;
- висловлюйте співчуття: покажіть, що вам небайдужі почуття іншої людини.

6. Контролюйте фізичні прояви емоцій.

Фізичні реакції часто супроводжують наші емоції: підвищений пульс, тремтіння або пітливість. Глибоке дихання, наприклад, допомагає заспокоїтися та зменшити фізичний стрес, фізичні вправи допомагають знизити рівень стресу й поліпшити настрій.

Будуйте мережу підтримки: спілкуйтеся з людьми, які підтримують вас і надихають *(за матеріалами сайту громадської організації «Український психологічний хаб»)*.

- Пригадайте ситуацію, коли хтось вас розлютив або роздратував. Сформулюйте «Я — повідомлення».

6. Перетворіть негативні думки на позитивні *(за зразком)*.

Зразок. Я не зможу — я спробую; у мене не вийде — буду вчитися.

Це безнадійно, не варто починати, я не хочу це робити, я опинився у складній ситуації, це велика проблема.

7. Об'єднайтеся в чотири групи та виконайте завдання.

1. Батькам не подобається ваша нова подруга, а ви збираєтеся запросити її в гості на вихідні. Що скажете батькам?

2. Друг попросив у вас почитати вашу улюблену книжку, але через необережність залив її водою. Що ви йому скажете?

3. Ви домовилися з другом зустрітися біля входу в парк о 17.00, він прийшов на годину пізніше, на ваші телефонні дзвінки не відповідав. Що ви скажете під час зустрічі?

4. Ваша подруга позичила у вас гроші на тиждень, але не віддає вже два. Що ви їй скажете?

8. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Я трохи засмучена. Ні, твори мені не вдаються. **Я не вмію їх писати.**

— Це ж так просто — написати твір. Але якщо ти не можеш, нехай тобі тато напише, він же журналіст, — розраджує мене Капітоліна не дуже доречно. Добре їй казати, вона явно задоволена своїм твором.

— Я напишу сама. Зараз у мене немає настрою, — кажу я зовсім не те, що насправді думаю. Таке зі мною трапляється часто. Я думаю одне, а кажу зовсім інше. І чому так стається, не знаю.

Капітоліна стинає плечима. У неї завжди є настрій.

Але в художників настрій часто змінюється, вони вразливі й дивні.

А ще Капітоліні її мама сказала, що з недоліками друзів треба миритися. Капітоліна мириться. До того ж завжди, бо в мене часто змінюється настрій, і я сумую без жодних на те причин. Тобто без причин, зрозумілих для інших.

А Капітоліна сумувати не любить. Ну хіба що стається якась справжня прикрість. От вона сумувала, коли загубила гаманець. Було чого сумувати: у гаманці було тридцять гривень і квиток у кіно. І гаманець був зовсім новий. І в кіно вона не пішла. Правда, мультик про кота Грома вона вже дивилася на комп'ютері, але ж на великому екрані завжди краще. А я можу довго сумувати, якщо я невдоволена своїм малюнком, якщо я вранці встаю, а надворі дощ, а я сподівалася, що буде сонце.

Капітоліна цього не розуміє:

— Ну й що, що дощ? Він закінчиться. А малюнок можна намалювати ще один. Ти, Марто, якась дивна.

— Я не можу намалювати ще один, тому що на цей у мене пішло дуже багато сил, — відповідаю їй я. Капітоліна цього не розуміє. У неї теж іде багато сил на те, щоб виграти партію в шахи або написати хороший твір, але так і має бути. Їй не шкода витрачати сили. Вони в неї відразу поновлюються. А в мене не відразу. Іноді я думаю, що було б добре бути такою, як Капітоліна. Але я не така. І нічого тут не вдієш *(за Дз. Матіяш)*.

Запитання та завдання

1. Визначте основну думку тексту.
2. Про які емоції згадано в ньому?

3. Чия поведінка — Марти чи Капітоліни — вам ближча?
4. Які емоції відчуваєте ви, коли йде дощ, коли спостерігаєте, як горить вогнище, коли прочитали цікаву книжку, коли слухаєте улюблену мелодію?
5. Запишіть виділені речення, підкресліть у них головні та другорядні члени.

Які емоції ви відчували впродовж уроку? Що нового ви дізналися сьогодні? Наскільки цікавий і зрозумілий був матеріал?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть словничок емоцій.
2. Створіть інфографіку за темою уроку.
3. Напишіть есе «Як емоції впливають на наше життя?».

§ 76. Роль запитань у спілкуванні. Уточнювальні запитання

Майстерність спілкування

Цілевизначення

Слова дня: *абсолю́тний, ме́тод, су́дження.*

1. Поясніть, як ви розумієте зміст висловлення французького філософа Вольтера: *«Судіть про людину більше за її запитаннями, ніж за її відповідями».*

2. Прочитайте текст. У чому полягає описана в тексті особливість постановки запитань?

Сократ вів бесіду так, щоб співрозмовникові здавалося, наче він сам, Сократ, хоче чогось навчитися. Особливістю його методу були запитання, які він ставив слухачам. Він удавав, ніби нічого не знає, під час розмови спонукав співрозмовника помітити помилки в його, Сократовому, викладі, заганяючи співрозмовника в глухий кут, змушував кожного зробити власний висновок — що правильне, а що помилкове в його судженнях *(Ю. Гордер)*.

- Поясніть значення фразеологізму, використаного в тексті.

3. Змоделюйте бесіду, у процесі якої співрозмовник дійде власного висновку, на одну з тем.

1. Чи етично використовувати штучний інтелект у навчанні?
2. Чи обов'язкова вакцинація?
3. Як зробити навчання ефективним?

4. Прочитайте текст. Складіть за його змістом таблицю «Види запитань».

Як зрозуміти, що ви ставите закрите запитання? Уявіть, що ви запитуєте мене про відрядження за кордон, наприклад в Індію. Люди переважно запитують так: «Тобі сподобалася Індія?», «А в якому місті ти була?», «А їжа була гостра?» Ніби відкриті запитання. Так? Не так.

Усі вони закриті, тобто на них можна відповісти «так» / «ні» чи односливно.

Хочете знати, як легко перестати ставити багато закритих запитань? Не ставте запитань, у яких є дієслова минулого часу: «В Індії було спекотно?», «Навчання пройшло добре?», «А ти брала гіда по Тадж Махалу?» Найчастіше, якщо в запитанні є таке дієслово, то воно закрите. Коли ви говорите з другом і запитуєте щось на зразок: «Тобі сподобалась Індія?» — він може розповісти більше, ніж того вимагає запитання. Але якщо ви говоритимете просто зі знайомою людиною чи взагалі незнайомою? Імовірніше, у відповідь отримаєте просте «так».

Справжнє відкрите запитання — те, на яке потрібно відповідати розгорнуто, торкаючись кількох тем. Запитання «Розкажи...» — найширше з усіх, воно дає змогу людині розповісти з теми все, що їй захочеться. «Розкажи...» дає вам змогу дізнатися якнайбільше інформації *(А. Картер)*.

Уточнювальні запитання передбачають з'ясування сутності того, про що йдеться в процесі спілкування: «Ваша думка із цього питання є досить цікавою, але я *хотів би / хотіла б уточнити ...*», «Я правильно *зрозумів / зрозуміла, ви хотіли підкреслити, що ...*».

Володіння майстерністю уточнювальних запитань дає змогу конструктивно вести розмову, бути не тільки цікавим співрозмовником, а й налагоджувати контакти з іншими.

5. Визначте серед запитань уточнювальні. Проілюструйте складену вами таблицю прикладами запитань.

1. Розкажи, що ти думаєш про ... . 2. А розкажи більше про ... . 3. Що тобі потрібно від ... ? 4. Який це матиме вигляд? 5. Допоможи мені зрозуміти, чому ... ? 6. Що робить це важливим? 7. Схоже, я щось таки пропустила: будь ласка, розкажіть, як мені розуміти ...? 8. Що вас непокоїть у цій ситуації? 9. Що тебе найбільше непокоїть? 10. Як ти успішно давав раду цьому в минулому? 11. Яким ти бачиш перший крок у цій ситуації? 12. Які в тебе є ідеї щодо майбутнього? 13. Що ти думаєш щодо того, як ми можемо просуватися далі?

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Уявіть тільки: за п'ять хвилин до дзвоника я таки дізналася (точніше, мені допомогли згадати), що в нас сьогодні творчі заняття, присвячені іменам.

І що я мала підготувати виступ про **своє** ім'я, але не підготувала. У принципі, за п'ять хвилин можна знайти **багато** чого в гуглі, який завжди приходить нам на допомогу. Мій тато любить повторювати: «Гугл тобі в поміч, Варваро!» — це коли я про щось допитуюся, а в нього немає часу мені відповідати. Або коли він хоче, щоб я вчилася самостійно шукати інформацію на будь-які теми. І я це вже доволі непогано вмію.

Ось, скажімо, захотілося мені дізнатися значення слова «квадрант». Не «квадрат», а «квадрант». Заходжу в інтернет — і виявляється, що цих значень як мінімум чотири. Обирай яке хочеш. Обираю, бо вибрати є із чого.

Або запитую в тата, яка температура в космосі, а він мені: «Гугл тобі в поміч, Варваро!» Правда, потім він вирішив мені «допомогти» й сказав, що це абсолютний нуль.

О-о-о-о-о-о-о. Ну звідки мені знати, що таке абсолютний нуль? Я знаю, що є просто нуль. А потім іде мінус один. І ми на алгебрі такого не вчили, про що я і повідомила татові.

Тато сказав, що це вивчають на фізиці в школі. А може, і не вчать. У кожному разі, якщо дізнаюся про це зараз, то буду суперпросунута й розумніша, ніж була. Мене це мотивує *(за Дз. Матіяш)*.

Запитання та завдання

1. Визначте тип мовлення тексту.
2. Сформулюйте за змістом тексту два-три уточнювальні запитання.
3. Випишіть із тексту синоніми до слів *випитувати, самотужки*.
4. Доберіть антоніми до виділених слів.
5. Охарактеризуйте підкреслене речення за всіма відомими вам ознаками.
6. Уявіть ситуації.

- Ваша подруга вважає, що не варто ставити запитання, адже так можна показати, що ти не надто розумна.
- Ваш друг соромиться ставити запитання і постійно просить вас це зробити за нього.

Розкажіть, як ви вчините в таких випадках.

Продовжте речення.

Я навчилася / навчився ... .

Ці вміння потрібні мені для того, щоб ... .

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть кілька уточнювальних запитань за матеріалом опрацьованого параграфа з підручника історії або інформатики.
2. Напишіть есе на одну з тем: «Роль запитань у житті людини»; «Що таке *майстерність спілкування*?».

§ 77. Визначення понять у процесі суперечки

Що таке успіх?

Цілевизначення

Слова дня: *го́жий, диску́сія.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що таке *суперечка*? Чи буває так, що під час суперечки люди псують стосунки, припиняють спілкування? Чому так трапляється? У яких випадках виникає суперечка?

2. Розгляньте таблицю. Яка інформація, подана в таблиці, є новою для вас? Доповніть її прикладами ситуацій, у яких вам доводиться вступати в суперечку *(усно)*. Сформулюйте за змістом таблиці два уточнювальних запитання.

Суперечка **— словесне змагання між двома або кількома особами, під час якого кожна зі сторін обстоює свою думку, правоту; спір.**	
Умови суперечки	**Суперечка виникає тоді, коли учасники спілкування мають різні або протилежні думки, виникає необхідність подолати розбіжності, знайти істину, а іноді відстояти власну точку зору.**
Мовне оформлення	**Найчастіше свої висловлення учасники реалізують у формі діалогу, використовуючи тезу й аргументи.**

3. Прочитайте діалог. Визначте наміри кожного мовця. Чи можна таке спілкування назвати суперечкою? У яких випадках суперечка сприяє гармонійному спілкуванню? Сформулюйте власне визначення успіху. Прокоментуйте написання виділених слів.

Після уроків Іванко й Інна, ідучи додому, розмовляли. Раптом Іван запитав:

— Інно, як ти думаєш, що таке успіх?

— Це коли в тебе *багато* грошей і ти популярний.

— А я не згоден. Успіх — це щось більше, ніж просто гроші!

— Іване, хіба це не очевидно? Якщо ти багатий і знаменитий, ти точно успішний. Подивися на всіх відомих людей, вони ж якраз і є успішними!

— Та ні, Інно, успіх не лише в цьому. Подивися, скільки є людей, у яких грошей багато, а вони *нещасливі*. Успіх — це коли ти досягаєш того, що тобі важливо, і ти від цього щасливий. Можна бути успішним і без величезних статків.

— Але ти не можеш заперечувати, що гроші допомагають. Як без них досягти своїх мрій? Якщо в тебе *немає* грошей, ти не можеш подорожувати, відвідувати тренінги, курси, купувати модний одяг, цікаві книжки, займатися з репетитором, навіть допомогти рідним не можеш.

— Я не кажу, що гроші *не важливі*, але вони — не єдиний показник успіху.

— Добре, можливо, ти маєш рацію. Але ти ж погодишся, що в сучасному світі успіх часто вимірюють саме за тим, скільки в тебе грошей і який вигляд ти маєш в очах інших?

— Можливо, і так. Але ж це не означає, що це правильний підхід. Успіх — це щось особисте. Для когось успіх — це сім'я, для іншого — *кар'єра*. І не обов'язково це має бути пов'язане з матеріальним.

— Добре, у кожного може бути власне бачення успіху. Але як тоді зрозумієш, що ти дійсно успішний?

— Я думаю, що успіх — це коли ти відчуваєш внутрішнє **задоволення** від того, що робиш. Коли ти живеш так, як хочеш, і робиш те, що любиш.

4. Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться? Назвіть речення, у якому запропоновано визначення поняття. Чи повним воно є? Запропонуйте власне визначення понять «самостійність», «безпека», «незалежність».

У суботу вся родина сіла снідати. Раптом Петро говорить:

— Мене запросили на вечірку до Олега. То я ввечері піду, не хвилюйтеся, якщо затримаюся.

Мама відразу сказала:

— Не думаю, що це варто робити, у тебе багато завдань, треба готуватися, до того ж повертатися пізно небезпечно.

— Чому ви завжди контролюєте мене? Я вже дорослий, можу самостійно приймати рішення.

— Ми не намагаємося тебе контролювати, а просто хвилюємося. Світ небезпечний, а ми хочемо переконатися, що ти в безпеці.

— Так, але як я навчуся самостійності, якщо ви все вирішуєте за мене? Ви не можете постійно мене оберігати!

— Самостійність, синку, це не тільки ухвалювати рішення, а й брати відповідальність за його результат.

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте розповідь про суперечку. Проілюструйте прикладами.
2. Наведіть два-три приклади суперечки з літературних творів. Прокоментуйте їх.
3. Напишіть есе «Що таке успіх?».

§ 78. Увічливе заперечення
Дивовижні слова

Цілевизначення

Слова дня: *грéчний, чéмний.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що таке *ввічливість*? Що таке *заперечення*? Які мовні засоби використовують під час заперечення? Чи згодні ви з думкою відомого фахівця у сфері переговорів В. Юрі: «Найсильніше та найнеобхідніше слово в мові також потенційно є найбільш руйнівним і для багатьох людей найважчим для вимовляння. Однак коли ми знаємо, як використати його правильно, саме це слово спроможне докорінно змінити наше життя на краще».

2. Проаналізуйте ситуації. Які з них можна визначити як ввічливе заперечення?

1. Подруга запропонувала Вікторії відвідати тренінг із комунікації. Вікторія відповіла: «Ще чого! Це марнування часу».

2. Ігор дарує квиток на прем'єру фільму «Тіні забутих предків» Артему, але той відповідає: «Мені шкода́, але я мушу відмовитися, бо саме в цей день ювілей тата».

Запере́чення — негативна реакція на те, що сказав співрозмовник. Якщо заперечення категоричне й необґрунтоване *(«Ні, бо я так хочу», «Я сказав: Ні!»)*, то це грубість.

Вихо́вані люди вміють заперечувати м'яко, увічливо *(«На жаль, поки що я не можу з вами погодитися», «Твоя точка зору мені цікава, але не дуже зрозуміла», «Можливо, я чогось не зрозумів»)*. Такі заперечення (увічливі) засвідчують повагу до іншої точки зору й бажання зрозуміти людину.

3. Прочитайте текст. Перекажіть, наголошуючи на найважливішому. Напишіть висновки до тексту.

Налаштуйтеся на те, що заперечень у процесі спілкування не уникнути. Якщо вам заперечують, намагайтеся зберегти позитивний настрій, уважно вислухайте заперечення, утримуйте зоровий контакт зі співрозмовником / співрозмовницею. Не ображайте співрозмовника, який висловив заперечення. Не говоріть йому: «Ти помиляєшся» або «Ти нічого не розумієш».

Заперечувати доводиться і вам. Що робити в цьому випадку? Залежно від ситуації доцільно обирати різні способи заперечення: *«Вибачте, але я бачу це зовсім інакше», «Вибачте, але це не зовсім правильно», «Чесно кажучи, я іншої думки», «Загалом я розумію, що ви маєте на увазі, але думаю», «Ваші висновки не зовсім правильні»*.

Пом'якшити заперечення допоможуть слова та фрази на початку речення: *на жаль, шкода́, але ... , даруйте, ... , вибачте, мені дуже прикро ...* та інші.

Утриматися від категоричного заперечення допоможуть і такі слова: *можливо, напевно, навряд чи це так*.

Що робити в тому випадку, коли всі аргументи вже вичерпано? Перед тим як відмовити категорично, треба переконатися, чи правильно ви все зрозуміли. Можна звернутися до співрозмовника: *«Поясніть, будь ласка, свою думку», «Уточніть, будь ласка, що ви мали на увазі», «Чи не могли б Ви пояснити докладніше?», «Чи правильно я зрозумів, ... ?»* Відмовляймо делікатно, спокійним тоном, обов'язково аргументуючи свою позицію *(з інтернету)*.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

«Так» і «Ні» — дуже важливі слова, однак є одна фраза, яка часом буває ще важливіша: «Зачекайте хвилинку». Іноді ти не знаєш, сказати

«Так» чи «Ні». Тож найкраща відповідь: «Зачекайте хвилинку» — вона дає тобі час на ухвалення рішення. Часто, перш ніж сказати «Ні», є сенс хвилинку зачекати.

Нині найдефіцитнішим ресурсом є час на роздуми. Коли хочеться взяти перерву, можуть згодитися завчені фрази. Якщо друга сторона висуває небажану вимогу, наприклад, можна сказати: «Перепрошую, але зараз не найкращий момент для обговорення цього»; «Поговорімо про це після обіду (увечері, завтра)»; «Дозвольте мені подумати про це, і я подзвоню вам завтра»; «Я мушу проконсультуватися з ...» *(за В. Юрі)*.

5. Змоделюйте ситуації.

1. Ви не можете прийти на день народження подруги.
2. Ви не можете дати на вихідні книжку однокласнику / однокласниці.
3. Ви не можете поїхати з батьками на дачу.

Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть інфографіку з теми уроку.
2. Складіть «Правила ввічливого заперечення».
3. Напишіть есе «"Ні" — це найбільший виклик сьогодення» *(В. Юрі)*.

§ 79. Повторення та узагальнення вивченого за рік

Мистецтво ґречності

Цілевизначення

Слова дня: *європе́їзм, об'єкти́вно.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Які теми уроків української мови запам'яталися і сподобалися найбільше?

Пригадайте ситуації, у яких ви застосували здобуті на уроках української мови знання. Розкажіть про це.

2. Перепишіть текст, обираючи в дужках правильний варіант написання. Розставте пропущені розділові знаки. Визначте головні та другорядні члени в простих реченнях.

(У, в) кожного народу свої правила (і, й) традиції зумовлені національною історією психологією політичним устроєм країни. Вони позначаються на особистісній манері поведінки. Попри це законодавці норм етикету англійці запевняють справжня **(у, в)ві́чливість** (в, у)сюди однакова (і, й) хороші манери породжуються здоровим глуздом (і, й) **добросердністю.**

Додержання норм етикету пов'язане (з, із) загальною культурою людини її самоусвідомленням самоповагою та мірою ґречного ставлення до інших. (І, й) хоч би що казали а це не проста справа. Адже не кожний (із, з) нас здатний поглянути на себе збоку **об'єктивно** оцінити свої здібності (і, й) можливості бажання (і, й) наміри вчинки (і, й) ставлення до оточення і до свого «Я». (У, в)котре доводиться переконуватися (у, в) слушності (і, й) мудрості зауваження Андре Моруа: «Розкриваючи співрозмовникам душу ми раптом виявляємо що зовсім нічого про себе не знаємо» *(О. Корніяка)*.

- Доберіть синоніми до слів *об'єктивно, раптом*.
- Поясніть написання виділених слів.

3. Прочитайте текст. Охарактеризуйте речення тексту за всіма відомими вам ознаками. Поясніть уживання розділових знаків.

Український мовленнєвий етикет — велика духовна сила, яка обстоює нас як націю. Ось чому різні поневолювачі України, прагнучи денаціоналізувати українців, намагалися спотворити наш мовленнєвий етикет і запровадити чужинський.

Український мовленнєвий етикет постав на власному національному ґрунті й пройнятий духом європеїзму. Сьогодні ми дедалі частіше починаємо усвідомлювати себе частиною єдиного людства *(М. Волощак)*.

- Складіть привітання для однокласників / однокласниць зі святом останнього дзвінка.
- Висловте подяку тим людям, які впродовж навчального року допомагали вам, підтримували, вірили у вас.

Оцініть свої досягнення з української мови.

Чого ви навчилися впродовж року? Які теми виявилися для вас найбільш складними? Як ви працювали над ними? Який матеріал зацікавив найбільше?

Домашнє завдання на літо

1. Збагачуйте свій словниковий запас. Для цього прочитайте кілька цікавих книжок. З'ясовуйте за словником значення нових для вас слів.
2. Слухайте подкасти українською мовою.
3. Набирайтеся здоров'я, сил, натхнення від спілкування з людьми та природою. Намагайтеся уважно дивитися на все, що вас оточує, помічайте кольори й відтінки, звуки та запахи. Спостерігайте за змінами природи.

- За QR-кодом ознайомтеся з коротким тлумачним словником.

ЗМІСТ

Від авторок 3

ВСТУП

§ 1. Мова — маркер безпеки кордонів України 4

СИНТАКСИС

§ 2. Відомості про синтаксис 7
§ 3. Словосполучення. Будова й види словосполучень 10
§ 4. Речення прості та складні, двоскладні й односкладні 13

ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 5. Головні й другорядні члени речення 17
§ 6. Головні члени речення. Види та способи вираження підметів . 20
§ 7. Види та способи вираження присудків 23
§ 8. Тире між підметом і присудком 26
§ 9. Особливості узгодження головних членів речення 28
§ 10. Речення поширені й непоширені. Другорядні члени речення: повторення 31
§ 11. Види означень 34
§ 12. Прикладка як різновид означення. Написання непоширених прикладок 37
§ 13. Додаток 41
§ 14. Види та способи вираження обставин 44
§ 15. Порівняльний зворот. Розділові знаки при ньому 48
§ 16. Порядок слів у реченні. Логічний наголос 52
§ 17. Узагальнення вивченого 55

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 18. Односкладні речення. Односкладне називне речення 59
§ 19. Односкладні речення з головним членом — присудком. Означено-особове речення 63
§ 20. Неозначено-особове речення 66
§ 21. Узагальнено-особове речення 69
§ 22. Безособове речення 72
§ 23. Особливості вживання односкладних речень. 75
§ 24. Повні й неповні речення. Тире в неповних реченнях 78

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

§ 25. Однорідні члени речення: поглиблене повторення 82
§ 26. Однорідні й неоднорідні означення 85
§ 27. Однорідні додатки 87
§ 28. Однорідні обставини 90
§ 29. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами та розділові знаки при них 93
§ 30. Речення зі звертаннями: види звертань і розділові знаки при них 96
§ 31. Поняття про відокремлення. Відокремлення узгоджених означень 100
§ 32. Відокремлення неузгоджених означень 103
§ 33. Відокремлення прикладок 105
§ 34. Відокремлення додатків 109
§ 35. Відокремлення обставин 112
§ 36. Вставні слова, словосполучення, речення 116
§ 37. Розділові знаки в реченнях зі вставними словами, словосполученнями, реченнями 119
§ 38. Просте ускладнене речення: узагальнення вивченого. 122

ІНФОРМАЦІЯ

§ 39. Знаки довкола нас як засіб інформування 126
§ 40. Українські знаки-символи 129
§ 41. Явний і прихований зміст інформації 133
§ 42. Естетика тексту інформації 137
§ 43. Засоби передавання інформації 140
§ 44. Перетворення текстової інформації на графічну *(практично)* 142
§ 45. Особливості медійної інформації. Актуальність інформації *(практично)* 145
§ 46. Розрізнення фактів і суджень *(практично)* 149
§ 47. Елементи маніпуляції та пропаганди 153
§ 48. Зв'язок інформації з власним і суспільно-історичним досвідом 157
§ 49. Ключові факти та судження про них 160
§ 50. Авторські інтерпретації 163

ТЕКСТ

§ 51. Складники друкованого чи цифрового тексту 167
§ 52. Вторинні тексти. Стислий переказ. Способи скорочення тексту 171

§ 53. Види критичного читання 175
§ 54. Одиничний і множинний тексти 179
§ 55. Розповідь у приватному спілкуванні 183
§ 56. Опис як елемент мовлення 186
§ 57. Роздуми над проблемою 189
§ 58. Висновки як елемент тексту 192
§ 59. Естетична та мистецька цінність тексту 196

ЖАНРИ МОВЛЕННЯ

§ 60. Пояснення 199
§ 61. Дорікання 202
§ 62. Обман 205
§ 63. Співчуття 209
§ 64. Читацький відгук 212
§ 65. Кулінарний рецепт 215
§ 66. Привітання особисте 218
§ 67. Блог 222
§ 68. Чат 226

СПІЛКУВАННЯ

§ 69. Комунікативні наміри. Переконувати 228
§ 70. Комунікативні наміри. Домовлятися 230
§ 71. Адресат спілкування. Звертання в спілкуванні 233
§ 72. Ознаки багатого мовлення 235
§ 73. Культура приватного спілкування. Засоби впливу 237
§ 74. Стратегії спілкування 240
§ 75. Емоції в процесі спілкування 243
§ 76. Роль запитань у спілкуванні. Уточнювальні запитання 246
§ 77. Визначення понять у процесі суперечки 248
§ 78. Увічливе заперечення 250
§ 79. Повторення та узагальнення вивченого за рік 252